

RESSENYES I NOTES CRÍTIQUES

RESSENYES COL·LECTIVES

Homilies d'Organyà. Edicions i estudis nous

MARQUÈS, Benigne: *La transmissió manuscrita del text de les Homilies d'Organyà*, «Urgellia», XII (1994-1995), ps. 415-424.

L'autor fa al començament una presentació del manuscrit i de l'objectiu de l'estudi: «Com és el còdex fragmentari que ens ha conservat el text de les *Homilies*, quin és el seu contingut, i quines són les llacunes i els errors que s'hi poden detectar. Del resultat d'aquest triple examen depèn, al meu parer, que el manuscrit d'Organyà pugui considerar-se l'original de la traducció catalana, que conté, o només una còpia posterior.» (p. 415).

En «1. *Examen intern del manuscrit*» descriu l'estat actual, fragmentari, del còdex i les característiques paleogràfiques d'aquest, assenyalant que «S'aprecien canvis de ploma als folis 3v i 6r, (al f. 6r comença el canvi a la meitat de la 3ª línia), on la lletra és mes fina i petita, però sembla que continua essent escrita per una mateixa mà... Presenta també unes poques correccions interlineals, que pertanyen a una mateixa mà...» (p. 416).

Quant a «2. *Examen intern del manuscrit*» (p. 416), en primer lloc considera «a) Els textos: identificació de les homilies» (p. 417), on compara les rúbriques d'aquest manuscrit i els textos bíblics que empra amb els de la «Consueta de la Seu d'Urgell» i els del «Leccionari de Sant Romà de les Bons», i fa les identificacions següents: Homilia n. 1: és la «Dominica in Quinquagesima»; homilia n. 2: és la «Dominica in Sexagesima»; homilia n. 3: és la «Dominica in Quinquagesima»; homilia n. 4: es refereix al «Dimecres de Cendra»; homilia n. 5: és la «Dominica in Quadragesima»; homilia n. 6, *Dominica vacatur*, indicant que «J. Corromines llegí *Dominica LXagesima* mentre que em sembla que s'ha de llegir *vacatur*» (p. 419) 'dominica vacant'; després d'explicar l'origen d'aquesta denominació, B. Marquès afirma que «En definitiva, aquesta dominica de les "Homilies", tant pel títol que porta a la seva rúbrica, com per la indicació que en fa la Consueta d'Urgell, no és altra que la "Dominica II in Quadragesima"» (p. 420); homilia n. 7: correspon a la «Dominica III in Quadragesima». I a continuació constata que «l'homilia n. 1, que pertany a la quinquagesima, està fora de lloc.

D'aquesta domínica de quinquagèsima, en tenim dues homilies (nos. 1 i 3), la primera sobre l'epístola i l'altra sobre l'evangeli, que al manuscrit no estan juntes... Aquesta anomalia en l'ordre de les homilies, tal vegada no l'hem d'atribuir al copista del nostre còdex, sinó que hi cap la possibilitat que ja es trobés així al mateix text anterior provençal que, segons afirma algun autor, serví de base per a la traducció catalana que en féu al nostre manuscrit» (p. 420).

A continuació estudia «b) *La correcció i fidelitat del manuscrit*. Analitzarem ara els textos i ens fixarem si hi ha mots o frases que originin alguna dificultat i siguin indicadors d'alguna errata del copista» (p. 420), a partir de l'edició de J. Coromines. Es tracta d'una anàlisi molt acurada, de la qual remarcarem, com a mostra, algunes de les observacions més importants relacionades amb l'homília 6. Així, en el f. 8r 6-7, diu que «ens trobem davant d'una errata evident, i d'una certa entitat del copista... Pensem que l'escrivà es va confondre i escrigué: "fe de Crist" en comptes de "femna", perquè en una frase anterior havia escrit ja "fe de Crist". L'errata té una certa entitat, més pròpia d'una còpia que d'un original. L'original no acostuma a caure en aquest tipus de defectes, perquè si es produís un error d'aquesta mena, a l'original, almenys, s'hi trobaria la corresponent esmena... I a la mateixa homília 6, unes quantes ratlles més avall del passatge anterior, al f. 8r, l. 19-20, encara trobem una altra errada, que considerem més evident i més significativa que l'anterior. El manuscrit diu: "*aquesta f<emn>a de la nostra generació pres carn e va a les altres gentz...*". El context, sense cap mena de dubte, es refereix a Crist... Una errada d'aquest tipus pensem que no podia passar desapercebuda, per aquell que posava tota la seva atenció en fer la traducció de dita homília al català. Si es tractés del còdex primer o l'original, pensem que en aquest punt, almenys, hi hauria la seva corresponent correcció o esmena» (p. 422).

Després d'aquesta anàlisi, ben acurada i precisa, l'autor passa a «3. Conclusió», on diu en primer lloc que «Malgrat totes les errades i omissions..., cal reconèixer que el manuscrit d'Organyà ofereix, en general, una lectura força correcta i fidel de les Homilies. Tanmateix algunes de les equivocacions que s'hi poden observar resulten un xic sorprenents, en una suposada traducció directa i de primera mà... I és per aquesta circumstància que ens acreix considerablement la sospita de trobar-nos davant d'una còpia posterior i no de l'original» (p. 424). Després d'aquestes afirmacions tan enraonades, B. Marquès acaba el seu treball considerant que, si es tracta d'una còpia, òbviament això comporta «l'existència d'un altre exemplar, anterior i model de la versió que el nostre manuscrit ens ha conservat, [la qual cosa] permetria atribuir encara una major antiguitat a la traducció catalana original de les famoses Homilies, datades comunament del final del segle XII o del principi del XIII» (p. 424), afirmació que subscriu del tot.

ALTURO, Jesús, *L'apporto delle carte alla storia della scrittura e del codice*, dins *Scribi e colofoni. Le sottoscrizioni de copisti delle origini all'avvento della stampa*. Atti del seminario di Erice, X Colloquio del «Comité international de paléographie latine» (23-28 ottobre 1993), a cura di Emma Con-dello e Giuseppe De Gregorio, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'alto medioevo, 1995, ps. 289-300. (Reproduïts, amb reproducció facsimil del foli 7r de les *Homilies d'Organyà*, a Jesús ALTURO i PERUCHO, *Studia in codicum fragmenta*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1999, ps. 266-278).

L'autor dedica una bona part d'aquest estudi a l'anàlisi paleogràfica del text de les *Homilies d'Organyà*, que considera «vergato in una scrittura postcarolina documentaria» (p. 296). Després de referir-se al descobriment i a la primera publicació de J. Miret i Sans, a l'edició que en féu M. Molho i als estudis de J. Moran que relacionen aquestes homilies amb les homilies provençals de Tortosa, que suposa que provenen de Sant Ruf d'Avinyó, J. Alturo descriu les característiques més significatives de l'escriptura de les *Homilies d'Organyà*, respecte de les qual afirma que «Non ho saputo trovare tutte queste caratteristiche congiunte in nessuno dei copisti della Seu d'Urgell, Solsona, Cardona [d'on presumptament podia provenir aquestes còdex] neanche di Organyà. Ovvero, no mi è stato possibile identificare la mano delle Omelie» (ps. 298-299), ço que sembla indicar que no es conserva cap altre text de la mà de l'escrivà o escriptor d'aquestes homilies. Però, afegeix: «Ma pure ho trovato qualcuna di queste particolarità isolate in diversi documenti, tuttu di Organyà, e datati soprattutto all'inizio del secolo XIII, malgrado si tratti a volte, ... di notevolissimi arcaismi. Il tratto ondulato per abbreviatura di nasale lo si trova negli scritti dell'accolito e canonico di Organyà Ramon de Cetinyà nel 1236» (p. 299).

Després d'assenyalar altres semblances amb la lletra d'altres escrivans d'Organyà, J. Alturo opina que «Sembra chiaro, dunque, che ci troviamo davanti a un caso di arcaismo grafico e che del punto di vista paleografico occorre situare la copia all'inizio del secolo XIII. D'altra parte, nulla si oppone all'ipotesi che sia lo *scriptorium* di Organyà il suo centro d'origine» (p. 299), i diu com a conclusió: «Occorrerà quindi pensare al lasso 1200-1218 per circoscrivere la copia dell'Omelie, poiché non sembra ragionevole che i canonici di Organyà ne affidassero la copia ad un amanuense esterno alla comunità» (p. 300). Considerem que aquestes manifestacions són ben pertinents a la vista de la documentació disponible; podem considerar, doncs, que el copista d'aquestes homilies probablement era un membre de l'escriptori d'Organyà encara que no s'hagi conservat cap altre escrit de la seva mà; això demostra que només conservem una petita part de la producció escrita de llavors.

SÁNCHEZ SÁNCHEZ, M. A.: *La originalidad y el supuesto origen agustiniano de las Homilias d'Organyà*, dins M. A. SÁNCHEZ SÁNCHEZ, *La primitiva predicación hispánica medieval. Tres estudios*. Seminario de Estudios Medievales y Renacentistas. Salamanca, Sociedad Española de Historia del Libro, 2000, ps. 11-37.

En aquest estudi, l'autor manifesta d'antuvi la seva opinió: «Digámoslo desde el principio: en mi opinión, las *Homilias* no son obra original, sino traducción, más o menos fiel, de un original latino; lejos de ser *rara avis* son un testimonio más de un peculiar procedimiento homilético bastante difundido en el espacio y en el tiempo del Occidente cristiano» (p. 14).

A continuació descriu les festivitats a què són dedicades aquestes homilies, i, després de manifestar que «Es fácil apreciar que el orden de presentación de las homilias no es habitual, pues la del domingo de sexagésima debiera preceder a las otras dos sobre el de quincuagésima», afirma, amb raó, que «la homilia VI tiene la rúbrica equivocada (“Dominica LXagesima”) [en realitat és “Dominica vacatur”, com hem vist], pero está en el lugar que debiera, pues el evangelio en cuestión y su comentario corresponden al segundo domingo de Cuaresma. El hecho de que algunos investigadores la hayan adscrito a otras ocasiones se explica, en mi opinión, por haber utilizado el calendario litúrgico actual para situarla, y no otras referencias que ilustren sobre las prácticas de la época» (p. 15).

Després de fer-ne una descripció, manifesta que «*Las Homilias d'Organyà* son lo que predica su nombre, y no tienen nada que ver con el sermón escolástico. Aún admitiendo, hipotéticamente, que su fecha de composición fuera tan tardía como la de la letra (ca. 1200), nada permite afirmar que sean visibles, en alguna de ellas, las trazas, del nuevo modo de predicar propuesto por las *Artes praedicandi*... En cuanto a la exegesis moral, se articula, como las otras, a medida que se glosa el texto en cuestión..., pero, con tendencia a convertirse en específica exhortación moral a los oyentes al final de la prédica. Es la glosa, por tanto el procedimiento que define estos textos y el que justifica su inclusión en el género homilético» (ps. 17-18). En el fons, aquesta afirmació està d'acord amb la que feia J. Moran en relació amb les homilies provençals de Tortosa, també de caràcter popular i estretament relacionades amb les d'Organyà: «d'una visió de conjunt hom dedueix que tots ells [els sermons de Tortosa] segueixen la tradició medieval que remunta a Gregori el Gran, en què la interpretació tropològica o moral predomina sobre la històrica i sobre l'al·legòrica, que són en funció de la primera...» i que «aquest corrent més modern devia influir en els sermons cultes en llatí per a clergues o escolàstics, mentre que els sermons populars continuaven la tradició moralista gregoriana que hem comentat. Sembla que la teologia més especulativa era fins i tot evitada».¹

1. J. MORAN I OCERINJAUREGUI, *Les homilies de Tortosa*, (Barcelona, 1990) (= Moran, *Hom. Tortosa*), p. 173.

M. A. Sánchez continua el seu estudi afirmant que «si la vinculació de algunes homílies de Organyà con la renovació de los modos de predicar que se opera a principios del siglo XIII me parece injustificada, tampoco acabo de compartir la idea que asocia su aparición y la de otras en romance con el movimiento reformista de Gregorio VII y el Renacimiento del siglo XII, entendiendo que inician un período de auge de la predicación tras la decadencia de la época postcarolingia. Considerándolas en el género al que pertenecen, y no en la perspectiva del sermón escolástico, son un eslabón más en una larga cadena de compilaciones, cuyo carácter ininterrumpido no habla precisamente a favor de decadencia alguna; a decir verdad, y dada su simplicidad, resultan, más bien, un producto terminal que el inicio de un proceso. Por lo mismo, tampoco me aparece acertado considerarlas como el primer paso hacia la predicación de las órdenes mendicantes» (p. 20), i més endavant, a propòsit de la relació establerta entre les homílies d'Organyà i Tortosa diu: «Así, se ha insistido en su vinculación con los canónigos agustinianos de San Rufo de Aviñón, uno de los puntales de la reforma gregoriana: si fue así, habría que concluir que estamos ante nuevos usos de un producto un tanto viejo» (p. 21).

Aquestes assercions són, com s'indica en la nota 16 (p. 20), una rèplica a les afirmacions exposades per J. Moran en relació amb aquestes homílies sobretot tenint en compte el contingut de les de Tortosa. En aquest sentit, com hem vist abans, Moran ja desvinculava l'activitat escolàstica de la tradició de la predicació popular, que té les seves característiques pròpies, activitat que es remunta almenys a sant Gregori el Gran i que va tenir i tindrà una continuïtat natural, sobretot, però no únicament, per part dels ordes mendicants quan s'adreçaven al poble. Enlloc es parla, doncs, en l'obra de Moran de «producto terminal» sinó precisament de revitalització d'una activitat antiga. Precisament en el cap. 4 «La predicació» del seu estudi sobre *Les homílies de Tortosa*, que sembla que M. A. Sánchez no ha tingut gaire en compte, es fa una descripció d'aquesta activitat des dels temps apostòlics. En qualsevol cas, i independentment de llur origen, aquestes són les primeres i úniques mostres escrites de la predicació en vulgar a Catalunya, i això sí que és un fet nou significatiu que cal posar en relació amb el context cultural i històric en general en què van aparèixer.

Sánchez y Sánchez, posa en relació a continuació ambdós homiliaris i es refereix al sermó en comú, del Dimecres de Cendra, «con desarrollos, por lo que hace al núcleo esencial de ambas piezas, extraordinariamente próximos. Al margen de las diferencias puntuales entre ambas versiones, suficientes para concluir que ninguna es copia de la otra, la fundamental atañe a la presencia, al final de la homilia tortosí, de un desarrollo propio, de tono didáctico y catequético... Michel Zink y Josep Moran tienen, seguramente razón al considerar que se trata de un añadido respecto a la versión común con la homilía de Organyà» (p. 22).

També recull l'opinió d'ambdós autors en el sentit que «en virtud de las afinidades entre ambas piezas y teniendo presente el origen provenzal al que parecen apuntar los hechos lingüísticos antes expuestos..., tanto la homilía de Or-

ganyà como la de Tortosa proceden, independientemente entre ellas, de una fuente común provenzal. Lo que las diferenciaría sería la lengua utilizada y la intención del copista: traducción en el caso de Organyà, copia en el caso de Tortosa... La hipótesis sobre el origen provenzal de esta fuente común, a la que apuntan los hechos lingüísticos, se vería confirmada por la procedencia de los manuscritos respectivos y la vinculación de los lugares de origen de los canónigos agustinianos, extendidos por Cataluña y otros lugares de la Península, desde San Rufo. Huelga decir que este homiliario provenzal habría conocido cierta difusión, como demuestra la existencia, al menos, de esas dos versiones, la de Organyà y la tortosí» (ps. 22-23).

Però Sánchez y Sánchez no està d'acord amb aquestes conclusions: «Mis objeciones a esa congruente teoría pueden resumirse en la idea de que me parece tan perfecta que resulta sospechosa» (p. 23), de manera que cerca una altra solució: «Fue, en concreto, mi desconfianza hacia la hipótesis de un original en provenzal, y al tiempo el relegamiento de las cuestiones de contenido, el que dio lugar a mis investigaciones. Me parecía evidente que la hipótesis sobre una fuente común provenzal se desmonta si pensamos en una fuente latina que se traduce en ambos casos. De hecho, me llamaba la atención que la insistencia en un original en provenzal, contraveniendo lo que es habitual en el género (un modelo latino que se traduce a la lengua romance), se planteara sin descartar antes otras posibilidades derivadas del cotejo con los repertorios de las homilías en latín. Los resultados que he podido lograr, en esta línea, no son definitivos, pero no me cabe duda de la necesidad de vincular el estudio de los homilarios romances al de los latinos; y de que, a la larga, este acercamiento habrá de revelarse muy fructífero» (ps. 23-24).

Aquesta afirmació és ben certa, i de fet J. Moran ja es referí a aquesta qüestió quan en parlar dels sermons populars afirmà «que durant tota l'Edat Mitjana la predicació dirigida als laics, i també a les religioses, era pronunciada en llengua vulgar, traduint models llatins si calia».² I en el comentari de l'homilia XV dedicada a sant Jaume (que tenia precisament en compte «las cuestiones de contenido»), ja s'indicava, per exemple, la dependència d'aquest sermó amb el *Liber sancti Iacobi*, encara que no es pot excloure la possibilitat que hi hagués sermons redactats o predicats directament en vulgar encara que s'inspiressin en fonts llatines, o simplement en la tradició pastoral.

Una altra qüestió, però, és la de la llengua romànica a què possiblement es va traduir o adaptar un sermó, o uns sermons, en llatí, i el fet de si, a partir d'aquesta versió primera en vulgar, no se'n podia fer una altra traducció a una llengua romànica diferent. Creiem que aquests dos fets no són excoents i per això no es tem d'acord amb l'afirmació anterior «que la hipótesis sobre una fuente común provenzal se desmonta si pensamos en una fuente latina que se traduce en ambos casos». En qualsevol cas, doncs, els qui opinem que les homilies d'Organyà són

2. MORAN, *op. cit.*, p. 74.

traducció d'un text provençal no neguem pas que aquestes puguin tenir uns precedents llatins.

Per altra banda, la consideració que les homilies d'Organyà tenen un precedent en occità es basa en els occitanismes que aquestes presenten, que foren ben assenyalats per Jordi Bruguera,³ i que M. A. Sánchez menysté quan afirma que «a tenor de la tesis que sostendré después, me pregunto si tales occitanismos no pueden deberse a la proximidad entre las dos lenguas en sus orígenes, así como, quizá en menor grado, a la influencia y el prestigio del provenzal en el ámbito de la lengua catalana» (p. 21, nota 17). En aquest sentit direm que aquesta influència es podia manifestar en alguns dels trets gràfics que assenyalava J. Bruguera, com les terminacions en *-tz* o *-z*, però ningú que conegui la llengua i la prosa catalanes d'aquell temps podrà acceptar que un escrivà que traduïa directament del llatí al català pogués incloure occitanismes fonètics com *audid* (al costat d'*odid*), *fraires* (al costat de *frares*), *demandà* (al costat de *demanà*), i sobretot formes verbals com *lexet* (al costat de *lexà*), etc.

Després de les manifestacions que hem transcrit, M. A. Sánchez fa una aportació ben interessant: s'adona que de l'Homiliari carolingi d'Angers (denominació creada per Raymond Étaix a partir de l'exemplar més complet d'una col·lecció d'homilies que es remunta al segle X i que tingué una gran difusió arreu d'Europa durant els segles XI i XII), «tres de las homilías del citado homiliario latino muestran indudables afinidades con la colección de Organyà. Se trata, en concreto, de las piezas n° 9 (sexagésima, y n° II en Organyà), 10 (quincuagésima, y nuestra n° III) y 11 (primer domingo de Cuaresma, nuestra n° V). Mientras en las dos últimas se observan coincidencias parciales, la primera resulta tan próxima a su homóloga de Organyà que no cabe concluir otra cosa sino que una homilía es la fuente de la que deriva la catalana. No estoy diciendo que la homilía de Organyà sea la traducción de la pieza concreta de Angers editada por Étaix. El citado investigador señala que el desarrollo de la homilías varía según los testimonios, de suerte que para buscar mayores cercanías sería preciso cotejar la de Organyà con todas las versiones de los testimonios conocidos de dicho homiliario. Pero la versión que presenta el ms. de Angers es suficiente, en mi opinión, para concluir que la homilía n° II de Organyà deriva, en mi opinión, de una fuente latina, próxima a la que nos presenta aquel códice» (p. 25).

Respecte d'aquest Homiliari d'Angers, afirma que, contràriament a «una de las características básicas del modo de hacer carolingio [que] parece ser la tendencia a construir la homilía con retazos de textos patrísticos», aquest «se define, en contraste, con su simpleza, por una mayor originalidad» (ps. 25-26), característica que atribueix també a «la serie en navarro del ms. 49 del Archivo de la Catedral de Pamplona, y por supuesto, las *Homilías de Organyà* y las de Tortosa»

3. J. BRUGUERA, *Les Homilies d'Organyà i els seus possibles occitanismes*, dins *Actes du XVIIème Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, vol. III (Marsella, Université de Provence, 1985), ps. 253-261.

(p. 26). També afirma que «junto con su originalidad, los estudiosos coinciden en señalar el carácter menor del *Homiliario de Angers* y de los otros que hemos citado» i que «en opinión de R. Étaix, el propósito de la colección de Angers era «fournir des modèles de sermons pour les pasteurs», intención que quizá pudiera hacerse extensiva a la de Organyà; sin embargo, no comparto su idea de que se trata de «un reflet de l'enseignement fourni aux fidèles de l'époque» (p. 177), aspecto sobre el que volveremos» (p. 96).

Per a il·lustrar aquesta relació, M. A. Sánchez ens ofereix paral·lelament el text de l'homilia II d'Organyà i el de la IX d'Angers, de manera que s'evidencia que la d'Organyà prové d'aquesta, «hasta el punto de que, en algun caso, el texto latino puede aclarar alguna laguna del manuscrito de Organyà. Así, en el segundo párrafo, la frase incompleta “de la predicació de Jhesu Crist” pudiera completarse con el texto latino (“Semen, id est verbum praedicationis”）」 (p. 29). Afegim que és interessant l'observació d'aquesta omisió, que s'ha d'afegir als errors i omissions que B. Marquès va observar en el manuscrit d'Organyà pels quals deduïa que es tracta més aviat d'una còpia.

També afirma M. A. Sánchez que «En cuanto a las otras dos piezas, la cercanía con el Homiliario de Angers no es tan clara como en el caso anterior, pero resulta suficiente para seguir pensando en la dependencia con un repertorio en latín, emparentado con aquel» (p. 30) i hi afegeix unes descripcions comparatives ben interessants.

A partir d'aquestes aportacions M. A. Sánchez fa l'afirmació següent: «Si estamos ante traducciones, o versiones muy cercanas a un modelo latino, habrá que poner necesariamente en entredicho afirmaciones como la de J. Moran, quien considera que las recopilaciones en vulgar están desprovistas de la autoridad y el prestigio de los sermones eruditos, en latín» (p. 31). En realitat, en el lloc assenyalat per M. A. Sánchez, J. Moran fa una comparació de la valoració que podien merèixer els dos gèneres: els sermons en vulgar, que tenien un caràcter popular, i els sermons erudits, que evidentment eren en llatí, però de les afirmacions de J. Moran no se'n desprèn que no hi pogués haver sermons no erudits en llatí que servissin de base per a la predicació popular, que és clar que es feia en vulgar. De fet, i en relació amb l'homiliari d'Angers, M. A. Sánchez, com hem vist, afirma que «Junto con su originalidad, los estudiosos coinciden en señalar su carácter menor».

M. A. Sánchez, però, no comparteix aquesta opinió, ans diu: «En su estudio sobre el Homiliario de Angers, Étaix apuntava a una predicación a los fieles de la época. La sencillez en la composición de las de Organyà también ha sido interpretada como un indicio de su carácter popular, refrendado por el uso de la lengua vulgar. No acabo de compartir estas opiniones: a mi modo de ver, ni el carácter elemental de estas prédicas ni el uso del romance son garantía suficiente de una predicación al pueblo» (p. 31). El seu desacord es basa en el caràcter ascètic de les homilies d'Organyà: «¿Acaso puede interpretarse como destinada al pueblo una afirmación como la siguiente, en que se insiste a los oyentes para que los

cuidados del siglo no los distraigan de sus oraciones?...» (p. 31). Nosaltres, francament, no veiem cap inconvenient que en temps penitencial el predicador recomani als fidels una pregària devota. Per altra banda, d'una lectura atenta d'aquestes homilies més aviat podem deduir que eren dirigides precisament al poble fidel, per exemple quan l'homilia I es refereix a «les vanitats del segle» i recomana l'almoina «a son proxme»; o quan en l'homilia V afirma que en «la santa quarentena... devem atendre a sancte eclésia a odir nostres menestirs», és a dir, hem d'acudir a la santa església per escoltar els oficis religiosos, encara que M. A. Sánchez interpreta precisament, de manera forçada creiem, aquest darrer fragment per a considerar que «los primeros destinatarios de los textos de Organyà (o si se quiere, de la fuente latina de la que derivan) pertenecen, en mi opinión, a una comunidad monástica» (p. 32). Afegint-hi encara: «Al final de la homilía V, con la llegada de la Cuaresma, el predicador advierte a sus oyentes, entre otras cosas, de la necesidad de guardarse de palabras ociosas e insiste, en que oigan las menestirs (oficios litúrgicos, propios de la comunidad, como parece apuntarse en una cita anterior?)...» (p. 32). Doncs bé, aquest passatge, tal com aclareix oportunament la nota corresponent de l'edició de les Homilies d'Organyà d'A.-J. Soberanas i A. Rossinyol, que comentarem seguidament (ps. 98-99, nota 3), significa 'hem d'acudir a la santa església per escoltar els oficis [religiosos]', expressió dirigida clarament als laics, que són els qui escolten els oficis, i té, entre d'altres, un precedent clar en la frase llatina «Fratres, propheta nos admonens quod in istis diebus venire ad ecclesiam et audire ministerium Dei» que conté el manuscrit 13 Carpentràs (fols. 67r-85v) a què es refereix més endavant M. A. Sánchez en relació amb l'homilia I de Tortosa.

Per altra banda, respecte del tractament «senniors» / «seinors», que presenten tant l'homiliari d'Organyà com el de Tortosa, que es refereix explícitament a un món laic, afirma «Si de una parte “señores” parece inadecuado para un auditorio de religiosos, de otra también lo sería para el pueblo, excepto si en éste se incluían algunos miembros de la nobleza... Para Francisco Rico las homilias pudieron ser predicadas en la capilla privada de alguna familia noble» (ps. 32-33). Nosaltres pensem que es tractava simplement d'un tractament general del predicador a l'auditori, que, a més, tingué una llarga pervivència, perquè apareix recollit també en alguns sermons de sant Vicent Ferrer de caràcter ben popular,⁴ i fins i tot en l'Ordinari d'Urgell imprès el 1536 apareix aquest tractament quan indica que, acabat l'ofertori, el sacerdot es gira de cara al poble i diu: «Vosaltres senyors e dones, qui sou venguts a visitar aquest sanct loc...».⁵

En aquesta línia, negacionista, M. A. Sánchez dubta fins i tot de la relació d'aquestes homilies amb l'activitat dels canonges regulars i per extensió de la re-

4. Veg. Sant Vicent Ferrer, *Sermons*, a cura de Gret Schib, vol. V (Barcelona, 1984), «(LXX, FFERIA IIIIª ... Senyors: Sapiats, per introducció en la matèria...», p. 187; vol VI (Barcelona, 1988), «CXCIX DOMINICA IIIª POST PASCA... Senyors, jatsesie que'l sant evangeli...», p. 73.

5. Francesc Xavier PARÉS I SALTOR, *L'Ordinari d'Urgell de 1536* (Barcelona, 2002), p. 285.

lació que podien tenir amb Sant Ruf d'Avinyó, malgrat que tant a Organyà com a Tortosa hi havia precisament canonges que seguien les normes avinyoneses. Com a màxim accepta que «los textos del género homilético se prestan, ya desde sus orígenes, a una utilización plural y abierta por parte de distintas órdenes religiosas; y en el caso de las de Organyà (o mejor, de la fuente de que derivan) podrían ser utilizadas por cualquiera que compartiera un ideal ascético. Este carácter abierto (a veces, incluso un tanto abstracto) es el responsable de nuestra dificultad para filiar este tipo de colecciones y para resolver, definitivamente, cuestiones como la de los destinatarios» (p. 36). Per la nostra part hi afegirem que aquest caràcter ascètic també és present en les homilies de Tortosa, sobretot en les de caràcter més penitencial, encara que van dirigides clarament a un públic no eclesiàstic, com quan en el Sermó IV s'afirma, per exemple, «que negús hom, d'aquest dimenje [I de Quaresma] que es passats tro a la pascha clausa, non fezés batata ni sacrament ni juzizi ni non portès hom armas per mal a far, mais estès en penitència».⁶

Finalment, M. A. Sánchez fa una altra aportació molt valuosa per al coneixement dels precedents llatins de les homilies en vulgar. En aquest cas es tracta de la primera homilia de Tortosa dedicada al Nadal del Senyor, el precedent llatí de la qual «se nos conserva en el ms. 13 de la Biblioteque Inguimbertaine de Carpentras. En dicho manuscrito (al parecer del siglo XII) se reúnen varias homilías, copiadas en los márgenes de los fols. 67r y ss.: una de ellas, la pieza II (fols. 68v-70r) és el correspondiente texto latino de la pieza nº I de Tortosa...» (p. 36). A continuació dóna, paral·lelament, el text del començament d'ambdues homilies, on podem comprovar que l'original llatí «Audite fratres» és traduït «Aujaz, sennor» en un text que com hem dit abans anava dirigit explícitament als laics, almenys a la versió romànica.

Homilies d'Organyà, facsímil del manuscrit, edicions diplomàtica i crítica d'Amadeu-J. Soberanas i Andreu Rossinyol, amb un estudi d'Armand Puig i Tàrrach, Barcelona, Editorial Barcino, 2001 («Els Nostres Clàssics», Col·lecció B, 20).

La primera part d'aquest llibre, a càrrec d'A.-J. Soberanas i A. Rossinyol, consta al seu torn de cinc capítols. El primer, *Introducció*, dividit en sis parts o subcapítols, comença amb 1. *Adquisició del manuscrit de les Homilies d'Organyà*, ben interessant, on descriu detalladament i documentadament el viatge de Joaquim Miret i Sans al Pirineu el 1905 (i no el 1904 com havia dit el mateix Miret), que li permeté de conèixer el manuscrit d'aquesta obra, el qual fou adquirit, a instància de Miret, per la Junta Municipal de Museus de Barcelona al rector

6. MORAN, *op. cit.*, ps. 99-100.

d'Organyà el 1907; el 1913 ja es trobava a la Biblioteca de Catalunya perquè l'Institut d'Estudis Catalans el va adquirir a la Junta de Museus «en virtut d'un permuta feta amb el Museu del Parc, on es conservava darrerament, i al qual es van cedir alguns objectes d'ús particular del poeta Verdager, de propietat de l'Institut» (p. 17).

En el subcapítol 2. *El manuscrit*, s'hi fa una descripció minuciosa del còdex, que recull les observacions paleogràfiques i de datació, des de les que en féu Maurice Molho, que proposava «dater notre manuscrit de la fin du XIIe siècle ou, tout au plus, des premières années de XIIIe» (p. 19) fins a les de J. Alturo, a què ens hem referit abans.

El subcapítol següent 3. *Grafia*, comença amb l'afirmació: «L'anàlisi minuciosa de les *Homilies* forneix dades suficients per a emprendre un estudi sobre diversos aspectes d'interès lingüístic». Però «no és aquest el nostre propòsit, sinó simplement el d' aclarir, per mitjà d'una tria d'exemples, els trets gràfics del nostre manuscrit que podien resultar més desconcertants per al lector poc familiaritzat amb textos medievals» (p. 21); així, doncs, aquest llibre no conté un estudi lingüístic complet de les homilies, encara que s'hi fan nombroses observacions lingüístiques, tant en aquest capítol com en les notes que acompanyen, com veurem, l'edició crítica. Des del nostre punt de vista hauria estat molt convenient d'incloure en aquest llibre, que vol ésser complet en molts aspectes, un bon estudi lingüístic, no solament per a conèixer el català de l'època, sinó també com a auxiliar de l'estudi filològic que conté, per la informació que aquest estudi hauria pogut aportar respecte de la cronologia, l'origen i el caràcter d'aquestes homilies, i per a la confirmació o no d'alguna de les hipòtesis que s'exposen en la segona part. O almenys s'hi hauria d'haver tingut més en compte els estudis existents, d'Adnan Gökçen, de Sebastià Mariner, que ni tan sols és esmentat a la bibliografia,⁷ i sobretot els de Jordi Bruguera, particularment el que es refereix a *Les Homilies d'Organyà i els seus possibles occitanismes* (veg. nota 3). De tota manera en aquest capítol sí que s'assenyala que «El diftong AU, primari o secundari, es conserva en un nombre comptat [però significatiu, hi afegim] de mots *laudors* 4r 4; *pauc*, 5r 6; *raubon*, 5r 9. Més sovint hi ha vacil·lació entre el manteniment del diftong i la monoftongació: *causa* 2v 8 i 5r 3, però *coses* 1v 13 i 22, etc; *anzels* 3r 2, però *ocels* 2v 22; *audí* 3v 21 i 7v 10, *audid* 4r 15-16, *audir* 4v 1, *exaudí* 8v 2, però *ozen* 1v 9, *ozí* 3v 17, *odid* 4r 8, *odir* 7r 3, *od* 8v 11; *pausad* 6v 7, però *posà* 4r 1. Un cas sorprenent d'alternança és el que trobem en un terme que potser el copista ja sentia com a estrany: *poxeule*, de lectura segura, 4r 5; *puxolar* 4v 6; *puxoule* 4v 9; *peuxelà* (o *pouxoulà*?) 4v 10» (p. 22). Però no s'hi diu que precisament J. Bruguera assenyalava aquests trets, entre d'altres, com a possibles occitanismes.

7. Ens referim al seu treball *Paradigma de les conjuncions adversatives en català medieval*, dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, IV (Miscel·lània Pere Bobigas, 2)* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982), ps. 51-65, que es basa precisament en el text d'aquestes homilies.

Són molt complets els subcapítols 4. *Edicions*, amb les descripcions pertinents de les edicions anteriors d'aquestes homilies, i 5. *Bibliografia específica sobre les Homilies*, amb l'omissió de l'obra de Mariner que hem assenyalat. En el 6. *La nostra edició* es descriuen els criteris seguits per a les edicions diplomàtica i crítica, es dona les sigles de les obres emprades més sovint en el capítol següent, i s'hi fa l'afirmació següent: «A continuació oferim un facsímil del còdex que, potser per primera vegada reproduceix, gràcies a les noves tècniques, les diferents tonalitats del suport i de les tintes tal com apareixen en l'estat actual del manuscrit» (p. 35), sense esmentar l'edició facsímil, també en color, que en féu el 1989 la Fundació Revista de Catalunya.

El capítol II. *Facsímil del manuscrit i edició diplomàtica*, conté, acarades, l'edició diplomàtica (excepte la pàgina inicial, 1r, pràcticament il·legible) en primer lloc i la reproducció facsímil de les pàgines de l'obra, de manera que el lector pot contrastar-les fàcilment. Aquesta edició diplomàtica, pràcticament reproducció de l'original, és l'única que indica gràficament, en cursiva, el desenvolupament de les abreviatures de l'original; les notes són al final del text, és a dir d'aquest capítol.

El capítol III. *Edició crítica*, ofereix un text regularitzat segons els criteris d'edició que se solen emprar en les darreres obres publicades per la col·lecció *Els Nostres Clàssics*, basada en l'edició diplomàtica però sense indicar-hi gràficament el desenvolupament de les abreviatures. Aquesta edició, que presenta una anotació a peu de pàgina molt completa, té en compte molts dels estudis anteriors d'aquestes homilies i de les de Tortosa, que tanta relació tenen amb les d'Organyà, i també altres estudis filològics i lingüístics que hi tenen relació, com per exemple, de Gulsoy i Rasico. L'anàlisi minuciosa del manuscrit i del contingut del text més la base crítica i comparativa que s'hi aplica permet als editors de resoldre molts punts foscos d'interpretació i d'oferir una versió notablement millorada respecte de les anteriors d'aquestes homilies, el text de les quals presenta en ocasions dificultats considerables, no solament per l'estat de conservació del manuscrit sinó també pels defectes de redacció, els quals, com hem vist, havien induït B. Marquès a considerar que es tracta d'una còpia. L'aparat crític és molt complet, de manera que hi podem trobar, a més de simples explicacions del significat dels passatges més foscos per al lector d'ara, diverses explicacions de tipus lingüístic, com ara l'omissió de l'article davant de diversos substantius (1v 7-8, p. 78) o el sentit que llavors tenia l'expressió *al* més infinitiu (5v 12-13, p. 93). Però sobretot hi trobem nombrosos aclariments filològics; per exemple, proposta de reconstrucció de fragments no conservats (2r 1, p. 80) o omessos pel copista (3v 15-16, p. 86-87), indicació de les repeticions d'aquest (6v 1, p. 97), proposta d'interpretació del mot *torba* (4v 1, ps. 89-90), del llatí *turba* 'gentada', o del mot *for* (7r 3-5, p. 99) en el seu context.

Les propostes d'interpretació dels fragments controvertits sempre són raonades. Només hi hem trobat a faltar una explicació del canvi, ben encertat, de la *o* inicial del sintagma «ono aqel» (5r 11), evident errata del copista, per «e no

[red] aqel» (p. 92). Aquesta completenessa ha permès als autors fins i tot detectar la mala lectura «*jurament*» en lloc de «*jujament*» que va fer J. Moran en la seva versió de les *Homilies de Tortosa* (MORAN, *op. cit.*, p. 99, l. 10), la qual va induir X. Renedo a una confusió (5r 10-11, p. 91). Però no s'hi fa constar l'estudi de B. Marquès, encara que els editors es refereixen repetidament al «copista» (7v 1, p. 101; 7v 6, p. 102; 8r 7, p. 103). Tampoc no s'hi fa referència als occitanismes d'aquestes homilies que va assenyalar J. Bruguera, ni tan sols quan en l'homilia V apareix en un context ben pròxim tant la forma catalana *lexà* com l'occitana *lexet-se*: «...per qé él se lexà exajar a Diable: anc no·s tornà ad él ni anc mal no li fed, mas *lexet-se* ad él portar...» (6r 22-23, p. 96), omissions aquestes que ens semblen bastant significatives; en tot cas creiem, com hem dit anteriorment, que aquests occitanismes no es poden atribuir a una influència general de la llengua d'oc sobre la catalana sinó a una relació particular amb un text occità. Tampoc es refereixen a l'estudi de M. A. Sánchez, sobretot en comentar l'homilia II, de la qual aquest autor dóna un text llatí paral·lel; aquesta omisió pot ésser deguda simplement a la proximitat d'aparició d'ambdós estudis, però els hauria estat oportú de tenir en compte aquest text llatí per a la interpretació del fragment 2v 21-23 (ps. 83-84). També hauria estat interessant de tenir en compte el valor adversatiu 'però' que per a la conjunció *e* assenyala S. Mariner en alguns passatges d'aquestes homilies.

Sí que s'adonen els editors que en línia 7v 3, corresponent a la tercera homilia apareix «*dix*: literalment 'digué', però caldria esperar-hi 'diu'. És molt possible que, com indica Moran ([Homilies de Tortosa], ps. 218-219), l'adaptador confongui el present *dix* amb el perfet *dis* occitans i que de vegades posi el segon en comptes del primer; i amb més raó en aquest context, en què acaba d'usar el perfet» (p. 86). Com que J. Moran assenyalava aquesta confusió de la sisena homilia d'Organyà respecte del text provençal de la cinquena de Tortosa (confusió que precisament no s'esmenta en l'aparat crític de la sisena homilia d'Organyà), podem suposar, doncs, que hi ha una relació anàloga entre aquesta tercera homilia d'Organyà i un text occità anterior, potser també en dues més que presenten unes alternances estranyes de temps, que no han estat assenyalades en aquesta edició; ens referim a la cinquena: «així com el o *dix* ['digué', perfet]» (7r 7, p. 100) i «zo *dit* ['diu', present]» (7r 12, p. 100); i a la sisena: «S[*einors*], audir e entendre devem sent Mateu... qé *dix* [perfet] en l'evangeli... Dir *vol* [present]...» (7r 21-23, p. 101). Fa la impressió que s'hi vol dissimular els occitanismes d'aquestes homilies; en qualsevol cas, reiterem el fet que hauria estat ben convenient d'incloure un bon estudi lingüístic i comparatiu d'aquestes homilies o almenys de tenir més en compte els que ja hi ha.

Aquest capítol es clou amb un *Glossari*, que és «fet amb objectius ben allunyats de l'exhaustivitat, procura recollir el cabal lèxic del nostre text que pot oferir dificultats d'intel·lecció o que documenta termes, accepcions o expressions que no solen trobar-se en altres repertoris...» (p. 108) i que no inclou els noms propis, entre els quals *Diable*. Probablement a causa del seu caràcter funcional, no inclou

tampoc les citacions en llur context, que és com les presentava el vocabulari de J. Bruguera,⁸ fet sobre l'edició crítica de J. Coromines.

El capítol *IV Edició crítica no anotada*, com diu l'epígraf, reproduïx simplement el text anterior, de manera que sembla més aviat supèrflua; i el *V Adaptació al català actual*, n'ofereix una versió modernitzada, com la que J. Bruguera va publicar en l'edició del Mil·lenari de Catalunya, però d'estil més lliure que la d'aquesta.

La segona part del llibre, *Les Homilies d'Organyà: estructura i fonts*, és a càrrec d'Armand Puig i Tàrrach, i consta de cinc capítols i tres apèndixs, encapçalats per una *Presentació* on l'autor agraeix els ajuts que ha rebut.

El capítol *I. Estructura i contingut de les Homilies* comença amb una relació d'aquestes que conté «la indicació dels diumenges i l'encapçalament bíblic o incípit de les lectures comentades per les homilies» (p. 143), i després fa l'afirmació següent: «Remarquem que en el manuscrit no es llegeix la rúbrica o títol de l'homília I. Es presenten dues possibilitats. En la primera hipòtesi [que és la que havien considerat Molho, Bruguera i Moran], es podria identificar el text objecte de l'homília amb l'epístola o lectura de l'apòstol corresponent al diumenge de Quinquagèsima. El copista hauria alterat la successió litúrgica habitual i hauria separat les dues homilies (la I i la III) que comenten l'epístola i l'evangeli del mateix diumenge, la dominica de Quinquagèsima...» (p. 144); però tot i que afirma que «aquest fet podria ser explicat per la poca cura del copista en el seu treball» (p. 144, nota 3), A. Puig hi afegeix: «Aquest fet fóra del tot insòlit, ja que tindriem dues homilies per a un únic diumenge. És preferible la segona hipòtesi, segons la qual Org I seria la predicació corresponent a l'epístola de la festa del Trasllat de sant Agustí, celebrada el 28 de febrer, una de les festes pròpies del calendari dels canonges regulars agustinians. Més encara: si l'ordre actual de les homilies és correcte i hem de referir Org I a la festa del 28 de febrer, aleshores podem proposar una data d'elaboració de les *Homilies* força versemblant: l'homiliari d'Organyà hauria estat escrit pensant en el calendari litúrgic de l'any 1204 (veg. Apèndix II)» (ps. 144-145); en aquest apèndix, dedicat a *La datació de les Homilies* afirma que «la seva presència [d'aquesta festivitat] en les dues canòniques catedralícies catalanes és prou evident: la trobem invariablement en els missals, consuetes i breviaris de Tarragona i de Tortosa dels segles XIV, XV i XVI» (p. 326), que «la celebració de la festa és testimoniada per molts missals i sacramentaris europeus dels segles XII, XIII i XIV, vinculats o no amb les famílies agustinianes» (p. 327), i també que «..., la festa del 28 de febrer era la segona festa patronal dels canonges regulars agustinians» (p. 328), i la principal festa era dedicada a sant Agustí el 28 d'agost. Més endavant afegeix que «És, doncs, impossible de moment, identificar les lectures pròpies de l'ofici de sant Agustí que poden haver estat en ús en les canòniques regulars. Per aquest motiu, tampoc no podem concloure res definitiu sobre el

8. Jordi BRUGUERA, *El vocabulari de les Homilies d'Organyà*, dins *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, II (Barcelona, 1987), ps. 31-55.

text litúrgic a partir del qual l'homileta d'Organyà ha construït la seva primera homilia (Org I). És indubtable que es tracta d'una epístola... El text i el tema són profundament agustinians... Quin text s'adequa millor a aquestes concepcions que el fragment escripturístic conegut com a «himne de la caritat» (Co 13)?» (p. 329).

Com que, a més, A. Puig suposa, per la comparació amb altres homiliaris com el de Maurice de Sully, i «l'homiliari carolingi (I), testimoni per Tortosa (llatí) - Ripoll i el d'Organyà» (p. 147, nota 10) (que no sembla, però, que continuï aquesta festivitat del trasllat de sant Agustí, que l'homilia anterior perduda era de Septuagèsima, «la conclusió precedent, que resta en aquests moments com a hipòtesi, ens permet de fixar la seqüència de les homilies conservades, en tot o en part, en el manual d'Organyà: Septuagèsima, Trasllat de sant Agustí, Sexagèsima, Quinquagèsima, Dimecres de Cendra, primer de Quaresma, segon de Quaresma i tercer de Quaresma» (p. 330), i que «l'altra possibilitat (Org I com a epístola del diumenge de Quinquagesima) ha de ser descartada per dos motius: 1) hi hauria *dues* homilies per a *un* sol diumenge (Quinquagesima), fet que no encaixa amb el caràcter del manual que té Organyà; 2) Org I té un caràcter *singular*, tant en l'estructura (diversitat de tècniques de composició) com en els continguts (totalment pròxims a la forma de vida dels canonges regulars): els destinataris primers d'Org I no són el poble que assisteix a una celebració dominical, sinó els canonges agustinians que celebren la festa del seu patró» (p. 330, nota 17). Com hem vist abans, M. A. Sánchez comparteix en part aquesta opinió, amb la diferència que ell pensa que totes aquestes homilies van destinades a un auditori purament monàstic i no pas a una comunitat de canonges regulars.

Per part nostra considerem que aquestes hipòtesis i manifestacions no tenen gaire fonament, per les raons següents:

1) Contra el que afirma, ens ratifiquem que aquestes homilies d'Organyà, com les de Tortosa, són eminentment populars, encara que siguin una compilació de fonts diferents; concretament aquesta I de Tortosa insisteix simplement en la caritat, és a dir, en l'amor a Déu i al proïsme com a si mateix, que és un manament dirigit a tots els cristians, no solament als canonges regulars. A més, com hem dit abans, l'al·lusió a les vanitats del segle, a l'almoina personal i a l'avarícia, és més adient per als laics que viuen en el «segle» i que posseeixen béns propis que no pas per als membres d'una comunitat regular que practiquen la pobresa i la vida comuna.

2) Si fos una homilia dedicada a la festivitat d'un sant, hi hauria almenys alguna al·lusió a aquest sant, com s'esdevé en les homilies *de sanctis* de Tortosa, és a dir, a sant Agustí en aquest cas, cosa que no ocorre en aquesta homilia I de Tortosa, que és simplement d'exhortació a la caritat. Per altra banda, les homilies *de sanctis* de Tortosa en vulgar només es refereixen a personatges evangèlics o bé a màrtirs antics com sant Llorenç (a més de l'homilia dedicada a tots els sants), que tenien un culte general, però no pas a pares de l'Església, i no es refereix, doncs, a sant Agustí ni en la seva festa principal del 28 d'agost.

3) Quant a l'inconvenient de la repetició d'un sermó dedicat a la Quinquagèsima, crec que es pot explicar pel fet que l'escrivà devia compilar de fonts diverses que tenia a mà i que li devien semblar interessants i útils per a fomentar la predicació en vulgar en circumstàncies diferents. I respecte de l'ordre cronològic d'exposició, cal recordar que les homilies de Tortosa tampoc no presenten un ordre estricte, com va assenyalar J. Moran,⁹ fet que tampoc no ha estat tingut en compte per A. Puig. D'altra banda, com ell mateix reconeix més endavant, com de passada, «l'homileta també s'ha inspirat en les predicacions construïdes sobre l'epístola del diumenge de Quinquagèsima..., el text de la qual és 1 Co 13» (p. 297).

D'acord amb la seqüència d'aquestes homilies que ell proposa (I Septuagèsima, II Trasllat de sant Agustí, III Sexagèsima, etc.), A. Puig estableix una cronologia possible: «segons el calendari perpetu de Capelli, entre els segles x i xv això [és a dir, aquesta seqüència] *només* va passar els anys 919, 1014, 1109, 1204 i 1451. Les dades paleogràfiques, filològiques i històriques situen l'homiliari d'Organyà a final del segle XII o bé a començament del segle XIII. La hipòtesis que aquí presentem ens permet de precisar al màxim l'any *per al qual* les homilies van ser *copiades*: el 1204. Sembla que el manual d'Organyà va ser copiat pensant en la Quaresma d'aquell any... L'ordre actual de les homilies sembla conduir-nos a aquesta conclusió. Una altra qüestió és l'any en què foren escrites. Tot ens porta a suposar que no podem situar-nos en una data massa reculada en relació amb el 1204. Des del punt de vista del calendari litúrgic, quedaria confirmat el moment històric en què s'ha escrit l'homiliari d'Organyà: a cavall dels segles XII i XIII i, afinant —i arriscant— una mica més, l'any 1203» (p. 330).

Podem afegir que nosaltres no compartim aquest discurs, no solament pel fet que no considerem raonable que l'homilia I sigui atribuïda al Trasllat de sant Agustí, com hem dit abans, sinó també perquè no tenim motius per suposar que aquest homiliari era dedicat a un any concret; ans al contrari, creiem que és una compilació destinada a tenir una difusió molt àmplia en el temps i en l'espai dins l'àmbit de les canòniques i de l'activitat pastoral en general, i en aquest sentit ratifiquem la manifestació que es tractava de «reculls oberts i funcionals per a ajudar a la predicació, que podien ésser traduïts o refosos segons les necessitats i les possibilitats de cada canònica».¹⁰

En el mateix capítol *I. Estructura i continguts de les Homilies*, afirma que «Les quatre que comenten l'evangeli (II, III, V i VI) corresponen als diumenges de Sexagèsima, Quinquagèsima, primer de Quaresma i segon de Quaresma. Les altres dues homilies (I i IV) corresponen a dues celebracions litúrgiques ferials, entre setmana; en concret a dues epístoles: l'epístola de la festa del Trasllat de sant Agustí (28 de febrer) [atribució que ja es dona com a segura] i l'epístola del Dimercres de Cendra. Aquesta observació, tan senzilla, és capital per a l'estudi de les *Homilies d'Organyà*. Al meu entendre, trobem a Organyà dos tipus d'homilia:

9. MORAN, *op. cit.*, ps. 171-172.

10. MORAN, *op. cit.*, p. 84.

un primer tipus més modern, adreçat sobretot (potser no exclusivament) a una comunitat de canonges regulars, i un segon tipus més tradicional, amb un estil més vivaç i popular, pensat sobretot per als fidels que es reuneixen cada diumenge en les esglésies confiades a la cura pastoral dels esmentats canonges. El primer tipus és present en les altres quatre homilies, fetes sobre l'evangeli: les II, III, V i VI. El nostre estudi tindrà dues parts. Primerament analitzarem l'estructura i els continguts de les sis homilies conservades completes, començant per les més cultes i de fractura recent, integrants d'allò que hem nomenat primer tipus (Org IV i I). En la segona part resseguirem les característiques principals de l'homiliari d'Organyà» (ps. 147-148).

Segons el nostre criteri, aquesta divisió, que presenta de manera apriorística, no és justificada, encara que en els comentaris particulars de cada homilia s'esforci prolixament a demostrar-la. Per part nostra ens reafirmem a considerar que aquestes homilies d'Organyà, com les de Tortosa, tenen totes un caràcter popular i van dirigides primordialment a un auditori laic, és a dir, al poble fidel (i devot). Això no exclou que tinguin orígens i estils diversos i que s'inspirin en les diverses lectures litúrgiques de la festivitat corresponent, sobretot de l'evangeli i de l'epístola del dia, però no únicament, segons el criteri del predicador, com es pot comprovar en les homilies *de tempore* de Tortosa.

D'acord amb el criteri i l'ordre exposats, A. Puig passa a estudiar particularment cada homilia, tant des del punt de vista de l'estructura interna com de les fonts, precedents i concomitàncies amb altres obres, principalment amb els homiliaris medievals anteriors. En arribar a 3. *Homilia II: la paràbola del sembrador*, per exemple, posa en relació aquest text amb autors i obres com Haimó d'Auxerre, Luculentius, homiliari de Liverani, etc., però no esmenta l'homiliari d'Angers, que, com ha demostrat M. A. Sánchez, presenta la font llatina de què procedeix aquesta homilia; aquesta omisió, però, creiem que és deguda al fet que l'obra de M. A. Sánchez va aparèixer quan ja estava pràcticament acabat aquest estudi, perquè, com veurem, el cita en el capítol següent.

El capítol II. *Característiques principals de les Homilies*, comença amb 1. *Un manual d'homilies quaresmals*, on l'autor afirma que «Aquestes homilies van ser escrites per a ús dels preveres, que les havien de memoritzar, primer, i predicar després. Són textos destinats a servir de model a homiletes que prediquen en la llengua del poble» (p. 196), afirmació que compartim. Respecte que «en el moment de pronunciar l'homilia, el predicador hi afegia aquella expressivitat que el manual, volgutament, evitava» podem afegir-hi que precisament per a donar un sentit adversatiu a la conjunció *e* 'i' (sentit que va assenyalar S. Mariner com hem dit abans) per força havia de recórrer als recursos exclusivament orals del rítmic i la melodia en l'elocució.¹¹ I respecte de la manifestació que «en el cas d'Organyà, tenim un homiliari probablement elaborat directament en català a partir de fonts

11. Veg. Antoni M. BADIA i MARGARIT, *Els orígens de la frase catalana*, dins *La llengua catalana abir i avui* (Barcelona, 1982), p. 17.

llatines (llevat, naturalment, de l'homilia IV, que és una traducció-adaptació a partir d'una homilia originalment provençal... Pel que fa als pocs occitanismes de les *Homilies*, cal dir que se situen majoritàriament en l'àmbit jurídic del llenguatge arrelat en el feudalisme» (p. 198), hem de dir que no hi estem d'acord per les raons exposades en comentar l'obra de M. A. Sánchez, i fins i tot per les que es posen en relleu en la p. 86, nota 7 d'aquesta obra, a què ens hem referit abans, en relació amb la forma de present occitana *diz* i la catalana *dix*, alternança que apareix també en el text comú de l'homilia V de Tortosa i aquesta IV d'Organyà. La veritat és que abans de fer una manifestació d'aquesta mena, per les raons que sigui, hauria calgut fer un estudi lingüístic d'aquestes homilies, que, com hem dit abans, manca en aquesta obra, o bé tenir ben en compte els que ja existeixen.

En el subcapítol 2. *El pla de les Homilies*, n'analitza l'estructura general que considera força uniforme, i afirma: «Podem concloure, doncs, una vegada més que l'existència d'una mateixa estructura pressuposa la mà d'un redactor final, el qual, més enllà de les fonts llatines i de la font provençal, ha volgut afaiçonar les predicacions de manera unitària» (p. 199), encara que, com diu a continuació, «les tècniques compositives dels nostres sermons no són ni de bon tros uniformes» (p. 199), ço que fa pensar que es tracta més aviat d'una compilació, més o menys adaptada, de fonts diverses.

Quant a 3. *L'autor-redactor*, anònim, després de manifestar que era «un eclesiàstic, no un gran teòleg sinó un home sensible a les necessitats pastorals» (p. 202), passa a considerar «les fonts que aquest autor-redactor ha pogut utilitzar» (p. 202) començant per l'homilia IV d'Organyà, encara que aquest és un tema que rependrà al cap. III; segons A. Puig, la comparació d'aquesta homilia amb la V de Tortosa «mostra clarament que és Organyà qui ha traduït i adaptat un text anterior... [que] ha de ser identificat molt probablement amb l'homilia tortosina esmentada» (p. 203), i seguint un procediment habitual en aquest estudi, a continuació s'esforça a demostrar aquesta afirmació inicial, sense tenir en compte altres possibilitats que ja han estat formulades, i com si repetició equivalgués a demostració. Així, després de fer algunes comparacions entre Organyà IV i la resta d'homilies, diu que «aquesta llista [de comparacions] sembla demostrar que l'autor-redactor d'Organyà és la mateixa persona que ha traduït i adaptat l'homilia IV» (p. 203) a partir directament de l'homilia V de Tortosa, com si no hi hagués hagut més que aquests dos homiliaris en vulgar a Catalunya. Per això A. Puig rebutja en nota la manifestació de Zink que «les dues manuscrits copiant sans doute independentment un modèle déjà roman» (ZINK, *op. cit.*, 29), manifestació que es basa en les diferències que presenten aquests textos, i afirma que «al meu entendre, senzillament Org IV depèn de l'homilia provençal V de Tortosa» (p. 203, nota 209); quant a les diferències, A. Puig les atribueix a una adaptació de l'autor-redactor final d'Organyà, el qual fins i tot s'ha permès «la supressió de més de la meitat del text de l'homilia tortosina» (p. 205), a més de fer correccions al text llatí del presumpte original. Nosaltres no creiem en una relació tan directa, que ni tan sols té en compte que l'homiliari d'Organyà és una còpia, evident-

ment, d'origen incert, i que no té una relació directa amb l'homiliari de Tortosa, que també és una còpia; altrament és molt probable que hi hagués reproduït alguna altra homilia d'aquest recull.

Més endavant A. Puig afirma, en aquesta línia, que «Sembla clar [no és, doncs, clar del tot], doncs, que les *Homilies d'Organyà*, llevat de la quarta, són obra original d'un altre autor-redactor autòcton que ha produït directament un text català a partir de fonts llatines. I, si bé aquest text integra un cert nombre d'occitanismes, no és traducció de cap original occità» (p. 206); per això, afirma, «No podem estar d'acord, per tant, amb la hipòtesi contrària: «[Les *Homilies d'Organyà*] no són originals, sinó traducció d'un original provençal» (Moran, *Tortosa*, 82). Aquesta afirmació només és vàlida per a l'homilia IV, però no per a les altres cinc homilies d'Organyà» (p. 206, nota 218), i atribueix una vegada més els occitanismes d'aquestes cinc homilies a la influència lingüística i cultural occitana a Catalunya. La veritat és que si A. Puig només presenta una hipòtesi no pot implantar-la per damunt de les altres com si la seva ja fos certa i demostrada, ni tampoc prendre-la com a premissa per a conclusions ulteriors.

El subcapítol 4. *El copista. Les citacions bíbliques llatines* comença afirmant que «La famosa llibreta d'Organyà és amb tota probabilitat un text escrit per un copista que treballa de premsa i que posseïx coneixements deficients de llatí. Hem de distingir, doncs, l'autor-redactor de les *Homilies* del copista, el qui ha escrit de facto els vuit folis que ens han arribat» (ps. 209-210), afirmació que es basa en l'obra de B. Marquès i que considerem correcta; així mateix afirma ara: «Aquest copista pot haver estat un canonge regular d'Organyà o d'una altra canònica del bisbat d'Urgell (Solsona, Cardona) o de Vic (Sant Joan de Ripoll o de les Abadesses)» (p. 210), encara que de l'estudi de J. Alturo, que no esmenta, es desprèn que el copista era probablement un membre de l'escriptori d'Organyà.

En el subcapítol 5. *El context social i religiós de les Homilies*, A. Puig posa en relació aquests sermons amb la societat feudal de l'època. A les consideracions que hi fa, crec que és ben interessant d'afegir-hi l'esment a l'orgull, ben propi del món laic feudal, que apareix en la homilia I: «..., ajam caritat senses ira, senes avareia, senes urgul...» (1v 15-16); és per això que considerem que els destinataris directes d'aquesta homilia han d'ésser preferentment laics i no pas els canonges regulars que viuen en comunitat, com reitera en la nota 270 (p. 217).

El subcapítol 6. *Els ensenyaments morals i espirituals de les Homilies*, comprèn un estudi conjunt d'aquestes homilies, que ja havien estat analitzades particularment en el capítol I. Hi podem remarcar el fet que «l'homileta introdueix el purgatori com a doctrina teològica» (p. 225), que havia analitzat en I. 2; i «la difusió de la devoció a la Mare de Déu que es manifesta a final del segle XII» (p. 226), la qual és ben palesa en les *Homilies de Tortosa*.

El capítol III. *Les fonts llatines i provençals de les Homilies*, comença amb 1. *Un marc idoni: canònica de la Catedral de Tortosa*, que sembla indicar que l'autor ja es decanta inicialment que aquest és l'origen de les *Homilies d'Organyà*. La veritat és que creiem que això és possible, i fins probable, però no és segur del

tot, perquè hi havia altres canòniques importants. Però sí que és segur que a Tortosa van arribar homilies en vulgar provençal que van procurar d'adaptar a la predicació en català; ara bé, si des del començament hi haguessin redactat o adaptat directament homilies en català, no els hauria calgut de proveir-se d'homilies en provençal.

En el subcapítol 2. *Les lectures bíbliques proclamades en la litúrgia*, reprèn aquesta qüestió, que ja havia tractat anteriorment, i ja considera pràcticament com a fet provat la hipòtesi de l'atribució de la primera homilia: «L'epístola de la festa del Trasllat de sant Agustí... era, probablement, l'anomenat himne a la caritat» (1 (03)...» (p. 252).

A continuació, en 3. *Les quaranta homilies del papa sant Gregori*, tracta de la influència i de la difusió d'aquestes obres. A. Puig, continuant la pràctica de fer afirmacions hipotètiques afirma rotundament que «sembla innegable que les homilies XV, II i XVI del papa sant Gregori, corresponents a Org II, III i V, serveixen de font a l'homileta català» (p. 242), on el *sembla* contrasta amb l'*innegable* i dóna per fet que l'«homileta» (el redactor, l'adaptador-traductor o el predicador?) era català, sense tenir en compte que precisament, com va demostrar M. A. Sánchez, de l'homilia II d'Organyà hi ha un precedent clar llatí en l'homiliari d'Angers. Segons A. Puig, «les semblances entre Org V, 6r 19-6v 19, i els nn. 2-4 de l'homilia XVI de sant Gregori són prou estretes i singulars, fins al punt d'haver de concloure la dependència directa d'Organyà en relació amb aquesta homilia» (p. 243), i a continuació reproduceix aquesta homilia de sant Gregori, de manera que podem comprovar que aquest text, que es refereix a la temptació de Jesucrist, té un precedent en el de sant Gregori.

En el subcapítol 4. *Els homiliaris de Luculentius i Liverani*, continuant en la recerca de fonts possibles, A. Puig diu: «L'homileta d'Organyà té a mà Luculentius i pot haver pultat en l'homilia 34 d'aquest sermonari (sobre 1 Co 13), corresponent a l'epístola de Quinquagesima, si bé els contactes amb Org I són relativament escassos, ...» (p. 247) i «pel que fa a Liverani, la seva influència es comprova en algunes interpretacions i frases d'Org II i III i sobretot en els començaments d'Org V i VI. En qualsevol cas, els contactes són puntuals» (p. 248).

A continuació es refereix a 5. *L'homiliari carolingi (I)* conegut a Catalunya, del qual diu: «Organyà, com veurem, presenta notables afinitats amb (I)» (p. 254). Sota aquest epígraf inclou l'estudi de diversos manuscrits: 5.1. *El manuscrit 106 de Tortosa*, el qual, ultra les homilies en llengua provençal inclou 71 homilies llatines, que en els catàlegs anteriors s'atribuïen a sant Gregori; tanmateix, A. Puig posa en clar que «es tractava, però, en bona part, d'un error. En efecte, són 71 homilies llatines i no les famoses quaranta homilies del papa sant Gregori el Gran: només 3 dels 71 sermons (el 68, el 69 i el 71) manllevan materials a l'homiliari gregorià» (p. 255), les quals «s'assemblen a Organyà en la mida i l'aspecte exterior, però els manca el to pastoral i la sensibilitat didàctica de l'homiliari català» (p. 257); 5.2. *El manuscrit 130 de Ripoll*, que conté «134 homilies llatines precedides d'un pròleg que les atribueix a l'abat parisenc Abbo» (p. 258). A continuació

fa diverses comparacions entre aquests manuscrits: 5.3. *L'homiliari-tipus (I) reflectit per Tortosa 106 i Ripoll 130*; 5.4. *L'homiliari d'Abbó i Ripoll 130*; 5.5. *La relació entre els manuscrits de Tortosa 106 i Ripoll 130*, i 5.6. *La relació de l'homiliari (I) amb les Homilies d'Organyà*, on afirma: «L'homiliari (I), com les fonts carolíngies de qui depèn..., comenta els mateixos quatre textos evangèlics comentats en l'homiliari d'Organyà. Per tant, hi ha quatre homilies catalanes (Org II, III, V i VI) que es corresponen amb aquest manual carolíngi. En totes quatre homilies hi ha frases molt semblants a l'homiliari (I), fins al punt que sembla clara la relació entre (I) i Organyà. És veritat que moltes d'aquestes frases apareixen, amb formes semblants, en altres fonts llatines..., i, en conseqüència, de vegades resulta gairebé impossible determinar amb exactitud d'on prové el manlleu» (p. 267).

El subcapítol 6. *L'homiliari carolíngi (A)*, es refereix precisament a l'homiliari d'Angers, que comentava M. A. Sánchez, com hem vist abans. Segons A. Puig, «l'homília de (A) que més atenció mereix a l'autor d'Organyà és la del diumenge de Sexagèsima. A primer cop d'ull, les semblances són mo[ll]t remarcables, tant pel que fa a l'estructura com pel que fa als paral·lels verbals» (p. 278), i hi afegeix que «No es poden treure, però, conclusions precipitades d'aquest fet en el sentit que Org II fos una simple traducció d'un original llatí que seria l'homília 9 de l'homiliari (A). Aquest és el parer, poc fonamentat, de M. A. Sánchez, *La primitiva predicació...*» (p. 278, nota 389). Respecte d'aquesta manifestació, creiem que hauria estat just d'assenyalar clarament que M. A. Sánchez ha estat el primer que ha establert aquesta relació, i també hem de dir que no és correcta aquesta afirmació, perquè M. A. Sánchez no diu que sigui «simple traducció» de la llatina, sinó que «es la fuente de la que deriva la catalana», i hi afegeix: «no estoy diciendo que la homilía de Organyà sea la traducción de la pieza concreta de Angers editada por Étaix...».¹²

Quant a 7. *L'homiliari provençal de Tortosa*, A. Puig diu que «És probable que, com afirma J. Moran... hagi estat elaborat amb fonts diverses» i hi afegeix: «ens podem preguntar si es tracta d'un escrit originàriament en llatí o creat directament en occità... pregunta interessant també de cara a Organyà», i respon que «sembla ser una obra unitària, sorgida de la mà d'un sol autor, que ha pogut treballar directament en provençal, a jutjar per la musicalitat de la llengua» (p. 287), tot i que constata, ara sí, que «M. A. Sánchez (Predicació, 36-37) ha mostrat la connexió que hi ha entre l'homília I provençal de Tortosa i l'homília II de Carpentràs, editant les primeres línies d'aquestes homilies...» (p. 287, nota 397), afegint-hi que «segons informació de X. Altés, [el manuscrit de Carpentràs] prové d'Avinyó mateix» (p. 287). Hi afegeix encara que «notem que en el breu homiliari llatí de Carpentràs no hi ha cap sermó paral·lel a l'homília provençal V de Tortosa ni a cap altre dels 22 sermons que conté el sermonari tortosí» i continua: «Ara bé, si es té en compte que el manuscrit llatí de Carpentràs prové d'Avinyó, lloc de producció de l'homiliari tortosí, no es pot descartar que en l'homiliari

12. M. A. SÁNCHEZ, *op. cit.*, p. 25.

provençal, a més d'alguna homilia traduïda del llatí, n'hi hagi d'altres que hagin estat escrites directament en provençal... En qualsevol cas, l'homileta d'Organyà té accés a l'homiliari provençal representat per Tortosa 106 i n'aprofita l'homilia V... Al meu entendre..., l'homileta d'Organyà ha disposat de l'actual homilia provençal V de Tortosa, probablement mitjançant el manuscrit Tortosa 106. Tot i les vacil·lacions de Zink, no hi ha cap dificultat en aquest sentit... Sobretot, cal tenir present que l'homileta d'Organyà ha desestimat la segona meitat de la font, la part que comenta les pràctiques quaresmals, però l'ha represa al final de la seva homilia» (p. 289).

Nosaltres francament no estem d'acord amb aquesta opinió reiterada i ens reafirmem, com hem dit abans, en la consideració que ambdós manuscrits no depenen directament, és a dir, que el sermó II d'Organyà no és traducció ni adaptació del sermó V del manuscrit de Tortosa, com si no hi haguessin hagut més que aquests dos homiliaris en vulgar a Catalunya; creiem encara, a la vista de les diferències que presenten, que «ambdós [homiliaris] pertanyen a famílies diferents, malgrat que procedeixin del mateix lloc [Avinyó], però el d'Organyà fou difós abans que hom afegís a l'homiliari de Tortosa la part final de l'homilia del dimecres de Cendra. Amb la informació de què disposem no podem anar més enllà d'aquestes conjectures i probablement serà molt difícil de reconstruir la difusió total d'aquests homiliaris d'origen rufià per la gran quantitat d'obres perdudes i perquè eren reculls oberts i funcionals per a ajudar a la predicació, que podien ésser traduïts o refosos segons les necessitats i les possibilitats de cada canònica». ¹³ Hi afegirem que ambdós homiliaris són còpia, cosa que suposa l'existència d'uns altres, que no s'han conservat. En aquest sentit direm que ens sembla molt estrany que si l'«homileta» d'Organyà traduïa directament del manuscrit de Tortosa, ometés el verb en la frase «e no [red] aqel aver» (en l'original «o no», 5r 26).

En el subcapítol 8. *Les Homilies d'Organyà comparades amb les seves fonts*, ressegueix el text de les homilies i n'indica els paral·lelismes amb fonts anteriors, que ja s'han descrit anteriorment. Respecte de l'homilia I, dedicada a la caritat insisteix que «Els indicis són suficients per a situar Org I... en el món dels canonges regulars i relacionar-la amb les dues festes de Sant Agustí: la de la seva mort (dies natalis: 28 d'agost) i la del trasllat de les seves despulles (28 de febrer), festa a la que correspondria Org I [encara que l'homilia no es refereix gens al sant]. D'altra banda, l'homileta també s'ha inspirat en les predicacions construïdes sobre l'epístola del diumenge de Quinquagesima...» (p. 297), afirmació aquesta que, com hem dit abans, més aviat contradia la suposició anterior.

Quant a l'homilia II, afirma, sense esmentar M. A. Sánchez, que «segueix de prop l'homiliari carolingi (A) [és a dir, l'homiliari carolingi d'Angers, segons R. Étaix]... Tot i això, l'homileta no s'ha limitat a traduir sinó que ha seleccionat aquells fragments de (A) que més li interessaven i els ha complementat amb els altres homiliaris carolingis, Liverani i (I) sobretot» (p. 300).

13. MORAN, *op. cit.*, ps. 83-84.

Respecte d'Organyà IV afirma que «és l'única homília que té una sola font directa: l'homília provençal V de Tortosa. El motiu és ben simple: en cap homiliari carolingi dels que Organyà sembla emprar com a font de les altres cinc homilies no hi ha cap homília per al dimecres de Cendra» (p. 307). I d'Organyà VI diu «L'homileta repeteix aquí l'operació realitzada en Org IV: suprimir la segona meitat de la font; ... aquí, l'homília 39 de Luculentius... Al final de l'homília, allí on l'autor es mostra més creatiu, apareixen alguns contactes fins i tot amb les homilies provençals de Tortosa» (p. 313). En general, tot aquest subcapítol aporta una informació valuosa dels antecedents, orígens i relacions de les fonts d'aquestes homilies.

En el capítol IV. *Conclusió*, el més breu, comença afirmant que «1. La constatació de l'abundància i proximitat de les *Homilies d'Organyà* que evidencien les fonts llatines estudiades —els homiliaris carolingis (mitjans i petits o manuals) i les quaranta homilies del papa sant Gregori— desaconsella de mantenir la hipòtesi de l'origen provençal del nostre homiliari. És incontestable que una de les sis homilies pertanyents al manual d'homilies quaresmals que era, complet, el manuscrit d'Organyà, és traducció-adaptació de l'homília provençal V del sermónari conservat en el manuscrit de Tortosa 106. Tanmateix, les cinc homilies restants poden ser explicades, quant a la gènesi, estructura, continguts i formes d'expressió, pels homiliaris carolingis en ús a la Catalunya de l'època» (p. 318). Nosaltres, per les raons exposades anteriorment, sobretot de caràcter lingüístic, que s'han menystingut en aquest estudi, no estem d'acord amb aquesta afirmació, feta però, no assertivament com sembla indicar l'expressió «desaconsella», i en qualsevol cas, a partir d'aquests homiliaris carolingis també s'haurien pogut redactar unes homilies en provençal que després es podien passar al català.

Diu a continuació que «La naturalesa diversa de l'homília IV d'Organyà en relació amb les altres cinc homilies no fa més que reforçar el resultat que ens proporcionen les fonts que tenim al nostre abast. La inclusió de mitja homília provençal en l'homiliari català es deu, probablement, a l'absència d'homilies per al Dimecres de Cendra en els homiliaris carolingis llatins tradicionals» (p. 318); però això no és gens estrany, perquè fou després del període carolingi, concretament en el concili de Benevento del 1091, quan fou prescrita la imposició de la cendra en la litúrgia del dia, precisament per tal de contrarestar la violència i l'orgull propis de la societat feudal. A partir d'aquest any és segur que hi havia d'haver sermons per a aquesta festa penitencial tan important; de fet, conservem un sermó en llengua d'oc del segle XII, que també pren com a tema l'epístola del dia, i que hauria estat interessant de tenir en compte en aquest estudi, que vol ésser ben complet quant a les fonts possibles.¹⁴

En el punt 2, a partir de les suposicions anteriors, exposa una «segona hipòtesi a considerar...: res no obsta al fet que l'homileta d'Organyà hagi conegut l'es-

14. *Sermons et préceptes religieux en langue d'oc du XIIe siècle*, ed. per C. Chabaneau a la «Revue des Langues Romanes», aquest concretament al núm. 18 (1880), ps. 126-127.

mentat manuscrit tortosí. Aquesta és una de les raons que fonamenten la nostra proposta d'identificació de l'autor de les *Homilies*: un canonge agustiní de la canònica catedralícia de Santa Maria de Tortosa, pertanyent a la congregació de Sant Ruf d'Avinyó» (ps. 317-318); creiem que aquesta proposta també és poc fonamentada i no passa de mera hipòtesi en tot cas, perquè comporta de fet que només existien aquests dos homiliaris en vulgar a Catalunya (que de fet són còpia) i una relació directa entre Organyà i Tortosa que no està documentada, sense tenir en compte les altres canòniques regulars de Catalunya, que també podien tenir una relació directa amb Sant Ruf, a Avinyó o a Valença, que és on es va traslladar aquesta abadia després de la destrucció de la casa avinyonesa el 1156. De fet és estrany, entrant en el joc de la suposició anterior, que si l'homileta d'Organyà (és a dir el suposat canonge tortosí) tenia a mà l'homiliari de Tortosa no hagués traduït o adaptat al català almenys les altres homilies de Quaresma que conté aquest homiliari provençal.

Continuant en el camí de les conjetures reiterades, A. Puig en el punt 2. d'aquestes conclusions diu que «la segona hipòtesi a considerar es refereix al possible origen llatí de les homilies, [excepte] l'homilia IV d'Organyà que és traducció directa del provençal...» (ps. 318-319); després d'algunes consideracions afirma que «Podem, doncs, explicar la gènesi del nostre homiliari remetent-nos al treball creatiu d'un autor que escriu en llengua catalana i que poua en les fonts homilètiques que té al seu abast: els homiliaris carolingis i l'homiliari provençal» (p. 319), on dóna com a fet provat que, excepte la IV, les homilies d'Organyà no provenen directament d'una font occitana.

Seguint en el mateix camí assenyalat, en el punt 3. afirma que «L'homileta o autor d'Organyà és un eclesiàstic, probablement membre de la canònica de la catedral de Tortosa. El copista un altre canonge, de la petita canònica d'Organyà» (p. 320); i també rebutja la vella hipòtesi de l'origen càtar d'aquestes homilies, que de fet ja va ésser desestimada per autors anteriors que no esmenta.

Arribats al punt 4., el darrer, A. Puig presenta una mena d'apoteosi d'aquestes homilies d'Organyà, que és on sembla que volia arribar d'antuvi: «La importància que té per a la prosa francesa l'homiliari de Sully és parangonable al tresor que representa Organyà per a la prosa en llengua catalana i l'homiliari de Llemotges per a l'occità» (p. 321). Nosaltres només hi afegirem que sense desmerèixer el valor intrínsec d'aquestes homilies, una afirmació d'aquesta mena hauria estat en tot cas més fonamentada si es basava en un bon estudi lingüístic, que manca precisament en aquest llibre.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

Selecció d'edicions i d'estudis arnaldians recents

- ARNAU DE VILANOVA (1999): *De esu carniū*, introducció i edició de Dianne M. Bazell, Barcelona, Fundació Noguera / Universitat de Barcelona («Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia», 11)
- ARNAU DE VILANOVA (2000): *Tractatus de intentione medicorum*, introducció i edició de Michael R. McVaugh, Barcelona, Fundació Noguera / Universitat de Barcelona, («Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia», 5.1).
- CIFUENTES, Lluís (1999): *Vernacularization as an Intellectual and Social Bridge. The Catalan Translations of Teodorico's Chirurgia and of Arnau de Vilanova's Regimen sanitatis*, «Early Science and Medicine», num. 4, ps. 127-148.
- CIFUENTES, Lluís (2002): *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona - Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears («Col·lecció Blaquerna», 3).
- MENSA VALLS, Jaume (2000): «*En aquest centenar que ara corre fenirà lo món. Els darrers temps en autors catalans del segle XIV: Arnau de Vilanova i Ponç Carbonell*», «Afers», núm. 37, ps. 569-584.
- MENSA VALLS, Jaume (2001): *Observacions sobre l'autoria i la finalitat del Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra «Tractatum Arnaldi de adventu Antichristi»*, «Arxiu de Textos Catalans Antics», núm. 20, ps. 403-451.
- PERARNAU ESPELT, Josep (2001): *L'Apologia de versutiis atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad magistrum Jacobum Albi, canonicum dignensem, d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi; i transcripció del Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi de adventu Antichristi*, «Arxiu de Textos Catalans Antics», núm. 20, ps. 7-348.
- PERARNAU ESPELT, Josep (2001): *Sobre la primera crisi entorn el De adventu Antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, «Arxiu de Textos Catalans Antics», núm. 20, ps. 349-402. [Aquest treball i l'anterior han estat reimpressos a J. PERARNAU (2002): *Tres textos d'Arnau de Vilanova i un en defensa seva*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya («Studia, textus, subsidia», 10).]
- PERARNAU ESPELT, Josep (2001): *Sobre l'estructura global del De tempore adventus Antichristi d'Arnau de Vilanova*, «Arxiu de Textos Catalans Antics», núm. 20, ps. 561-574.

Al volum 11 de l'*Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*, aparegut l'any 1999, Dianne M. Bazell ha dut a terme una edició del tractadet *De esu carniū* d'Arnau de Vilanova, esplèndida tant pel que fa a la publicació del text pròpiament dita, com pel que fa als estudis introductoris que l'acompanyen. Tal com subratlla l'editora, i havien posat de manifest abans altres estudiosos (Paniagua,

Ziegler), el *De esu carniuum* constitueix una peça singular en l'opus d'Arnau perquè ofereix un rar punt de confluència dels seus coneixements teològics i mèdics i de les seves inquietuds espirituals, posats al servei de la defensa de l'estricta abstinència de carn dels monjos cartoixans, fins en cas de malaltia. El resultat és un producte de difícil classificació en els gèneres teològics i mèdics coetanis i també dins de la mateixa producció de Vilanova. Bazell, això no obstant, ressegueix amb detall les tradicions mèdiques i teològiques i les pràctiques monàstiques antigues i medievals, amb especial atenció a l'abstinència ascètica, en què s'inscriuen els arguments i les propostes arnaldians. I els resultats que extreu d'aquesta prospecció són rellevants perquè permeten d'entendre molt millor l'obra: en el *De esu carniuum*, Arnau parla com un metge que s'adreça a les autoritats eclesiàstiques (amb tota seguretat al papa Climent V i el seu entorn, atès que l'obra és recollida al ms. Vat. Lat. 3824), amb la voluntat de demostrar la utilitat i la pertinència de la seva posició com a metge que intervé en qüestions espirituals i teològiques. El treball de l'estudiosa nord-americana referma, sens dubte, la convicció dels darrers estudis arnaldians sobre la unitat i la coherència de la producció intel·lectual del personatge i sobre la conveniència de no escindir l'estudi de la seva obra mèdica i teològica.

El *Tractatus de intentione medicorum* és objecte del volum 5.1 de l'AVO-MO, aparegut durant l'any 2000. En la seva documentada introducció M. R. McVaugh fa una síntesi del desenvolupament del galenisme mèdic medieval i mostra el context en què aquesta obra d'Arnau desenrotlla una reflexió sobre la natura i els límits de la certesa mèdica, tema fonamental de l'anomenada *controversia inter medicos et philosophos* que produeix el xoc entre la nova medicina galènica i l'aristotelisme universitari imperant. El *De intentione* és una obra del començament de la dècada de 1290, que coincideix amb l'inici del seu magisteri a Montpeller i també amb el començament de la seva producció espiritual i teològica. Arnau hi sosté el que McVaugh anomena un 'instrumentalisme' d'origen avicennià, segons el qual el coneixement mèdic està associat a una art pràctica, l'objectiu de la qual és guarir; la finalitat de la medicina no és, per tant, el saber en termes absoluts. El coneixement mèdic, doncs, és només relatiu, a causa de la seva dependència dels casos particulars que és allò que el fa valuós per a la pràctica de la guarició. Aquesta posició, Arnau l'anirà aprofundint al llarg de la seva obra i, fins i tot, deixarà traces en obres teològiques.

El volum 20 de l'«Arxiu de Textos Catalans Antics» (ATCA) dedica la major part dels seus treballs a Arnau de Vilanova. Els tres estudis que hi publica Josep Perarnau giren al voltant de la primera crisi important que va patir Arnau de Vilanova en les seves relacions amb els teòlegs professionals, la de París 1299-1300, arran de la publicació d'una primera versió del *De adventu Antichristi* (escrit el 1297). A les ps. 349-402, fa un repàs exhaustiu al desenvolupament històric de l'afer, amb la intenció primordial de contextualitzar els dos únics documents que sobre el procés s'han conservat i que són editats en el mateix treball: l'*Instrumentum alterum appellationis magistri Arnaldi de Villanova a processu parisien-*

sium ad apostolicam sedem i la *Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem francorum* (tots dos de l'octubre de 1300). Les clarificacions que facilita Perarnau són de gran interès: la cronologia prou detallada dels fets, que s'allargaren un any, de l'octubre de 1299 a l'octubre de 1300; la precisió que, la primera meitat de l'any 1300, Arnau va ser fora de París i que hi va retornar al juliol; les posicions d'Arnau i les acusacions dels mestres. A les ps. 561-74, el mateix Perarnau fa una aportació a l'estudi del *De tempore adventus Antichristi* distingint dues fases de composició en l'obra: una primitiva, del 1297, que correspondria a les parts 1a i 4a del text editat a ATCA 7-8 (1988-89) i una altra de posterior, motivada precisament pel procés inquisitorial parisenc ara esmentat, duta a terme cap a 1300-01 i que correspondria a les parts 2a i 3a d'aquella edició.

Una altra obra d'Arnau directament relacionada amb la crisi parisenca és l'*Apologia de versutiis atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad magistrum Jacobi Albi*, un text inèdit objecte d'estudi i edició per part de Perarnau a les ps. 7-348. Es tracta d'una obra escrita a Girona el 1302 (cosa que, per cert, l'editor no esmenta enlloc), en almenys dues repeses (vegeu-ne una interessant anàlisi a les ps. 15-16), que aplega respostes a les objeccions dels mestres parisencs i a d'altres que el canonge de Digna Jacme Blanc (per al qual vegeu la nota a les ratlles 4-5 de l'edició del text) va fer arribar al mestre.

J. Perarnau ha aprofitat la publicació d'un escrit arnaldia de polèmica com l'*Apologia* per transcriure, com a complement, un altre text polèmic, el *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi 'De adventu Antichristi'*, a les ps. 201-348 del mateix volum. Es tracta de la primera edició completa d'una obra que, des de la seva exhumació per part de M. Batllori (1955), ha despertat un cert interès sobretot perquè proporciona algunes notícies biogràfiques rellevants sobre Arnau, a qui presenta juntament amb Lull com un enviat de Déu. L'autoria del *Tractatus*, tanmateix, ha estat posada en dubte, especialment pel seu mateix editor. En un excel·lent treball publicat a les ps. 403-451 de l'ATCA 20, Jaume Mensa enfoca la qüestió de l'única manera raonable des d'un punt de vista metodològic: fent una anàlisi exhaustiva i rigorosa de l'obra sense el condicionant d'haver de demostrar si Arnau n'és l'autor o no, precisant-ne les característiques generals, els continguts i la forma en què es desenvolupen, les relacions amb altres obres arnaldianes reconegudes. La part més suggerent de l'estudi és, sens dubte, la que Mensa dedica a les aportacions que fa l'anònim autor de l'obra als materials arnaldians que utilitza; s'hi analitzen els procediments escolàstics amb què treballa, propis d'un compilador i, fins a cert punt, d'un comentador.

Després de l'estudi de Mensa, em sembla irrefutable la conclusió que l'autor del *Tractatus* no és Arnau, sinó algun seguidor seu, potser fins i tot algú proper a ell, amb un perfil prou definit (p. 441); els suggeriments que fa Perarnau a les ps. 24-30, sobre aquest punt tenen poca solta (veure un enemic d'Arnau en l'autor del *Tractatus* és tenir ganes d'agafar el rave per les fulles). En canvi, la datació de l'obra continua resultant problemàtica: entre 1310 i 1316, però els indicis són poc

ferms. I encara més obscura resta la determinació del context en què es produeix l'obra; no crec que sigui apropiat parlar de 'síntesi d'arnaldisme i de lullisme' en el *Tractatus*, com a indicatiu per apuntar València; a banda de la referència al beat Ramon, no sé veure-hi elements lullians remarcables (i la desqualificació de Lull que reporta l'obra és molt genèrica: la imatge d'*illiteratus uel ydiota* l'havia promoguda ell mateix). En tot cas, tenim en el *Tractatus* un text del màxim interès per a l'estudi de la recepció més antiga d'Arnau i, de retruc, de Lull i de Pere de Joan Olieu.

El treball de Jaume Mensa publicat a la revista «Afers» és una presentació de les idees apocalíptiques contraposades d'Arnau de Vilanova i del seu contemporani el menoret Ponç Carbonell, en el context de la teologia de la història medieval, amb influxos joaquimites o no. L'autor subratlla que, si es deixa de banda la pseudoarnaldiana *Expositio Apocalypsis*, es posa de manifest que Arnau no sosté una teologia de la història ben definida i constant.

L'article de L. Cifuentes a «Early Science and Medicine» analitza la difusió i la recepció de dues importants obres mèdiques que circularen en català a la tardor medieval: la *Chirurgia* del bisbe i metge nord-italià Teodoric Borgognoni i el *Regimen sanitatis* d'Arnau de Vilanova. Els pròlegs dels dos traductors de les obres (Guillem Corretger i Berenguer Sarriera) són analitzats amb detall i editats en apèndix.

Correspon al mateix autor la darrera de les novetats que cal consignar. Es tracta d'un volum excepcional que, per primer cop, fa una àmplia panoràmica de la diversa producció en català de textos científics i tècnics a l'Edat Mitjana i el Renaixement. Naturalment, en aquesta visió de conjunt, Arnau de Vilanova i la seva obra mèdica (tant l'autèntica com la que li és atribuïda) hi tenen un paper fonamental, encara que no sigui un autor pròpiament de textos mèdics en vernacle. La primera part del llibre fa una descripció del procés de vernacularització de la ciència a la tardor medieval catalana, tant pel que fa a la redacció d'obres originals com pel que fa a la traducció. La segona part del llibre s'ocupa dels diversos gèneres i dels textos que en deriven, amb una especial atenció a la medicina en totes les seves branques, però sense descuidar la filosofia natural, l'astronomia i l'astrologia, la màgia, l'alquímia, els llibres de viatges, els mapes i portolans, els bestiaris, els lapidaris i els herbaris, l'agronomia i la cuina, o l'aritmètica i els llibres de mercaderia. Amb una gran voluntat d'exhaustivitat, Cifuentes ha produït una aproximació de conjunt inèdita a un àmbit de recerca d'un enorme interès en ell mateix, però també per explicar el context de figures com Arnau de Vilanova o Ramon Llull i per entendre el món en què desenvolupen les seves obres.

El llibre de cort de justícia de València (1279-1321)

MARIA ÀNGELS DIÉGUEZ SEGUÍ: *El llibre de cort de justícia de València (1279-1321)*. *Estudi lingüístic*, Alacant / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001 («Biblioteca Sanchis Guarner», 56).

MARIA ÀNGELS DIÉGUEZ SEGUÍ: *Clams i crims en la València medieval segons el Llibre de cort de justícia (1279-1321)*, Alacant, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana, 2002 («Biblioteca de Filologia Catalana», 11).

Tal com remarquen els pròlegs de Jordi Colomina a l'estudi lingüístic i de Joan Veny a l'edició del text, hem de felicitar-nos per l'aparició d'un nou treball dedicat a l'estudi de textos medievals de caràcter processal, en aquest cas també del País Valencià, un gènere que aquests darrers anys ha comptat amb l'atenció de nombrosos estudiosos i que ha donat com a resultat la publicació de diversos documents molt interessants per al coneixement de la llengua antiga més propera al registre col·loquial. En aquest cas es tracta d'un treball molt extens, bastit també sobre un corpus textual molt ampli, la qual cosa permet a M. Àngels Diéguez Seguí fer-ne una anàlisi significativa i treure'n unes conclusions més substancials. Darrere d'aquest tipus de treballs s'hi amaga un feina molt gran, una feinada: només la transcripció i l'edició acurada dels textos —generalment escrits de manera poc endreçada atès el seu caràcter específic i sovint molt mal conservats, amb veritables problemes de lectura, a vegades irresolubles— ja suposa una tasca molt important, a la qual, a més, cal afegir-hi després la feina de sistematització, d'anàlisi i d'exposició de la informació lingüística que contenen els documents.

El primer llibre publicat (2001) correspon a l'estudi lingüístic, que com veurem es tracta d'un treball molt extens i molt detallat, mentre que el segon (2002) conté l'edició del text, que ja per si mateix és molt interessant: es tracta d'un dels pocs textos notariais conservats dels final del s. XIII i del començament del XIV del País Valencià.

El volum dedicat a l'estudi lingüístic, s'enceta amb un pròleg de Jordi Colomina, que va ser el director de la tesi doctoral de l'autora, que és el treball que ha acabat donant lloc en aquest llibre.

En la part prèvia a l'estudi lingüístic, que és la part fonamental del llibre, trobem: 1) una descripció dels volums transcrits (el que es pot llegir dels documents més antics i una selecció representativa dels més moderns); 2) l'estudi dels escrivans que hi van intervenir; 3) l'anàlisi de l'ús de diverses llengües en el text; 4) l'exposició dels criteris de transcripció; 5) el recull d'algunes referències historicosocials (potser molt breus), i finalment 6) un excel·lent estudi de l'onomàstica dels repobladors, en què l'autora, a més de presentar i analitzar a partir de criteris diferents una informació molt voluminosa, també arriba a conclusions signifi-

catives, sobretot a partir de la valoració de les dades per mitjà de la comparació amb la informació del *Llibre del Repartiment* estudiat per Guinot (1999).

Després d'aquest apartat introductori, comença —en bona mesura amb l'estudi onomàstic dels repobladors ja havia començat— l'estudi lingüístic, el qual es caracteritza en conjunt per ser molt detallat i trobar-se molt ben exemplificat. Davant d'un treball com aquest, i malgrat que segons la persona que el llegeixi pugui trobar a faltar que no s'hagi aprofundit més en un o altre aspecte i que hi hagi quedat per tractar algun tema, s'ha de tenir sempre present la dimensió real de la informació que conté i la dificultat per fer-ne un estudi completament exhaustiu, un objectiu que no podem considerar realment possible. En aquest sentit, si assenyalen en algun punt que també hauria estat interessant de tractar-hi algun tema que no hi consta o que només hi és tractat de manera superficial, ho fem portats per l'interès que aquest text i aquest estudi desvetllen, i no significa que no tinguem en compte que davant d'un treball d'aquest tipus no és possible analitzar tota la informació des de totes les perspectives, i a més fer-ho amb el nivell de detall a què arriba precisament M. Àngels Diéguez. També creiem que cal reconèixer la tasca de recerca bibliogràfica que hi ha al darrere d'aquest treball, el qual compta amb una bibliografia extensa i posada al dia; segurament les referències a la bibliografia no són homògenes (semblen més nombroses en algunes parts de la fonètica), però també cal valorar la dificultat de consultar les diverses obres que editen i estudien textos d'aquell període. Precisament ara que comencem a comptar amb un corpus significatiu de textos importants del període medieval editats i estudiats (i de les diverses àrees del domini: de Mallorca (Miralles), del País Valencià (Ponsoda, Martí Mestre, Diéguez Seguí), de Lleida (Farreny), de Barcelona (Rabella), etc.), caldrà començar a pensar en la realització d'un treball que agrupi aquesta informació, que en molts casos es repeteix, i sobre la qual ja es poden treure algunes conclusions.

L'estudi lingüístic es troba distribuït en tres grans apartats: 1) Fonètica i grafèmica; 2) Morfosintaxi, i 3) Lèxic. Des d'un punt de vista general, veiem, doncs, que l'autora tracta conjuntament la fonètica i la grafia (cosa que evita algunes repeticions, però que en algun cas pot generar algunes confusions sobre si s'està parlant de l'aspecte estrictament gràfic o del fonètic) i la morfologia i la sintaxi (i com passa en aquests casos, la sintaxi, com és tradicional en l'àmbit de la lingüística històrica, n'és la perjudicada, especialment la sintaxi oracional), i que quantitativament dóna molta importància al lèxic, que pràcticament ocupa la meitat de l'estudi lingüístic, amb un vocabulari molt ampli i interessant.

En el desenvolupament dels diversos apartats de l'estudi lingüístic, són nombrosos els aspectes remarcables; així en la fonètica i grafèmica, podem esmentar el manteniment de l'estadi *ei* en l'evolució de *A + CT* (i la valoració de l'autora, que considera que la reducció d'aquest grup es devia veure encara com una innovació oral per la qual cosa no la reflectia la llengua escrita), el fet de tenir en compte els noms propis per explicar les diverses evolucions (per exemple en el cas del diftong *AU* tònic o en els exemples de canvis de vocal àtona *e* per *a* i a l'inrevés) o l'anàlisi molt detallada de les líquides laterals (on, a més, té en compte que, a ban-

da d'explicacions lingüístiques, és molt probable que la no-distinció entre els resultats de LL i de LY pogués provenir de l'existència d'uns hàbits gràfics i de les laterals geminades, resultat de T'L i J'L (en què, per exemple, també té en compte la possibilitat que la grafia *tll* sigui una variant gràfica i no que reflecteixi una pronúncia esporàdica palatalitzada).

La morfosintaxi presenta una ordenació habitual de l'estudi i també conté força aspectes interessants, com el manteniment de l'article derivat d'IPSU davant d'*hora* (*s'ora*) tres vegades (en ús gairebé fossilitzat en un context determinat o que contràriament podria demostrar una vitalitat superior al que reflecteixen els textos), l'avenç de l'ús de la preposició *en* per indicar situació i *a* per assenyalar direcció, l'absència completa en un corpus tan ampli de la desinència en *-u* de cinquena persona o l'ús només de la desinència *-i* per a la primera persona del perfect simple (*doní* i no ja cap cas de *doné*, per exemple).

Com ja assenyalàvem en referència a l'apartat anterior i tenint en compte que hi ha situacions que es van repetint en els estudis lingüístics de textos medievals, en la morfosintaxi també sembla que potser podrem començar a treure conclusions, fins i tot en aspectes que fins ara hem considerat «estrany», com en el cas de l'ús del pronom relatiu *qui* en funció d'objecte directe, que anteriorment ja han documentat Martí Mestre (1994) o Rabella (1998) (en casos com aquests caldrà veure si presenten característiques comunes —per exemple, si apareixen en fragments poc formals o no— i si poden reflectir un ús irregular de la llengua oral o si poden ser errades del copista) o en el cas de l'ús de la preposició *a* davant de complement directe (encara que es valori com a poc freqüent seguint —sembla— Coromines, al text n'hi ha força exemples (una dotzena) en uns contextos que coincideixen amb altres documents (davant d'un demostratiu, després de *lo dit/la dita*, etc.), un aspecte que no podem valorar com a general, però que sí que es troba ben documentat (Martí 1981, Moran 1987, Bruguera 1991, Rabella 1998, etc.)). Així també, quan es parla de la relació entre *null* i *nengú* o es cita que hi ha només set casos de *perquè* amb valor causal, ja es podria tenir en compte que és un fet habitual que, en el primer cas, *null* sigui molt menys emprat que *nengú* i que, en el segon, *perquè* sigui poc utilitzat.

En aquest apartat, també hem de valorar molt positivament l'esforç per sistematitzar la informació (per exemple, per mitjà de gràfics en el cas de l'ús de les preposicions *a* i *en* amb valor locatiu) i per recollir-hi ordenadament les locucions (per exemple les adverbials de manera i les prepositives).

Enmig de tanta informació, creiem, però, que en algun cas encara hi podria haver algun aspecte concret més detallat i en què s'hagués tingut més en compte els estudis previs (com en l'ús de l'article personal) i que en d'altres casos, a més de la descripció dels exemples documentats, també es podria haver provat de donar unes conclusions, com en el cas de l'anàlisi molt detallada i precisa de les condicionals.

El que sí que hi hem trobat a faltar —i pot ser una apreciació subjectiva— és la manca en general de referències als diferents registres on apareixen els diversos elements lingüístics: sabem per exemple les vegades que apareixen locucions pre-

positives com *per ço que* i *per tal que*, però no hi ha cap explicació sobre si només les trobem, com en d'altres textos, en fragments atribuïbles als escriptors o si també ho fan en fragments en estil directe. En aquest sentit, els autors d'ambdós pròlegs remarquen la importància d'aquest tipus de documents per aproximar-nos a la llengua col·loquial pretèrita, però a l'estudi no hi veiem reflectida aquesta distinció entre usos formals —fragments més formularis— i possibles usos menys formals —fragments que reproduïen l'estil directe.

En el darrer apartat, dedicat al lèxic, trobem primer un vocabulari per ordre alfabètic, seguit d'uns capítols específics dedicats als mots i expressions d'interès jurídic i administratiu, a la variació sinonímica, a les retrodatacions i als elements d'altres llengües (aragonesismes, occitanismes i arabismes). Cal remarcar la riquesa de l'estudi sobre el lèxic, que permet documentar mots i derivats no enregistrats (com *corredica* 'alcavota', *embaxes* 'objectes transportables' o *pebrater* 'ofici relacionat amb el pebre') i que en molts casos fa possible una retrodatació, a vegades fins i tot de quatre cents anys! (com en *flàmols* 'claps de diferents colors en el teixit' o *matament* 'blavura, blau'), de molts mots (com *impertinència*, *insuficient*, *banyador*, *enterrar*, *butifarra*, *estona*, *floc*, etc.). En aquest punt és interessant la remarca que també fan J. Colomina i J. Veny, de l'aparició —fet prou ben conegut— en el text de termes d'ús general en la llengua medieval que després no han sobreviscut en el valencià (com *estona*, *gaire* o *trigar*) i l'aparició de nombrosos arabismes, fins i tot algun de desconegut com *alachma* 'interdicció, edicte'. També és molt meritòria la valoració de l'autora de les diverses hipòtesis sobre l'origen d'alguns d'aquests mots, com, per exemple, en el bandejament d'explicacions mossaràbigues de caràcter molt conjectural enfront d'hipòtesis més plausibles en casos com *cordero*, en aquest cas de provenença aragonesa d'acord amb l'opinió ben fonamentada de Germà Colón.

I clou aquest primer llibre un *Resum i conclusions* generals molt interessants.

Des d'una perspectiva estrictament material, entenem que, per problemes editorials d'extensió, el text deu haver estat publicat de manera força comprimida, la qual cosa en algun moment en dificulta una mica la lectura (hauria anat bé una major separació de paràgrafs i que en alguns casos els mots d'inici de paràgraf estiguessin més destacats, com a les pàgines 124-125, per exemple).

En el segon llibre, l'edició del *Llibre de cort de justícia de València* (que inclou, com en els casos similars, fragments que reproduïen diàlegs d'una gran vivacitat i proximitat a la llengua parlada: «Putà, reeputa futuda de cans e de lops, que ni tu vinguist puncella a ton marit ni est sa muller, que enans és sa puta» p. 220) va precedida d'una introducció, on es caracteritza breument el text, tant des del punt de vista de la transcripció com des del punt de vista lingüístic, i va seguida d'un glossari molt útil i d'un apèndix final dedicat a l'onomàstica, que conté una informació toponímica i antroponímica molt valuosa, la qual ajuda a completar de manera brillant aquest treball tan complet.

Hem de felicitar, doncs, a l'autora per l'edició d'aquesta documentació tan interessant i per l'exhaustiu estudi lingüístic que n'ha realitzat, i hem de felicitar-

nos per poder comptar amb una obra més que ens ajuda a conèixer el català del període medieval, un treball que contribueix a completar aquest gran trencaclosques amb la confirmació de dades que ja trobem en d'altres textos i amb algunes informacions noves ben valuoses.

JOAN ANTON RABELLA

Problemes i mètodes de literatura catalana antiga

BADIA, Lola; CABRÉ, Miriam; MARTÍ, Sadurní (ed.): *Literatura i cultura a la Corona d'Aragó (s. XIII-XV)*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002 («Textos i Estudis de Cultura Catalana», 85).

El juliol de l'any 2000 es va celebrar a la Universitat de Girona el tercer col·loqui 'Problemes i Mètodes de Literatura Catalana Antiga'; fruit d'aquelles jornades és l'imponent volum que en recull les actes i que porta per títol *Literatura i cultura a la Corona d'Aragó (segles XIII-XV)*. Lola Badia, al preàmbul del recull, presenta l'obra com a continuació de la línia d'estudis que es plasmava a la miscel·lània editada al 1994, *Intellectuals i escriptors a la baixa Edat Mitjana* (Barcelona, Curial Edicions / Publicacions de l'Abadia de Montserrat). Aquest nou lliurament d'estudis, com l'anterior, és del màxim interès, atès el nivell d'excel·lència de les aportacions que inclou.

La primera part del volum, que és també la central, aplega cinc treballs sobre *Lo somni* de Bernat Metge, elaborats en ocasió del sisè centenari de l'obra, que s'esqueia a la primavera del 1999. El *Somnium Scipionis* de Ciceró (una part del VI llibre de la *República*) i el comentari que en va fer Macrobi al segle IV (conjuntament amb la *Consolació de la filosofia* de Boeci), són la font principal del platonisme en una edat mitjana llatina que no tenia accés directe a Plató. L'obra transmet al món medieval la doctrina platònica sobre la natura i la immortalitat de l'ànima. Josep M. Ruiz Simon proposa, al seu treball, una lectura en paral·lel de *Lo somni* amb el *Somnium Scipionis* de Ciceró i el comentari de Macrobi. Per a Ruiz l'obra major de Metge replica el *Somnium Scipionis* en ser una mostra d'ús de la filosofia en la ficció, mentre que la de Ciceró seria, per a Macrobi, el paradigma de l'ús de la ficció en la filosofia.

Ruiz remarca el significat que té l'estructura mateixa de l'obra, presa com un tot i no com una agregació de diàlegs. *Lo somni*, tal com diu Macrobi que passa amb el *Somnium* de Ciceró, conté una part de filosofia racional, la que s'encarrega de transmetre Joan I; una altra de filosofia natural, la que correspon a Orfeu; i una altra de filosofia moral, la que protagonitza Tirèsies; es demostra, d'aquesta

manera, una obra excepcionalment completa perquè, com aquella, inclou el cos sencer de la filosofia. Les posicions platonitzants del rei Joan i de Tirèsies no fan sinó revelar al personatge epicuri de Bernat el seu error; el viatge al més enllà infernal d'Orfeu no fa sinó mostrar-li què és el que li espera si no rectifica; vet aquí, doncs, «el malson platònic d'un epicuri» (p. 40), del qual es desperta naturalment desconsolat.

Ruiz fa atenció especial a la caracterització del somni que fa Metge, que respon clarament amb l'*insomnium* macrobià, un somni fals i sense significació perquè no és producte de la transcendència sinó de l'estat alterat de qui dorm. Així el que explica el narrador de *Lo somni* seria una revelació en somnis que, pels continguts filosòfics que transmet, sembla vera, però que, per la naturalesa mateixa del somni en què es produeix, no pot ser sinó la manifestació de l'estat anímic i físic del que somnia. El resultat és una obra que és una paròdia de somni revelador: «un *insomnium* de continguts filosòfics» (p. 36).

Del treball de Ruiz, ple d'observacions valuoses, només objectaria una tendència a llegir en exclusiva *Lo somni* com a paròdia de l'obra de Ciceró. Una interpretació tan unívoca d'una obra amb tants estímuls literaris i amb tantes lectures possibles sembla massa reductiva. Cosa que, d'altra banda, porta l'autor, en el seu afany de desenvolupar la seva proposta, a arriscar-se a interpretacions difícils de sostenir; com ara que al preàmbul de l'obra Metge vulgui donar a entendre que Bernat s'adorm després d'haver llegit el *Somnium Scipionis* (p. 36).

El treball de Lluís Cabré coincideix amb el de Ruiz Simon en el centre dels seus interessos. Parteix del comentari de dos passatges de l'obra: el primer, un préstec declarat del *Laelius* de Ciceró, en què el rei Joan acaba fent referència a lectures comunes del *Somnium Scipionis* i del seu comentari amb Bernat a Mallorca. El passatge i el context remet a una interpretació política de l'obra: com en Ciceró, la qüestió del més enllà té a veure amb la 'cosa pública' perquè la immortalitat espera els estadistes justos. *Lo somni* es pot entendre, doncs, com una contribució a la restitució del bon nom polític del monarca difunt i del seu govern (i, doncs, del seu secretari).

El segon text és el preàmbul de l'obra de Metge. Cabré hi analitza la caracterització del somni de Bernat, i les seves possibles fonts i llocs paral·lels, i concorda amb Ruiz a fer notar que, en remarcar l'autor els símptomes psicofísics que presenta el son del protagonista i el desconsol amb què es desperta, no sembla suggerir pas un somni revelador vertader. Cabré es pregunta, en conseqüència, si Metge passa per alt la teoria sobre els somnis veritables o si vol insinuar precisament que l'obra és una *fabula*. Retinc una observació de Cabré especialment apropiada: «les lectures de Metge, la complexitat amb què treballa, no deixen pensar en un interès *ad hoc*» (p. 60) de *Lo somni*; si ho entenc bé: que farem malament de llegir l'obra pensant que té un únic propòsit, ja sigui literari, exculpori, epicuri o exemplaritzant. Respecte de les fonts, l'autor del treball fa notar com Metge es nodreix de textos manifestament antiepicuris per construir un personatge epicuri confès i alerta sobre la identificació alegre entre el Metge personatge i el Metge autor.

Francesc J. Gómez dedica el seu treball a la interpretació d'un passatge del tercer llibre de *Lo somni* que, en comparació amb la riquesa d'informacions que conté, ha merescut poca atenció de part dels investigadors. Es tracta de la resposta que dona Orfeu als dubtes que li planteja Bernat sobre el més enllà; en concret, a la rèplica al segon dubte, que qüestiona la credibilitat de la descripció de l'infern, plena d'elements mitològics. Com bé observa l'autor, en aquest passatge la discussió escatològica es desplaça subtilment cap a l'hermenèutica. Orfeu, que és un poeta excels, fa una exposició poètica de l'infern, no pas filosòfica com li hauria agradat a Bernat. La resposta, en conseqüència, ha d'aclarir si la descripció és una ficció i quin significat té; tanmateix, les explicacions d'Orfeu no són gens clares i oscil·len entre una afirmació rotunda de la realitat del que ha descrit i una veritat oculta sota les imatges fictícies que ha narrat.

Gómez situa el debat que sostenen Orfeu i Bernat en l'àmbit de les diverses equiparacions platonitzants de la poesia amb la filosofia: la teoria de la *fabula* que defensa Macrobi a l'inici del seu comentari al *Somnium Scipionis*, el platonisme chartrià del segle XII i la teoria de l'*integumentum* en contrast amb l'aristotelisme escolàstic imperant a partir del XIII, les teories de l'integument al segle XIV, amb Boccaccio com a màxim difusor. La mateixa participació d'Orfeu en el somni i el paper que hi fa resulten il·luminats per la recerca: «l'integument d'Orfeu ens ensenya que només és autènticament savi qui sap judicar vertaderament el bé i, en conseqüència, *elegeix* d'apartar el seu desig dels béns terrenals i adreçar-lo als béns superiors» (p. 81); en canvi, «Bernat simpatitza amb l'error d'Orfeu sense comprendre el seu sentit moral; és per això que Tirèsies té la missió de desenganyar-lo» (p. 82).

Xavier Renedo fa una anàlisi minuciosa de les fonts del passatge del llibre I de *Lo somni* en què Bernat, en el diàleg amb el rei Joan, reconeix que creu en coses que no ha vist, com per exemple en la paternitat, que és un acte de fe en la pròpia mare. Renedo mostra com sant Agustí és l'autor de la comparació i com la utilitza per convèncer els maniqueus i els infidels de la necessitat de la fe en un context absolutament seriós. De la mateixa manera ressegueix la història de la comparació en sant Gregori, Joinville, Eiximenis, Pere Pasqual, etc. sempre en un context seriós. Descarta, en conseqüència, la lectura maliciosa de la referència en Metge. Tanmateix, hom s'inclina a pensar que la interpretació de la imatge depèn no tant de les fonts com del context on s'insereix; en el fons, depèn de la lectura global de l'obra.

Jaume Turró reconstrueix la polèmica antiaristotèlica que es dona a la cort papal d'Avinyó a mitjan segle XIV i en la qual Petrarca va tenir un paper destacat per la seva oposició al materialisme científic i al racionalisme ètic que imposava l'aristotelisme universitari (especialment en la seva derivació averroista). Turró desenvolupa la hipòtesi que, a la seva ambaixada de febrer-abril de 1395 a Avinyó, Metge va conèixer els textos polèmics petrarquescos contra els descreguts ('averroistes' en un sentit ampli) i que els va utilitzar a *Lo somni*. Per a Turró, els orígens de l'obra de Metge cal anar-los a buscar en la *Consolació de la Filosofia* de

Boeci i en el *Secretum* de Petrarca, entesos com a horitzó genèric i com a estímuls literaris; mentre que les fonts del llibre I estarien en la reconstrucció indirecta que fa Petrarca de les doctrines de Plató sobre la immortalitat de l'ànima, transmesos en un hipotètic còdex miscel·lani al qual Metge devia tenir accés, més que no pas directament en Ciceró i Macrobi.

Lola Badia, al preàmbul del volum, fa un oportú estat de la qüestió que es planteja en els cinc treballs ara ressenyats (ps. 8-22). Crida l'atenció sobre la «centralitat de la mediació petrarquesca al cor del discurs sobre la immortalitat» del llibre I i per això publica íntegrament el text original i una traducció de la *Familiar* IV,3 de Petrarca; aquesta epístola, a la qual fan al·lusió Cabré i Turró, és un suggerent canemàs per a *Lo somni*: és la resposta agraïda d'un home il·lustrat a una altra lletra del rei Robert de Nàpols, que acaba de perdre la seva neboda, i que l'ha convençut i consolat sobre el més enllà, bo i recopilant unes quantes autoritats clàssiques, entre les quals Ciceró té un lloc central (i de les quals queda fora, naturalment, Epicur i el seu «ramat infame»).

A la segona part del volum, «Sobre manuscrits i edicions», F. Gimeno Blay fa un repàs als tres moments essencials de la vida dels textos. 1. La creació per part de l'autor i les diverses circumstàncies que envolten la composició. 2. La primera difusió lligada a la voluntat de l'autor de garantir la conservació i la publicació de la seva obra. 3. La reproducció del text mitjançant les còpies que encarreguen els lectors. Il·lustra profusament cadascuna de les etapes amb el comentari de casos catalans dels segles XII-XV. Pel que fa a l'autoria, analitza els casos de comissionament de Muntaner o de Metge; i els autògrafs de Llull, Eiximenis, Metge, Pere el Cerimoniós, Roig, Sant Vicent. Les estratègies de preservació i de difusió de les obres s'exemplifiquen amb els casos de Francesco Filelfo i Alfons el Magnànim, de Tomàs Le Myésier i el seu *Breviculum* lul·lià (per cert, que la reina a qui el presenta no és Joana de Navarra, esposa de Felip IV, sinó Joana de Borgonya-Artois, dona de Felip V), de la biblioteca-arxiu del Cerimoniós. La còpia d'exemplars a demanda del públic es revisa amb els casos del *Terç del Crestià* eiximenià de Ramon Savall, amb l'activitat dels escriptors eclesiaístics i de la cancelleria, especialment en temps de Pere III, i finalment amb la còpia privada. El treball es clou amb un notable apèndix que edita lletres reials sobre reclamacions de llibres, l'edició del contracte de Francesc Maresme, prior de la cartoixa de Portaceli, i Pere Cardona, per a la còpia d'un exemplar de la *Vita Christi*, i l'edició de colofons que aporten dades sobre els processos estudiats de composició i difusió.

Anna Alberni fa una minuciosa anàlisi codicològica del cançoner Vega-Aguiló, avui relligat en dos còdexs, els 7 i 8 de la Biblioteca de Catalunya, amb notables problemes d'ordenació. L'autora planteja una hipòtesi de reconstrucció dels fascicles que l'integraven originalment que permet de sostenir l'existència primitiva de dos plecs que transmetien una col·lecció àmplia de Melcior de Gualbes, un poeta del qual hem conservat un nombre reduïdíssim de composicions.

Jorge García, autor de l'edició crítica (1991) de la *Visión deleitable* del Bachiller de la Torre, analitza al seu treball les relacions que té amb, la resta de la tra-

dició, un manuscrit (R = Casa de Cultura de Ripoll, Lambert Mata xx) que es donava per perdut i que va ser trobat amb posterioritat a aquella edició. El nou testimoni té la particularitat de transmetre una versió catalana de l'obra, duta a terme per Francesc Prats de Mallorca; també és en català l'*editio princeps* de la *Visión*, un incunable de Mateu Vendrell imprès el 1484 (I). El resultat de l'estudi ecdòtic permet de situar R a la mateixa branca que I i contribueix a caracteritzar la circulació del text a la Corona d'Aragó, prou diversa de la que es dona a Castella, ja que manipula l'obra per tal de facilitar-ne la comprensió i l'apropa a un ús escolar.

Rafael Ramos fa un estudi del lloc que ocupa en la tradició impresa de l'*Amadís de Gaula* l'edició més antiga conservada, la de Saragossa 1508, a càrrec de l'impressor George Coci. Mostra l'ambivalència del testimoni i l'explica històricament: com, bo i essent el més antic, no és de cap manera el testimoni més fiable i, al mateix temps, com en molts casos transmet la millor lliçó i la lingüísticament més probable; assaja també d'explicar l'origen de paràgrafs sencers que han de ser espuris, introduïts pe l'impressor saragossà.

Sadurní Martí i David Guixeras avancen algunes conclusions de la *recensio* de la primera part (cap. 1-466) del *Dotzè del Crestià* que tenen en preparació. La més rellevant, sens dubte, és que es detecta una fluctuació en les agrupacions dels testimonis, que van variant al llarg dels capítols. Com que es tenen indicis d'un comportament semblant en l'arquetip del *Terç*, els autors plantegen la hipòtesi que caldria relacionar el fenomen amb els procediments de difusió de l'obra d'Eiximenis: diversos escriptors copiant parts diferents del text.

La tercera part del volum, la que porta per títol «Escriptors del XV en català i llatí», conté dos estudis dedicats al jurista i gramàtic Joan Ramon Ferrer. Al primer, Miriam Cabré s'ocupa de les úniques obres en català que li coneixem, un sirventès i una glossa del mateix, transmesos al cançoner Vega-Aguiló. Encara que Cabré fa una edició anotada veritablement esplèndida de les dues peces, el seu treball consisteix sobretot en un estudi aprofundit del contingut del poema i de la glossa que el declara; es posa de manifest que Ferrer aplica al sirventès mètodes i pràctiques jurídics i que, mitjançant la glossa, li dona un tractament propi d'un text legal que cal interpretar. Cabré determina amb precisió el context en què es produeix aquesta obra, que és constituït per una elit que estudia a Itàlia, freqüentment dret, que gaudeix de càrrecs oficials, que té interessos gramaticals, i que malgrat que segueix les modes 'humanístiques', continua valorant la tradició poètica autòctona. El treball d'Antoni Cobos es pregunta què va importar Ferrer d'Itàlia, en les seves dues estades, a Ferrara i a Bolonya. Detalla els professors que hi va tenir i els contactes que probablement va fer amb els humanistes, potser fins i tot amb Valla; ressegueix les traces de l'esperit crític i polèmic que demostra en diversos punts de les seves obres i l'accés a novetats bibliogràfiques; se centra principalment en el mètode de treball de l'autor barceloní, fonamentat en tres pilars: la importància que dona a la llengua, la consideració preferent que dona als textos per davant dels comentaris i l'ideal del bon llatí dels *auctores*.

Els dos altres treballs d'aquesta tercera part són dedicats a l'obra de Joan Margarit. El primer, de Lluís Lucero, fa un repàs a les relacions del cardenal amb l'obra dels humanistes italians del Trecento i del Quattrocento que es dedueixen de les fonts del seu *Paralipomenon Hispaniae*, ja sigui en forma de manlleus directes (declarats o no) o mitjançant la utilització de les traduccions dels clàssics grecs que van fer aquells autors, que, en qualsevol cas, són considerats punts de referència ineludibles. El segon, d'Isabel Segarra, estudia el tractat *Corona Regum*, que el cardenal gironí dedicà a l'educació del futur Ferran II d'Aragó, en el context de la tractadística política medieval: dels *specula principum* de tradició platònica i ciceroniana (Joan de Salisbury i Vicenç de Beauvais), als tractats aristotèlics i tomistes (Gil de Roma), fins als tractats humanístics contemporanis (el *De principe* de Bartolomeo Platina i l'obra homònima de Giovanni Pontano). Les conclusions de l'estudi remarquen una sèrie de trets que acosten l'obra de Margarit als espills humanístics i a una concepció més pràctica dels afers polítics.

La ponència que obre la tercera part del llibre (de caràcter miscel·lani: «Temes literaris i culturals dels segles XIII al XV») és un treball de Juan Manuel Cacho Bleuca que revisa algunes dades relacionades amb la producció del Gran Mestre de l'Orde de Sant Joan, Juan Fernández de Heredia i la seva difusió: la *Histoire ancienne*, les traduccions catalanes de l'epítom de Justí i de Flavi Josefus, i sobre la prioritat de la versió catalana de la *Flor de les històries d'Orient* sobre la seva versió aragonesa.

Lluís Cifuentes fa un repàs a les traduccions catalanes medievals d'obres quirúrgiques, bo i situant-les en el context de difusió de la nova medicina acadèmica fonamentada en la filosofia natural aristotèlica. Gràcies a la demanda dels mateixos pràctics de l'ofici, la cirurgia es converteix en la disciplina mèdica amb una difusió més extensa en vulgar; els principals tractats de cirurgia circularen en català: la primera traducció d'aquest àmbit, la *Chirurgia* de Teodorico Borgognoni, data de 1302-04, la *Chirurgia parva* de Lanfranc de Milà va ser traduïda el 1329, etc. El mateix interès dels cirurgians i barbers va contribuir notablement a la traducció dels grans compendis medicopràctics de l'Edat Mitjana: el *Liber Almansoris* de Rasís, el *De ingenio sanitatis* de Galè o la *Isagoge* de Johannitius. Aquest i altres treballs del mateix Cifuentes contribueixen notablement a la determinació del context en què es produeix l'obra científica de Lluís, que, d'aquesta manera, deixa de ser un fenomen rar i excepcional.

Anton Espadaler s'ocupa del *Romanç de Jaufré*. Aplega tots els indicis que permeten sostenir una datació tardana del text, vinculada amb els darrers anys del regnat de Jaume I (1272-76) i la seva cort. L'autor analitza també diversos episodis rellevants de l'obra i les seves possibles fonts: el del leprós, la bèstia dels episodis inicial i final, la relació del *Jaufré* amb alguns textos èpics i novel·lescos, que podrien haver servit de model, com ara el roman artúric *Yder*, de començament del segle XIII.

Antònia Carré espigola en l'*Espill* de Jaume Roig alguns procediments i conceptes escolàstics que van ser divulgats i que retrobem en altres obres de la li-

teratura en vulgar. La perspectiva amb què enfoca l'estudi, li permet precisar la tasca que s'atribueix Roig, com a *scriptor* i com a *compiler*, i la seva voluntat d'incorporar uns esquemes retòrics recognoscibles, formulats, per exemple, en els versos del prefaci on es declara que l'obra està escrita en «noves rimades / comedies»; d'altra banda, l'autora identifica la presència implícita de la informació pròpia d'un *accessus* al llarg del llibre: *titulus libri, nomen auctoris, intentio auctoris, materia libris, modus agendi, ordo libri, utilitas, cui parti philosophiae supponitur*.

El treball de Gemma Navarro fa una anàlisi minuciosa d'un episodi que l'autor de la versió catalana de la *Histoire ancienne* afegeix al text que està elaborant: desenvolupa la conquesta del velló d'or a partir d'un resum de la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne, a la qual incorpora encara altres materials provinents de la *Medea* de Sèneca i de la versió catalana de les *Heroides* d'Ovidi. L'estudi de la forma com es duu a terme el treball d'interpolació permet deduir la intenció moral de l'operació i alhora permet de remarcar-ne la destresa i la coherència narratives.

La contribució de Pilar Olivella s'interessa pel recurs trobadoresc de la 'retrogradació', que consisteix a repetir les rimes, els versos, les paraules, les síl·labes o les lletres dels mots que formen un poema en un ordre divers o invers. L'autora edita i analitza dues cançons retrogradades de la primera meitat del segle XIV, una del poeta occità Auster de Galhac i una altra del poeta rossellonès Joan de Castellnou, tots dos amb vinculacions amb el Consistori de Tolosa i el segon, a més, amb estretes relacions amb la poesia catalana del moment. La composició de Castellnou és especialment sorprenent perquè admet gairebé tots els tipus possibles de retrogradació, que introdueixen alhora variacions en el sentit del poema: el transformen en un elogi o en un vituperi de la dama. Olivella subratlla la importància que la poesia tardomedieval va donar al treball formal de les seves composicions i el sentit intrínsec que aquesta posició retòrica té, més enllà dels prejudicis moderns que l'han denostada.

Josep Pujol s'ocupa dels models literaris que permeten la *inventio* de l'episodi final del *Tirant*, la mort tràgica del protagonista; els troba tant en la tradició historiogràfica autòctona com en la tradició narrativa artúrica importada. En efecte, el decés de Tirant té notables similituds amb el que recrea Muntaner en el cas del rei Jaume I o amb el del rei Pere el Gran que narra Desclot: ambdues morts estan causades per malalties sobtades que sobrevenen quan els reis-herois estan a punt de recollir els fruits dels seus esforços militars i cavallerescos, i en ambdós casos amb temps suficient per complir els deures polítics i religiosos que fan al cas. Però en el desenllaç de la novel·la de Martorell també hi ha ecos de la tradició hispànica del *Tristany* en prosa i del tractament que s'hi fa de la mort conjunta de la parella d'amants protagonistes, Tristany i Iseut; aquest model permet relacionar el tema historiogràfic de la mort de l'heroi amb la trama sentimental pròpia de la narrativa cavalleresca medieval que, precisament per mor del *Tristany*, es presenta sovint amb tints tràgics.

Tanca el volum un article de Joan Santanach sobre la *Doctrina pueril* de Ramon Llull; l'autor hi analitza com l'obra s'insereix en la tradició catequètica medieval, just com a manifestació primerenca d'una preocupació eclesial per l'adoctrinament dels laics (manifestada repetidament en concilis i sínodes) i també d'una inquietud dels laics per accedir a coneixements doctrinals. Al costat d'obres com la *Somme le Roi* de fra Llorenç d'Orleans (1280), o d'infiniat de textos més simples que recollien les pregàries elementals o el credo, la *Doctrina pueril* es revela com un catecisme extraordinàriament elaborat i complet, al qual s'ha incorporat una darrera part formativa de tipus enciclopèdic

ALBERT SOLER

Normalització d'uns estudis

Literatura autobiogràfica. Història, memòria i construcció del subjecte, Borja Balaguer i Francés Espinós (eds.), València/Alacant, Denes, 2001.

Hi ha parcelles dels estudis literaris que semblen condemnades a viure una mena de perenne superficialitat, d'esdevenir durant anys terra de ningú. Autors, obres i gèneres que (no se sap com ni ben bé per què) estableixen distàncies infranquejables que l'atenció crítica no vol recórrer, territoris que els lectors professionals no volen transitar. També hi ha, sortosament, indicis irrefutables de la modificació d'aquestes inèrcies. Un d'ells, aquest: la publicació de *Literatura autobiogràfica. Història, memòria i construcció del subjecte*. Aquest llibre constata que els estudis sobre la literatura no ficcional han assolit ja en el món universitari una consideració que fa poc més de vint-i-cinc anys era impensable. Enric Balaguer —professor de la Universitat d'Alacant i un dels curadors del volum— ho assenyala al pròleg d'aquesta miscel·lània.¹

El recorregut que mena fins al present s'inicia en una data concreta: fou l'any 1975 quan Philippe Lejeune —a la prestigiosa i envejable col·lecció Poétique (que dirigien aleshores G. Genette i T. Todorov) de l'editorial Seuil— publicà la primera edició de *Le pacte autobiographique* i aquest llibre, per bé o per mal, marcà l'inici de la normalització dels estudis sobre l'anomenada literatura del jo. El llibre de Lejeune, mitjançant l'encertada fórmula del contracte de lectura entre au-

1. Pròleg, sigui dit en prudent nota a peu de pàgina, on apareixen una sèrie de comparacions més pròpies d'un cronista esportiu mal informat que d'un investigador rigorós. Un exemple: «Bé, és cert que no tenim una producció memorialística equiparable a la de la literatura anglesa o francesa, però tampoc no podem parangonar-la amb la de la literatura castellana, vertaderament insolent, pel que fa al gènere».

tor i lector, donava viabilitat ontològica a una escriptura catalogada, fins fa molt poc, com a secundària, instrumental o merament auxiliar. Fou sens dubte un punt d'inflexió. D'ençà de *Le pacte*, la reflexió escrita sobre l'autobiografia ha augmentat de forma exponencial. El lector interessat disposa d'una literatura teòrica ingent (en anglès i en francès) sobre aquests gèneres que més que clarificar la cosa, l'han convertit en un galimaties prototípic de certs estudis humanístics. La realitat, gairebé sempre, és aquesta: la literatura i els lectors de bona fe van per un cantó, mentre que l'especialista es tanca al *cubiculum* del seu despatx amb baldó i donant dues voltes al pany perquè ningú no hi entri.

Un mèrit més que lloable dels articles que conté *Literatura autobiogràfica. Història, memòria i construcció del subjecte* és l'afany de desprendre's del llast teòric que molt sovint encotilla els estudis sobre la literatura del jo.² Un cas exemplar el representa «*Mitja vida condormida*». *Autobiografia, viatge i exili*, l'article d'Enric Bou. Usant com a fonament explicatiu les idees d'alguns dels lectors més lúcids de la contemporaneïtat (Bourdieu, Claudio Guillén, Said, Steiner o Zambrano), Bou descriu amb encert la mirada esbiaixada que sobre el passat i el present té l'escriptor que recorda des de la circumstància de l'exili. Carner o Gaziel, Salinas o Tísner il·lustren de forma prototípica la «confusió d'espai i de temps» de la prosa memorialística de l'exili. L'opció culturalista de Bou, doncs, consisteix en la tipificació d'una mirada que depassa el punt de vista literari per provar de comprendre una circumstància vital anòmala.

El text com a vertebrador de la reflexió i no com a mer pretext. O sigui, la crítica literària entesa com a disciplina que illumina la vàlua de l'obra. Les reflexions de V. Woolf sobre la cambra pròpia i la dona escriptora serveixen a Bartrina per a comprendre amb més profunditat *Mosaic. Impressions literàries sobre temes domèstics* de Víctor Català; la representació com a professió —el cas dels actors de teatre— explica la dimensió *performativa* (l'adjectiu remet al caràcter de construcció de la identitat narrativa en el procés d'escriptura) de l'autobiografia, possem per cas, d'Adolfo Marsillach; el comparativisme —exercici sempre sa— dels llibres de viatge de Gide amb *La ruta blava* de Sagarra explica el sentit profund de la incursió polinèsia de l'autor de *Vida privada*.

D'altres il·luminacions avancen per terrenys més inestables. Voluble i difícilment verificable és la determinació de la retòrica específica dels gèneres autobiogràfics. Alguns dels assaigs del llibre l'afronten. Amb el *Fiction et diction* de Genette com a referent teòric, Cortés s'encara a *Memòria d'un exili. Xile 1940-1952* de Benguerel i el dissectiona per tal de determinar els elements que el fan un text autobiogràfic en sentit estricte; la retòrica de Benguerel es justifica en la construcció d'unes memòries que volen ser «testimoni col·lectiu del fet històric de l'exi-

2. Dels vint-i-set articles del volum, només Antoni Martí —al suggerent *Escriure la fam. El diari literari o l'escriptura del present*— prioritza la reflexió sobre el gènere per sobre de l'anàlisi d'una obra o d'un autor. Amb el seu recompte força exhaustiu, Llorenç Soldevila posa fonaments útils per tal d'elaborar una història del gènere en llengua catalana.

li». El gènere com a eix de l'anàlisi crítica també dona un rendiment notable a Antoni Maestre quan cataloga tipologies distintes dels llibres de viatges: els llibres de viatges més memorialístics (*La ruta blava* de Sagarra, de nou i per exemple), els més diarístics (com el *Quadern venecià* d'Àlex Susanna) o els més epistolars (les cartes —*de lluny, meridionals o d'Itàlia*— de Josep Pla).

L'apartat més fluix del conjunt és *Escriptura i memòria*. I quan dic fluix no em refereixo a la qualitat de les aportacions, sinó a la lògica de la seva inserció en el llibre. El retret és de concepte. Si allò que s'analiza és literatura autobiogràfica i, per tant, s'està restringint el centre d'atenció crítica, la novel·la que no busca l'hibridisme entre ficció i no-ficció (el pacte fantasmagòric, seguint Lejeune) no hi té, no hauria de tenir-hi cabuda. Quan Amat-Piniella basteix *K. L. Reich*, Ferran Torrent *Gràcies per la propina* o Sánchez-Cutillas *Matèria de Bretanya*, és evident que els tres novel·listes usen de la seva experiència. Però també és indiscutible que els narradors es desvinculen de l'autor per convertir-se ells, els narradors, en el centre articulador d'història, narració i discurs. O dit d'una altra manera: els narradors d'una novel·la s'instal·len expressament en el món de la fabula sense establir cap contracte de lectura amb el lector. Res a veure amb allò que fa que l'autobiografia ho sigui. Tot un altre món.

A mig camí entre la proposta novel·lística —d'un Torrent o la de Gabriel Miró— i l'estrictament autobiogràfica —d'un Tísner o de Teresa Pàmies—, hi ha tot un món d'interferències que sí que han de despertar l'interès dels crítics. Textos —parafrasejo i tradueixo el professor Manuel Alberca— que presenten una hibridació de formes, que conformen un gènere impur i imperfecte, el paradigma dels quals és voluntàriament la inestabilitat.³ Em refereixo sobretot a l'anomenada *autoficció* (que consisteix en la identificació nominal d'autor, narrador i protagonista, però identificació que no exclou la simulació o la ficcionalització). Els treballs sobre aquesta opció narrativa es reuneixen a *Literatura autobiogràfica* sota l'encertat epígraf d'*Estratègies d'escriptura i identitat*. Tres dels autors analitzats en aquesta secció són Llorenç Villalonga, Joan Perucho o Alfredo Bryce Echenique; tots tres representen actituds d'autorepresentació que van des del joc amb les lleis dels gèneres literaris, passant per l'ús refinat d'estratègies d'ocultació i descentrament de la personalitat fins al qüestionament epistemològic de la realitat i la identitat del subjecte que narra.

En aquest territori de l'hibridisme, a banda dels tres escriptors citats, excel·leix indubtablement l'obra magmàtica i en gran mesura autoficcional de Josep Pla. Xavier Pla —un dels seus més lúcids exegetes— exemplifica, avalat per un coneixement teòric envejable, el caràcter *pseudo* de moltes obres planianes: «falsos diaris íntims, narracions pseudo-autobiogràfiques, llibres de viatge més o

3. Manuel ALBERCA, *El pacto ambiguo*, «Boletín de la Unidad de Estudios Biográficos», núm. 1 (gener, 1996), p. 10. Un extracte d'aquest excel·lent article (l'equivalent investigador del qual, per desgràcia, no existeix per a la literatura catalana) es pot llegir al volum 9/1 de la *Historia y crítica de la literatura española*.

menys reelaborats, cròniques polítiques molt subjectives i biografies sotmeses a graus importants de ficcionalització». El professor de la Universitat de Girona analitza els mecanismes de construcció d'una veu que vol i fa la impressió de ser aparentment la de l'autor, però que neix d'una feina molt conscient de deformació i distanciament respecte del jo biogràfic de Pla. El crític, al final del seu breu assaig, rebla el clau descobrint dues mentides disfressades de veritat —«les boles monumentals», que digué Manuel de Montoliu a propòsit de *Madrid, 1921*—. El cas Pla també mereix l'atenció d'un article d'intenció més modesta escrit per Alfred Mondria.

Poden destacar-se altres mèrits del volum. Bona part dels estudis reunits divulguen textos poc o mig coneguts: des de *L'agulla daurada* de Montserrat Roig passant pel memorialisme viatger d'Aurora Bertrana o una breu i suggerent nota confessional de Salvat-Papasseit. D'altres analitzen un o distints temes de l'escriptura autobiogràfica d'un escriptor: la València decrepita d'Enric Sòria, al diari *Mentre parlem*; l'ètica contra la malaltia de Martí Pol, a *Joc d'escacs*; l'anhel d'amor de Rosa Leveroni, a la seva correspondència inèdita i apòcrifa —s'amagà sota el nom de d'Elizabeth Lyell— dirigida a Ferran Soldevila). També hi ha aproximacions crítiques a una de les manifestacions de la confessió literària més heterodoxa: la poesia autobiogràfica (s'estudien els casos d'Espriu i també de Martí Pol).

Fins aquí el repàs. Amb més o menys fortuna he tractat d'esbossar una teogràfica valoració de les aportacions particulars del llibre. Quina és la impressió de conjunt? *Literatura autobiogràfica. Història, memòria i construcció del subjecte* conté les virtuts i els defectes propis dels llibres l'origen del qual és un congrés universitari (una forma com una altra de la indústria universitària). Per una banda, la sempre lloable pluralitat disciplinària a l'hora d'encarar-se amb la matèria de l'estudi; per l'altra, la disparitat qualitativa de les aportacions (vint-i-set!) i dels temes tractats (segons com semblar un calaix de sastre).

També cal, però, ressenyar aquest volum pel que té de símptoma del present en el camp de la recerca filològica. Després de *Papers privats* (1993) d'Enric Bou i *Josep Pla: ficció autobiogràfica i veritat literària* (1997) de Xavier Pla, després de les incursions en el camp català realitzades pel «Boletín de la Unidad de Estudios Biográficos» (penso especialment en els treballs de Francesc Espinet), aquest llibre publicat a València referma la vitalitat dels estudis sobre una altra forma de literatura: una forma —aquesta és, al meu entendre, la seva vàlua— que assumeix amb plena consciència el risc de parlar des del jo qüestionant l'aparent inexistència del subjecte, la identitat o la veritat. Si algú pensava haver-los enterrat per sempre, les actes d'aquest simposi l'obligaran (com a mínim) a replantejar-se el dogma indiscutit del relativisme.

Joan Fuster: desamortització epistolar

- Joan FUSTER: *Correspondència. Volum 1. Carner, Manent, Riba, Pla, Espriu, Vil·lalonga*. Volum preparat per Francesc Pérez Moragon, València, Edicions 3i4, 1997.
- Joan FUSTER: *Correspondència. Volum 2. Agustí Bartra i altres noms de l'exili americà*. Volum preparat per Santi Cortés, València, Edicions 3i4, 1998.
- Joan FUSTER: *Correspondència. Volum 3. Ernest Martínez Ferrando*. Volum preparat per Vicent Alonso, València, Edicions 3i4, 1999.
- Joan FUSTER: *Correspondència. Volum 4 Manuel Sanchis Guarner, Josep Giner, Germà Colon*. Volum preparat per Antoni Ferrando, València, Edicions 3i4, 2000.
- Joan FUSTER: *Correspondència. Volum 5. Francesc de Borja i Aina Moll, Joan Coromines, Josep Maria Llompart*. Volum preparat per Joan Ferrer i Costa, Josep Ferrer i Costa i Joan Pujadas i Marquès, València, Edicions 3i4, 2002.

Els del ram filològic tenim una certa afició a remenar papers inèdits privats i a confegir llibres a partir de la compilació de materials ocults a la mirada pública, que en principi els autors no havien previst, ni explícitament consentit, de posar en circulació. En alguns casos, aquesta compulsió és potser abusiva: pot arribar a representar una maniobra de distracció que dona excessiva importància a materials irrellevants, a tot estirar útils per a la minúcia erudita o la xafarderia insana, i amb l'efecte secundari que allunya l'atenció dels materials de veritable interès literari. No és aquest el cas de la que podríem anomenar com «l'obra submergida» de Joan Fuster. La cristallització en forma de llibre dels materials orals, esparsos, periodístics, personals o epistolars fusterians està del tot justificada per la qualitat, l'interès, la congruència amb la resta de l'obra, l'aportació intel·lectual i literària que representen: cal aplaudir-la amb tot l'entusiasme del món. De moment tenim ja a la disposició més de dues mil pàgines de correspondència d'un innegable interès.

El 15 de maig de 1964 Joan Fuster escrivia a Joan Coromines: «Sempre he pensat que cal desamortitzar la part de producció literària dels nostres escriptors que ha quedat oblidada en les pàgines de diaris i revistes, avui introbables per al lector mitjà. Aquesta paperassa, sovint circumstancial, ens reserva troballes precioses». Cal no oblidar, d'altra banda, que Fuster mateix havia declarat en diversos moments la intenció de publicar si més no part del seu epistolari i per a tal fi havia anat arxivant la seva correspondència. Cal elogiar, doncs, sense reserves el projecte de publicació de la correspondència completa de Joan Fuster, en marxa des de l'any 1997 sota la coordinació general d'Antoni Furió i amb l'impuls editorial d'Eliseu Climent (3i4) i el suport de diverses institucions (Càtedra Joan Fuster, Universitat de València, Institució de les Lletres Catalanes...). Es tracta, a més d'edicions acurades, amb uns utilíssims índex onomàstics, i uns pròlegs cenyits i informatius.

Des de la solitud de Sueca, Fuster va inserir-se en plena postguerra en una densa xarxa de relacions epistolars que forma una part constitutiva de la seva acció intel·lectual. La visualització d'aquesta xarxa de relacions ens permet copsar la centralitat de la seva figura en el procés literari entre els anys cinquanta i vuitanta. Entre altres coses perquè va ser dels pocs que va connectar l'exili amb l'interior, València i les Balears amb el Principat. La lectura d'aquestes cartes ens permet a més gaudir dels accents més col·loquials, francs, divertits i punyents de l'escriptura de Fuster i d'alguns dels seus interlocutors. Moltes d'aquestes cartes són obres literàries de primer ordre, plenes d'ironia, apunts al natural, passió argumentativa, elogis i vituperis, observacions aforístiques caçades al vol. De fet, l'interès que desvetlla la reunió dels materials epistolars de Fuster deriva en part de la naturalesa conversacional de tota la seva escriptura. Tant en els articles, com en els assaigs o en les cartes, Fuster desplega una mateixa conversa amb els seus contemporanis i alhora amb els predecessors que ell es tria i convida a taula. Fuster mai no escriu en el buit per a un lector abstracte i atemporal: sempre dibuixa el perfil d'un lector proper i concret, que vol despertar i amatent, mentre que alhora enraona amb els portanaveus d'una tradició múltiple i molt personal, que ell es fa sempre contemporània. Un dels encerts d'aquest projecte és el d'haver optat per incloure també les respostes dels interlocutors, fet que potencia la historicitat, la reconstrucció del procés dialògic, les polèmiques, els debats en curs. No ens trobem, doncs, davant de l'edició d'un epistolari sinó d'una correspondència.

El fet que Joan Fuster arxivés en carpetes —en molts casos amb l'ajut de Josep Palàcios— les còpies d'una bona part de les aproximadament vint mil cartes que va arribar a escriure, datades entre 1939 i 1992, juntament amb les respostes que rebia, ja ens informa de la importància que Fuster mateix els donava. Qui busqui en aquestes cartes notícies estrictament biogràfiques amb besllums de privacitat podria quedar decebut, en bona mesura perquè —tal com apunta Antoni Furió en el pròleg del primer volum, que presenta el conjunt del projecte d'edició de la correspondència fusteriana— Fuster és un escriptor sense biografia: un autor, però, amb una peripècia intel·lectual que justament les cartes revelen amb caïres vivíssims.

Cadascun dels cinc volums que fins al moment s'han publicat presenta un interès específic. El primer reuneix intercanvis epistolars amb alguns dels escriptors catalans més importants del segle xx: Josep Carner, Carles Riba, Josep Pla, Marià Manent, Salvador Espriu i Llorenç Villalonga. Tal com apunta el curador del volum Francesc Pérez Moragon, es tracta d'un diàleg d'escriptors, no en un sentit gremial sinó en la capacitat de posar en joc els diferents ressorts de la seva acció literària. Hi surt la polèmica entre Joan Fuster i Joan Ferraté al voltant de l'obra d'Espriu. Hi surt també la polèmica que envoltà la publicació de *Nosaltres els valencians*.

En el segon volum, preparat per Santi Cortés, es recull la correspondència de Joan Fuster amb Agustí Bartra i altres noms de l'exili americà, com ara Domènec Guansé. No s'inclouen en aquest segon volum de la correspondència fusteriana

les cartes que va adreçar al més sovintejat dels seus corresponents, Vicenç Riera Llorca, que ja havien estat editades amb anterioritat, l'any 1993, també pel curador d'aquest volum Santi Cortés. A través de les cartes d'aquest segon volum podem veure com el contacte epistolar de Joan Fuster amb l'exili català a Amèrica va ser una via d'eixamplament d'un món de relacions fins llavors reduït a un cercle valencià, i com va ser a través d'aquests contactes que Fuster es va obrir els primers camins d'accés als cercles literaris i intel·lectuals de Barcelona. Hi apareix entre altres la polèmica amb Agustí Barta sobre la presència dels dialectes en la llengua literària.

El tercer volum, preparat per Vicent Alonso, se centra en la reproducció dels materials que han sobreviscut de la correspondència entre Joan Fuster i Ernest Martínez Ferrando, que es va allargar entre l'any 1951 i el 1965. En el recull veiem desfilar tot l'espectacle de l'escena local valenciana entre la ironia més àcida i l'amargura indissimulada. Ernest Martínez Ferrando era en aquells moments una figura cultural consolidada, al capdavant de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, a Barcelona; Fuster era un jove escriptor que irrompia amb personalitat pròpia en l'escarransit panorama cultural valencià de la postguerra. En aquesta correspondència veiem també les divergències de posició entre ells que en alguns moments emergeix sobre les relacions entre el País Valencià i Catalunya.

El quart volum, preparat per Antoni Ferrando, recull un centenar de cartes de la correspondència amb Manuel Sanchis Guarner —l'altra gran figura de les lletres valencianes de la postguerra—, i es complementa amb la correspondència amb dos altres filòlegs valencians, Josep Giner i Germà Colon. El volum recull testimonis que apunten en dues direccions: d'una banda, apunten a un interès filològic —amb discussions sobre el model de llengua literària, sobre la persecució de la llengua etc.— i, de l'altra, tenen un valor documental sobre l'època i la biografia dels corresponents.

El darrer dels volums de la correspondència fusteriana publicats en el moment de la redacció d'aquesta ressenya complementa aquesta dimensió filològica, amb la publicació de l'epistolari amb Francesc de Borja i Aina Moll, Joan Coromines i Josep Maria Llompart. La correspondència amb el «clan Moll» se centra en les relacions editorials de Fuster amb l'editorial Moll, des de la correspondència que genera la preparació de la publicació d'*El descrèdit de la realitat* —primer llibre d'assaig de Fuster— fins a la participació en els diferents volums de les miscel·lànies de Cap d'any. Les relacions de Fuster amb la cultura balear es complementen en la reproducció de la correspondència amb Josep M. Llompart. Presenta un interès especial la correspondència amb Joan Coromines, per la significació i la personalitat del personatge. Tal com en volums anteriors, el valor literari es combina amb l'interès documental. En aquest cas l'edició i el pròleg ha estat obra de Joan Ferrer i Costa, Josep Ferrer i Costa i Joan Pujadas i Marqués.

Aquests cinc volums de correspondència semblen d'entrada destinats a les lleixes de les obres de referència, de consulta puntual i documental. Ara bé, es deuen llegir de forma continuada, com un retrat intermitent, apassionat i lúcida. Tal

com apunta en la presentació del cinquè volum Antoni Furió, aquestes cartes ens recuperen «la figura mateixa de l'escriptor, que escriu les seues cartes com escriu els seus assaigs. Que s'assaja ell mateix en cada carta i que fa que, al capdavall, la seua correspondència pugui llegir-se també com una prolongació de la seua obra literària. Com els fragments múltiples i dispersos d'un sol i únic assaig».

MANEL OLLÉ

El fons Vidal-Capmany

PABLOS, M. del Mar de: *El fons documental Vidal-Capmany dipositat a la Biblioteca de la Universitat Rovira i Virgili*, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili/Facultat de Lletres, 2001.

L'arribada del llegat Vidal-Capmany, a la Biblioteca de la Facultat de Lletres de la Universitat Rovira i Virgili, suposà una valuosa aportació i un gran enriquiment literari i humà, ja que són poques les biblioteques universitàries que avui en dia compten amb un fons tan prestigiós i de la importància que li confereix la personalitat dels seus donants, el professor Jaume Vidal Alcover i l'escriptora Maria Aurèlia Capmany. La necessitat de donar a conèixer aquesta documentació a historiadors, filòlegs i, en general, al públic interessat féu que la Facultat de Lletres decidís publicar el treball d'investigació que M. del Mar de Pablos realitzà en el Màster d'Arxivística organitzat per la Universitat.

La finalitat del treball, segons la mateixa autora, consisteix a presentar l'estudi del fons documental a partir de l'inventari resultant de les tasques de classificació, ordenació i descripció. Per tal d'assolir l'objectiu, M. del Mar de Pablos realitzà un estudi previ del fons en el marc de la problemàtica que generen els fons personals, així com del tractament dels arxius privats, la seva planificació i organització, per finalitzar amb una referència als fons personals dipositats als arxius de les comarques de Tarragona.

L'arribada del fons Vidal-Capmany fou conseqüència del desig recollit en el testament del professor Jaume Vidal Alcover i la seva companya Maria Aurèlia Capmany. Posteriorment, les seves hereves el van acomplir fidelment, i així la Facultat de Lletres de la Universitat Rovira i Virgili esdevingué la dipositària del seu fons.

Les tasques d'ordenació i de catalogació van ser feixugues, donada la quantitat de documentació conservada en més de 170 caixes que contenien llibres, revistes, discos, documentació personal, fotografies i altres. El fons bibliogràfic està format per 15.896 volums, d'entre els quals destaquen alguns exemplars únics

dels segles XVII al XIX. També disposa de més de 538 títols de revistes. L'arxiu documental conté la documentació generada per personalitats com Sebastià Farnés, Aureli Capmany, Maria Aurèlia Capmany i Jaume Vidal. En aquest sentit, destaca un important conjunt de fitxes de paremiologia procedents de les investigacions de Sebastià Farnés, qui va dedicar part de la seva vida a l'estudi de proverbis en català i de la seva equivalència en altres llengües com el castellà, el llatí, l'occità, el francès i el portuguès, entre d'altres. El Llegat conté també estudis de costums i de la cultura popular catalana en una col·lecció de 102 planxes d'impremta d'un cançoner popular català publicat per Aureli Capmany. Juntament a aquesta documentació, s'hi troben els treballs literaris de la vida professional i política del Dr. Vidal i la Sra. Capmany, així com tota una sèrie de documents privats. Abans d'introduir-nos en el tractament de la documentació, l'autora ens dona una semblança biogràfica detallada de tots ells.

En l'apartat que correspon al tractament de la documentació, analitza quatre qüestions fonamentals com són la metodologia utilitzada, el quadre de classificació, la tipologia documental i l'inventari.

Tenint en compte la complexitat derivada del fet que la documentació procedeix de més de quatre personalitats —hem de pensar que també hi ha documentació generada per tres tietes de la Maria Aurèlia, que l'autora no anomena en la semblança biogràfica—, l'autora detalla les dificultats amb què hagué d'enfrontar-se a l'hora d'elaborar l'inventari. Per aquest motiu, va optar per seguir un mètode de treball que permetés una organització adequada i a l'abast de futures consultes. Aquest fet és, segons l'autora, el que va obligar a sacrificar l'amplitud i l'exhaustivitat de les dades. El resultat ha estat més de 940 registres informatitzats que ocupen uns 45 metres lineals amb 346 caixes d'arxiu que van de l'any 1852 al 1991.

El quadre de classificació és l'instrument fonamental en l'estudi d'aquest tipus de fons. A partir de la seva anàlisi i de la dinàmica personal, professional, familiar i pública de les personalitats, s'ha procedit a fer una estructuració en tres grans seccions, amb les corresponents divisions en sèries i subsèries: la documentació relativa a Maria Aurèlia Capmany i als seus avantpassats (que reuneix documentació personal, literària, política, etc.); la documentació relativa a Jaume Vidal; i, finalment, la generada conjuntament per Maria Aurèlia Capmany i Jaume Vidal.

Atesa l'heterogeneïtat del fons, l'establiment de tipologies documentals diverses s'ha sacrificat en alguns casos per tal de poder establir les següents sèries: documentació personal i comptable, documentació familiar, documentació acadèmica, documentació política, documentació literària, producció literària, activitat professional, correspondència i col·leccions. En aquest últim apartat s'hi inclouen fotografies, programes, invitacions, retalls de premsa, estampes i cintes de vídeo i casset, entre d'altres.

L'autora ha dissenyat una fitxa en suport informàtic amb una sèrie d'elements que proporcionen les dades necessàries per a l'ordenació i la localització

dels documents en el fons, tenint en compte la doble finalitat de funció *localitzadora* i funció *orientadora* que li atribueix Antonia Heredia Herrera.¹

En les conclusions, l'autora realça la importància dels arxius personals pel valor patrimonial que posseeixen, així com la idoneïtat de la seva custòdia per part d'entitats com les universitàries, que estan en condicions de posar el fons a l'abast dels investigadors actuals i futurs. Segons les seves pròpies investigacions, sembla que de fons com aquest no n' existeixen en les universitats catalanes consultades.

Convé assenyalar la quantitat i la qualitat de la bibliografia emprada per M. del Mar de Pablos, bibliografia general d'arxivística i documentació, així com monografies especialitzades relatives a Maria Aurèlia Capmany, Jaume Vidal Alcover, Sebastià Farnés i Aureli Capmany, que enriqueixen el contingut de l'estudi.

A més, el fet que aquests tipus d'arxius personals constitueixin encara un camp d'investigació pràcticament verge afegeix un nou estímul als estudiosos interessats en la recerca de documentació inèdita, com la que pot trobar-se en el fons que ens ocupa.

En conjunt, el treball de M. del Mar de Pablos destaca pel rigor metodològic i per l'exhaustivitat. Suposa un punt de referència necessari per als futurs investigadors interessats en les obres i la vida de Maria Aurèlia Capmany i Jaume Vidal Alcover, tal com podem constatar en el treball de Rosa Comes i Roser Pujadas,² ambdues llicenciades en filologia catalana per la Facultat de Lletres de la Universitat Rovira i Virgili.

COMES CASAS, ROSA i PUJADAS COMAS D'ARGEMIR, ROSER: *Inventari dels documents de Jaume Vidal Alcover dipositats al Fons Vidal-Capmany*, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili/Facultat de Lletres, 2001.

La Biblioteca de la Facultat de Lletres de la Universitat Rovira i Virgili té l'orgull i la satisfacció de ser la dipositària de l'arxiu del Fons Vidal-Capmany, un llegat que la fa capdavantera en aportar al món social i cultural la utilització d'un fons important per la personalitat i la professionalitat dels seus donants, Maria Aurèlia Capmany, escriptora i dona compromesa en la causa feminista i la política, i Jaume Vidal Alcover, escriptor i professor des de 1972 de la Delegació Universitària de Barcelona a Tarragona, on obtingué la càtedra de Literatura Catalana i Crítica Literària.

1. A. HEREDIA HERRERA, *Arxivística General. Teoría y Práctica*, 6a edició, Sevilla, Diputació de Sevilla, 1995, p. 30.

2. R. COMES i R. PUJADAS, *Inventari dels documents de Jaume Vidal Alcover dipositats al Fons Vidal-Capmany*, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili/Facultat de Lletres, 2001.

Aquesta importància a què fem referència motivà que la Facultat de Lletres decidís promoure la publicació de dos llibres. El primer fou realitzat per la M. del Mar de Pablos, bibliotecària encarregada d'ordenar i classificar el fons.³ El que ressenyem a continuació correspon a la descripció detallada de l'inventari dels documents de Jaume Vidal Alcover i sorgeix de la preparació de la tesi doctoral que dedica a la seva obra Rosa Comes, llicenciada en filologia catalana per la mateixa Facultat.

L'extensa obra poètica, narrativa i teatral, així com la quantitat de treballs publicats per l'autor —va promoure diverses col·leccions literàries— fa molt complicada la sistematització de la seva documentació. Tot i que la tasca d'ordenació i de classificació dels documents del Llegat es va iniciar amb rapidesa, no es va poder posar a l'abast del públic fins al curs 1997-1998.

L'inventari de l'obra de Jaume Vidal Alcover que presenten les autores es complementa amb la base de dades que va elaborar M. del Mar de Pablos i tal com expliquen en la introducció, des d'un principi, no se sabia massa bé si es podrien catalogar tots els documents, però a mesura que augmentava el volum d'apunts, s'adonaren de les múltiples connexions existents entre els documents de les carpetes i van començar a elaborar a elaborar el fil conductor que facilitaria la futura consulta del catàleg. L'inventari ha estat elaborat mitjançant suport informàtic, fet que facilita la localització i la cerca dels documents sol·licitats pels possibles usuaris. L'inventari el va començar Rosa Comes i el va completar Roser Pujadas, tot seguint les pautes inicials.

En el seu treball, les autores han utilitzat el quadre de classificació efectuat per de Pablos,⁴ n'han fet un exhaustiu detall de la documentació existent en les corresponents sèries i subsèries del quadre i hi han afegit un conjunt de signes que indiquen en qualsevol moment la localització del document dintre de les caixes, carpetes o camises.

L'inventari dels documents de Jaume Vidal correspon, dins del quadre de classificació del fons, a la sèrie B. Aquesta sèrie es divideix en B1 Documentació personal i comptable; B1.1 Documentació personal; i B1.2 Documentació comptable. Es tracta d'una relació de certificats, escriptures, cartes, diaris personals, agendes, documents mèdics i distincions honorífiques en l'apartat personal, i una sèrie de documentació bancària, de factures i rebuts amb editorials i diversos, en el comptable.

La sèrie B2 fa referència a la Documentació acadèmica; B2.1 Docència; B2.2 Escolar: B2.2.1 Pagaments de drets; B2.2.2 Exàmens i qualificacions; i B2.2.3 Apunts de classes. S'hi relacionen diversos documents d'aquesta activitat, tal com: programes de col·loquis, cartes i notificacions de diferents universitats i de-

3. Que ressenyem en aquest mateix treball. M. del Mar de PABLOS, *El fons documental Vidal-Capmany dipositat a la Biblioteca de la Universitat Rovira i Virgili*, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili/Facultat de Lletres, 2001.

4. DE PABLOS, *op. cit.*, ps. 143-178

partaments, diverses fotocòpies de BOE; rebuts dels diferents pagaments de drets efectuats, fulls d'exàmens, programes i qualificacions de Jaume Vidal en diverses assignatures per acabar amb diversos blocs de notes amb apunts de classes manuscrits i mecanoscrits.

La B3 relativa a l'activitat professional —on s'inclou tota l'activitat docent del professor Vidal— B3.1 Docent; B3.1.1 Material preparatori de classes; B3.1.2 Programes i Bibliografia d'assignatures; B3.1.3 Activitats organitzades pel Departament de Filologia; B3.1.4 Memòria per a la càtedra; B3.1.5 Alumnat; l'activitat d'escriptor s'ordena en el B3.2; B3.2.1 Contractes amb editors; B3.2.2 Resenyes, participacions, notificacions. B3.2.3 Recerques prèvies, que conté el B3.2.3.1 Fitxers, B3.2.3.2 Agendes i B3.2.4 Obres d'altri. En l'apartat B3.2.4 hi trobem entrevistes i escrits sobre Jaume Vidal Alcover. És aquesta la sèrie més extensa del llibre, amb gran quantitat de documentació relacionada exhaustivament donada la dilatada activitat professional de Jaume Vidal Alcover.

Seguidament, la que correspon a la B4 Producció literària; B4.1 Obra de creació; B4. 1.1 Narrativa; B4. 1.2 Poesia; B4.1.3 Teatre; B4.1.4 Adaptacions; B4.2 Obra assagística i d'investigació; B4.2.1 Pròlegs; B4.2.2 Articles publicats; B4.2.3 Conferències; i B4.3 Traduccions. Si la sèrie anterior referent a l'activitat professional de Jaume Vidal Alcover la podem considerar la més extensa, la que fa referència la producció literària de l'autor és la gran joia del fons, ja que és aquí on podem trobar la relació de tota la seva obra i d'una vida dedicada a l'estudi dels clàssics, a la poesia, a la literatura, al teatre, a la traducció i a tots els àmbits culturals del seu temps com podem evidenciar en la relació d'articles de premsa publicats en els diferents mitjans de comunicació d'abast català i balear.

A continuació, segueix el que podem anomenar documentació de caire privat i personal: la sèrie B5 correspon a la Correspondència i la divideixen en B5.1 Correspondència rebuda; B5.2 Correspondència amb editors; B5.3 Correspondència sense data; i B5.4 Correspondència emesa. Aquesta sèrie relaciona la correspondència de Jaume Vidal Alcover, tant d'àmbit particular com professional, on es pot veure la relació que mantingué amb diferents personatges importants de la cultura i la societat de la seva època, que no hem d'oblidar que també és part de la nostra.

En la sèrie B6 la Col·lecció es compon dels següents apartats: B6.1 Fotografies; B6.2 Programes; B6.3 Invitacions; B6.4 Targetes de visita; i B6.5 Estampes. Són aquestes les fotografies personals del Jaume i la seva companya Maria Aurèlia, la part més íntima i tendra del fons. L'inventari relaciona totes les fotografies, on se'ls pot veure participant en actes commemoratius acompanyats de diferents amics, alumnes i família.

Finalment, la sèrie B7 correspon a la Documentació per determinar, on es troben diferents documents, entre els quals hi ha una ressenya sobre Jaume Vidal, signada per «Petit Paucet», amb anotacions manuscrites del mateix Jaume Vidal.

En resum, es tracta, segons el Dr. Magí Sunyer, autor del pròleg del llibre, d'un treball elaborat amb «rigor i honradesa», opinió que subscriu després d'avaluar la feina feta per Rosa Comes i Roser Pujadas. Només voldríem que altres

iniciatives com aquesta es duguessin a terme i és per això que hem fet la relació exhaustiva de les sèries i subsèries de l'inventari, per tal de donar a conèixer als possibles usuaris la gran quantitat de documentació de què disposen per portar a terme els seus treballs d'investigació. Confiam en el fet que aviat sorgeixi la inquietud de realitzar una tasca similar en l'inventari de Maria Aurèlia Capmany.

M. DEL CARME MARTÍNEZ MALLAFRÈ

Onomàstica

AGUILÓ, Cosme: *La toponímia de Menorca a les obres de Ramon Rosselló Vaquer*, Menorca, Institut Menorquí d'Estudis, 2000.

Es tracta d'un estudi de la valuosa informació historicodocumental continguda en set obres de R. Rosselló, publicades entre 1980 i 1998, referent a aquesta illa. c. Aguiló, un dels millors experts actuals de l'onomàstica balear, després de realitzar-ne el buidatge, en fa l'estudi corresponent a cada topònim, aportant-hi la informació anterior, sobretot de J. Mascaró Pasarius i de Joan Coromines. A més, si el topònim és viu, en dóna la pronúncia actual juntament amb la grafia normativa. Tota aquesta informació, que constitueix per ella mateixa una bona aportació, com, per exemple en el topònim *Alaior* (ps. 17-21), li permet de fer uns comentaris ben pertinents, i de confirmar o rebutjar propostes etimològiques anteriors; així, en el cas de *Torelló* (p. 111), a partir de la grafia més antiga documentada, *Torralló*, rebutja l'etimologia àrab proposada per Coromines i Mascaró. També és interessant de constatar que els topònims *Mercadal* i *Ferrerries* en la documentació medieval «apareixen gairebé sempre acompanyats de l'article: *el Mercadal* i *les Ferrerries*» (p. 9); es tracta d'una bona mostra de la tendència a eliminar l'article quan un nom comú esdevé topònim. Finalment, a les «Conclusions» (ps. 127-130), l'autor fa una relació de les aportacions que considera més interessants d'aquesta obra, que considera una eina per a la futura recerca de la paleotoponímia menorquina.

ALMIÑANA OROZCO, Pasqual: *Els topònims de Benidorm (1321-1955)*, Benidorm, Ajuntament de Benidorm, 2001.

Aquesta obra, ben oportuna, té la causa primera, com diu l'autor en la «Introducció», en una voluntat de conèixer les pròpies arrels històriques i culturals, de reafirmar la pròpia identitat i de transmetre aquest bagatge cultural a les noves

generacions, a fi de poder superar l'efecte de les grans transformacions socials i urbanístiques del Benidorm recent, és a dir, del posterior al 1955, que és quan comença aquest nou període. Hem de dir també, que és el resultat d'una tesi doctoral, dirigida pel Dr. Jordi Colomina, que es va llegir el 1997 a la Universitat d'Alacant; es tracta, doncs, d'una obra seriosa, feta amb amor i amb ciència. Des del punt de vista documental i descriptiu, és pràcticament exhaustiva, producte d'un coneixement molt complet de la realitat geogràfica i històrica de Benidorm i del seu terme i rodalia.

L'estudi dels topònims comprèn en primer lloc la toponímia major, és a dir, dels nuclis de població, *Benidorm* i els agregats *Lliriet* i *l'Alfàs*, i a continuació els components menors: parts d'un nucli urbà, edificacions aïllades, vies de comunicació, serveis comunitaris, llocs d'interès historicocultural, centres religiosos i el medi físic, tant l'orografia com el litoral i la hidrografia. Seguidament se'n fa l'anàlisi lingüística global, i després de l'inventari alfabètic, hi ha la cartografia pertinent i fins una selecció de fotografies ben pertinent també per a mostrar el paisatge del Benidorm tradicional que descriu.

SELFÀ, Moisés: *Topònims i malnoms de Pego*, Picanya, Edicions del Bullent, 2002.

L'autor, que ja ha mostrat la seva perícia en l'estudi de la toponímia ribagorçana, ens ofereix ara un recull de l'onomàstica pegolina, el seu lloc d'origen. Basat en el recull oral, M. Selfà ens presenta en primer lloc els malnoms (que són una bona mostra de la creativitat popular) ordenats segons la proposta de classificació d'Enric Moreu-Rey. A continuació ve l'inventari toponímic, on de cada topònim, ultra la descripció, se'n fa un comentari etimològic. Les conclusions presenten una descripció general de caràcter etimològic i també morfosintàctic. A continuació, sota l'epígraf «Apèndix cartogràfic» (que trobem sorprenent perquè no inclou precisament cartografia) hi ha una classificació dels topònims per camps semàntics d'origen: hidrografia, sistemes de reg, etc. Clou l'obra sengles índexs, de topònims i de veus, és a dir, de tots els mots o elements lingüístics esmentats, més la bibliografia pertinent. Es tracta, doncs, d'una bona aportació a l'onomàstica d'aquesta localitat de la Marina Alta.

AGUILÓ, Cosme: *Toponímia i etimologia*, Barcelona / Palma, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat de les Illes Balears, 2002.

L'autor, de qui ja hem manifestat la consideració que ens mereix, ens ofereix en aquest llibre un recull de 35 treballs anteriors publicats en llocs diferents, tots ben interessants i documentats, referits a l'etimologia, difícil, de diversos topò-

nims illencs. El llibre s'enriqueix, a més, amb un extens pròleg de Joseph Gulsoy, que comenta detingudament aquests treballs i constata que les propostes de C. Aguiló superen generalment les que se n'havien fet anteriorment, no solament per la sagacitat de l'autor, sinó també perquè parteix d'una base documental i descriptiva de què no disposava, per exemple, Joan Coromines. Així, com a mostra, davant les propostes de J. Coromines de considerar l'illot *es Vedrà* un derivat de VITRE 'vidre', i *Llobards* un mossarabisme provinent de LUMBARES 'pujolar', C. Aguiló estableix que, en el primer cas, prové de VETERANU, en el sentit de 'terres deixades de cultivar' (nom que prové de la costa pròxima a aquest illot), i en el segon, que es tracta del llinatge *Llobard* pluralitzat toponímicament. També són ben interessants els treballs dedicats a les formes femenines de llinatges aplicats a la toponímia, com *la Barrala* (muller de Pere Barral) o *sa Begura* (del llinatge Begur), a «Erotisme i toponímia», i als topònims *es Vedrà* i *es Vedranell*. Cal dir finalment que el llibre inclou una bona selecció de fotografies que il·lustren gràficament el paisatge dels topònims.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

RESSENYES INDIVIDUALS

Primers textos de la llengua catalana, a cura de Josep Moran i Ocerinjauregui i Joan Anton Rabella i Ribas, Barcelona, Proa, 2001 («Clàssics catalans», núm. 1).

L'antologia de primers textos de la llengua catalana que comentem podria fer pensar de primer cop d'ull en la gairebé clàssica de Paul Russell-Gebbett, *Mediaeval Catalan linguistic texts* (1965), o la de Joan Martí i Castell i Josep Moran, *Documents d'història de la llengua catalana* (1986). Sí i no. Sí, pel fet de tractar-se d'una altra antologia. Però no, perquè la selecció i l'enfocament que en fan els autors té tota una «malícia» particular. El llibret no sols pretén de presentar un florilegi de textos catalans antics, sinó de subratllar sobretot els testimoniats documentals del procés d'ús incessant del català —llengua ja allunyada del llatí estricte— en l'escriptura. Val a dir que el tema és ja una predilecció de Josep Moran.

En la introducció, com a primer pas i abans de parlar pròpiament del procés d'escripturització del català, els autors parlen de la seva aparició com a llengua viva romànica, per obviar el possible malentès que sol considerar més important la primera aparició escrita d'una llengua que no pas la seva manifestació oral.

El llatí col·loquial o vulgar, per referència al llatí clàssic, escolar, «com a conseqüència d'una veritable revolució lingüística, fonètica i morfosintàctica, de fet desaparegué com a llengua viva i donà pas a les diferents llengües romàniques». Però aquest fenomen no es manifestà amb ritme i intensitat semblants en la llengua escrita: el llatí continuà essent el model escrit i es conservà durant molt de temps encara a les escoles monàstiques i episcopals.

A les Gàl·lies, a començ del segle VII, podem dir que ja no es parla llatí, segons alguns testimoniats escrits, per bé que escadussers. En català no en tenim proves documentals d'aquesta època, però difícilment podia ser d'una altra manera. L'anomenada renaixença carolíngia, amb el foment de l'estudi del llatí clàssic a l'escola, no fa més que accentuar la distinció entre aquest i les llengües romàniques col·loquials naixents. El famós concili de Tours del 813 reconeix pràcticament una diglòssia.

Les primeres mostres de trets propis del català en l'escriptura són escasses i enmig de documents llatins (normalment molt deficients) del segle IX: *Puio* (*Podium*), *Geronnense* (*Gerundense*), *Palomera* (*Palumbaria*). I llatinitzacions de

mots catalans: *aragalius* (aragall), *cavagus* (càvec), *kastagnarios et nogarios* (castanyers i noguers). Mostres que revelen l'evolució autòctona del llatí en el català del nostre territori, no com a projecció de la reconquesta carolíngia. L'àrea primitiva o constitutiva del català, segons indicis toponímics, la integren els comtats carolingis catalans més les ciutats de Tarragona i Lleida. Més enllà (Tortosa i les Illes) les parles romàniques primitives ja devien presentar altres característiques. També hi hagué una projecció específicament catalana al Pallars i la Ribagorça, molt influïda pel substrat preromà. El límit del català que s'ha mantingut més fix ha estat amb l'occità, a les Corberes i la resta de l'eix pirinenc. La unitat politico-lingüística entre els antics comtats carolingis de parla catalana presidida pel comte de Barcelona ha estat el nucli vital de la futura Catalunya. Els primers testimoniatges, parcials, d'algunes llengües romàniques han estat glosses. En català no en tenim de ben explícites, llevat d'alguna, com la citada per Villanueva: *Magister ms. novol q; me miras novel*, probablement del segle x, que fóra el text català més antic que coneixem.

Els autors presenten les opinions dels diversos estudiosos de la història de la llengua sobre els textos primitius catalans. Primer els testimoniatges en certa manera ingenus d'erudits de l'època de la il·lustració, d'abans de l'aparició de la moderna lingüística romànica: Antoni de Bastero, Josep de Móra i de Catà, Antoni de Capmany, Josep Pau Ballot, Fèlix Torres Amat, p. Puiggarí, Francesc Jaubert de Paça. En el període de la Renaixença, el desenvolupament de la filologia romànica supera ja les teories precedents. Així Antoni de Bofarull (1876), que ja rebutja decididament la identificació de català i occità, hi toca ja molt quan descobreix bons indicis de català escrit «aunque sea parcialmente y en pequeñas proporciones, en aquellos documentos de los siglos x, xi y xii, especialmente en los sacramentos y homenajes de los dos últimos, donde, a manera de fórmula, por rusticidad del notario y no por otra razón, se encuentran frases sueltas para mejor expresar lo que aquél no supo decir en latín, o por creer que así era más inteligible a los contratantes».

Un erudit de la talla de B. J. Alart (1881) corrobora les opinions de Bofarull: «Les plus anciens écrits où l'on trouve, non pas seulement des traces, mais des expressions et des phrases en formules entièrement catalanes sont des actes de concession et reconnaissance de fiefs, des conventions entre feudataires et des serments féodaux», però «on ne connaît pas de documents entièrement rédigés en catalan avant 1250; mais on trouve des mots et l'orthographe de cette langue dès le ixe siècle, des phrases entières au xi, et il serait facile d'en retrouver la syntaxe dès la même époque, sans l'enveloppe du latin». Milà i Fontanals, a partir de 1876, publica una sèrie de documents catalans també preliteraris, provinents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, des de Berenguer Ramon I (1018-1035) fins al 1276. El primer document en català és del 1239, regnant Jaume I. I afirma: «no hemos notado (no negamos que existan) documento alguno del reinado de D. Pedro I (II de Aragón) exclusivamente o principalmente catalán, a excepción de series de nombres propios».

A la primera meitat del segle xx ja tenim les importants publicacions dels textos catalans més antics degudes a Ernest Moliné i Brasés, Joaquim Miret i Sans (*Homilies d'Organyà*) i Pere Pujol.

Ja en els nostres dies han anat apareixent les notables aportacions, en la publicació de textos antics, d'Enric Moreu-Rey, Pelai Negre i Pastell, A. M. Mundó, Cebrià Baraut, Miquel dels S. Gros, Josep Moran, Philip Rasico, Joan Bastardas, Paul Russell-Gebbett, etc.

En les conclusions a la introducció d'aquesta antologia, Moran i Rabella aconsegueixen una substanciosa síntesi de la progressiva aparició del català en la llengua escrita. Sembla prou segur que el text (o frase, si voleu) català més antic fóra el citat per Villanueva. En la resta de documents, escrits correntment en un llatí molt macarrònic, el català va apareixent a partir del segle xi, començant amb noms propis i algunes frases intercalades.

En època ja plenament romànica, la nova societat feudal, deslligada de fórmules jurídiques anteriors, amb nous esdeveniments socials difícils de traduir en llatí, com juraments feudals, declaracions testimonials o denúncies presentades per fets propis de la nova societat, forçà els escrivans d'aleshores a intentar de reflectir totes aquelles novetats valent-se del romanç naixent. Després vénen les versions ja totalment catalanes del *Liber iudiciorum*. El Concili de Tours del 813 prescriu l'ús de la llengua vulgar en la predicació. A partir del segle xii van apareixent reculls d'homilies en vulgar. La canònica regular augustiniana de Sant Ruf d'Avinyó fa sentir el seu influx reformador; en són reflex les *Homilies de Tortosa* i les d'*Organyà*.

A partir del segle xiii el català s'incorpora plenament en els documents de la cancelleria reial i en els de les cúries senyorials o eclesiàstiques, sobretot durant el regnat de Jaume I, i apareix la primera traducció coneguda dels Usatges. Durant la segona meitat del segle xiii es produeix el ple desenvolupament de la prosa catalana en textos com els *Costums de Tortosa*, que ofereixen un caràcter ben modern i entenedor i amb un notable progrés en l'estructura sintàctica, cada vegada més hàbil en l'ús de la hipotaxi.

En aquesta antologia s'han observat els criteris de regularització gràfica habituals en les edicions crítiques. Cada un dels textos seleccionats (quinze en total, molt ben triats) és precedit per una introducció que sol subratllar el progrés que hi experimenta l'ús del català, el segueix una exposició dels seu contingut, que sovint n'és una adaptació al català modern, i una bibliografia selecta.

Cal donar l'enhorabona als autors d'aquest llibret tan útil per al coneixement del català antic.

PRAT, Enric i VILA, Pep: *Mil anys de llengua i literatura catalanes al Rosselló*, Perpinyà/Girona, Edicions Trabucaire / Impremta d'Alzamora, 2002.

El títol de l'antologia publicada és prou explicatiu perquè hom s'adoni de la importància del contingut. Cal, potser, recordar que l'antiga Catalunya, la «Catalunya naixent» de què parlaria Verdaguer, té l'origen medieval en la Marca Hispànica i que posteriorment es conformava enclavada en els Pirineus i estenent-se a banda i banda igual? Que en les polítiques matrimonials d'una banda s'afegí l'Aragó i de l'altra, la Provença, tot mantenint els Pirineus com a refugi segur en temps incerts? Es desequilibrà la balança amb la mort de Pere I el Catòlic i l'expansió posterior de Jaume I, el qual, havent après que li estava vedat el nord, avançà cap al sud i s'obrí cap a la Mediterrània. I volaren cap a somnis les ambicions de les elits catalanes quan les guerres adverses completaren la fragmentació que, en temps dels reis catalans, havia estat més aviat un problema d'herències filials.

Cal refer mentalment aquest camí prou sabut per entendre que en un moment determinat és només l'ús d'una llengua i la pertinença més o menys conscient a una cultura el que manté els llaços de la gent de banda i banda dels Pirineus orientals.

La continuïtat de textos rossellonesos que poden presentar Enric Prat i Pep Vila en aquesta antologia és possible tan sols perquè ja en el plantejament exposen que han fet més un aplec de materials per a la història de la llengua i del seu ús escrit que no pas una antologia estrictament literària. Serà, doncs, ben significatiu seguir les proporcions dels tipus de textos que apleguen a cada apartat per poder veure la vitalitat desigual i fins i tot incerta en determinats moments de la llengua escrita; vitalitat que no té pas una correspondència directa amb la vitalitat de la llengua oral, per sort en altres temps i per desgràcia nostra avui.

Apleguen els textos en cinc apartats, quatre d'estricta successió cronològica (dels orígens al segle XV, segles XVI al XVIII, segle XIX i segle XX) i un de més intemporal, col·locat entre els apartats dedicats als segles XIX i XX, perquè fou més o menys l'època de la fixació escrita d'un conjunt de textos de tradició oral d'un imprecís i desigual origen (poesia folklòrica).

Fet i fet, en la disposició dels textos, podríem considerar que l'apartat *Poesia folklòrica* és tan sols un subapartat inclòs al quart apartat cronològic (el del segle XIX), i només a l'índex final pren categoria de veritable apartat.

El primer apartat presenta una riquesa de textos creixent: dels primers textos jurídics i religiosos a cròniques i textos històrics, a més d'alguns poemes a cavall entre la poesia popular i la dels trobadors (aquesta última en occità).

Dels segles XVI al XVIII es manté una colla de textos que en podríem dir administratius al costat d'una altra colla de populars (poesia i teatre), essent la literatura «cultura» la més mal representada. En la comparança amb la literatura popular produïda al Principat, podríem destacar la major riquesa de textos teatrals que es donarà a partir del segle XVII, tant textos que segueixen el típic teatre religiós de

tradició medieval amb graus diferents d'innovacions, com algunes traduccions de teatre francès de l'època del classicisme.

Al segle XIX han desaparegut totalment els textos que podríem considerar de tipus administratiu, es manté una certa tradició teatral en la mateixa línia que al segle anterior, hi ha l'arplega de poesia popular i tradicional i, amb la Renaixença, la represa d'una poesia culta. Destaquen alguns noms propis: Josep Tastu, Pere i Antoni Puiggarí, Josep Bergnes, Albert Saisset.

Els textos del segle XX ja són tan sols de tipus literari o adjacent; continua l'arplega de literatura de tradició oral amb Esteve Caseponce. I en la literatura culta destaca a la primera meitat de segle Josep Sebastià Pons i, a la segona meitat, Jordi Pere Cerdà i Patrick Gifreu. Una bona colla de noms més, amb només un text cada un, donen fe d'una certa vitalitat literària que, a l'inrevés del que passava en segles anteriors, és una mostra més testimonial i d'esforç de represa que no pas de normalitat d'ús quotidià de la llengua.

Parlen al pròleg de la lenta aplega de textos, en què han passat un quart de segle. Només cal anar resseguint els llibres que n'havien anat traient per constatar l'interès continuat per la literatura rossellonesa, especialment la de l'edat moderna i contemporània. Fent un seguiment cronològic dels textos estudiats per ells, tenim que Pep Vila ha publicat, amb Antoni Simon, *Cròniques del Rosselló (segles XVI-XVII)*, a Curial (Barcelona, 1998); sol, el primer volum de *Teatre català del Rosselló (segles XVII-XIX)*, també a Curial (Barcelona, 1989); i amb Enric Prat i Felip Gardy, el segon volum (Barcelona, 1992).

Tots dos han publicat els dos volums anteriors de la recent editorial Trabucaire, ambdós dedicats especialment a textos de F. Jaubert de Paçà (o Passa), del segle XIX: *Poesia eroticoburlesca rossellonesa del segle XIX (Obres de Fra Pere i Poèsies catalanes écrites par Monsieur F. Jaubert de Passa)* i F. Jaubert de Paçà, *Recherches historiques sur la langue catalane (1824)*, i els dos publicats el mateix any (Canet [Imprès a Girona], 2000). I s'han encarregat també de l'edició en curs de l'obra completa de Josep Sebastià Pons a l'editorial Columna, de qui han tret el volum de *Teatre Complet* (Barcelona, 1990) i el primer volum de la *Prosa Completa* (Barcelona, 1991).

Si als llibres hi sumem el copiós nombre de treballs que hi porten dedicats, i alguns en curs, podríem ben bé afirmar que l'antologia és una mena d'aturada en el camí d'edició de textos complets, amb la realització d'una síntesi, com qui diu, per fixar el plànol general i mostrar la riquesa de les possibles excursions a fer.

L'objectiu de donar una visió general de l'evolució de la llengua a través de fragments de textos escrits és prou aconseguit. Només objectariem a la realització tècnica del llibre la impressió de densitat que qui l'obre i fulleja hi percep i que podria espantar-lo a cop calent. Usar alguns dels espais buits sobrats per incloure-hi les il·lustracions produeix just l'efecte contrari al que habitualment les il·lustracions són destinades, que és el de descarregar aquesta impressió de densitat.

Salvat aquest escull —que no ho acostuma a ser per als filòlegs—, hom pot trobar els textos de la temàtica més variada i, en el tast, animar-se a la lectura de

peces completes, que és el principal motiu de les antologies. La precisió al peu de cada text de la font i de l'edició —si n'hi ha de feta— proporciona la informació adequada perquè es pugui acomplir.

RAMON MIRÓ

MIRALLES I MONSERRAT, Joan: *Entorn de la història de la llengua*, Barcelona /Palma de Mallorca, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Universitat de les Illes Balears, 2001 («Biblioteca Miquel dels Sants Oliver», núm. 16).

El doctor Joan Miralles, catedràtic de Filologia Catalana a la Universitat de les Illes Balears, membre de l'Institut d'Estudis Catalans i bon coneixedor de la llengua parlada a l'edat mitjana, ens ofereix un nou aplec dels seus treballs dins la col·lecció «Miquel dels Sants Oliver», coeditada per la Universitat de les Illes Balears i les Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Si en ocasions anteriors Miralles havia aplegat en la col·lecció esmentada els seus articles sobre *Onomàstica i literatura* (1996), *Història i cultura popular* (1998) i *Discursos sobre la llengua* (1999), ara ens ofereix sis estudis relacionats amb la història de la llengua catalana, vista especialment des de Mallorca, que han estat presentats a diversos congressos, actes públics i mitjans de comunicació durant els últims trenta anys i que giren al voltant de dos dels grans eixos d'interès de l'autor: la història social del català a les Balears i la caracterització de la llengua parlada a l'edat mitjana a través dels llibres de cort.

El primer article, el més voluminós del conjunt i l'únic reelaborat per a l'ocasió, és l'ampliació d'una ponència presentada al II Congrés Internacional de la Llengua Catalana en què l'autor ha assajat de fer per primera vegada una síntesi de la història social del català a les Illes Balears. El segon, el tercer i el cinquè articles són diversos treballs en què Miralles estudia la llengua parlada a l'edat mitjana: el segon des d'un punt de vista essencialment teòric i el tercer i el cinquè en l'exposició i comentari de nombrosos exemples de la llengua parlada pels nostres avantpassats extrets dels llibres de cort i d'altres textos sobre causes criminals medievals. El quart article tracta sobre una mala edició del *Llibre dels Bons Amonestaments* de Fra Anselm Turmeda i el cinquè és una síntesi molt completa de la figura de Mossèn Alcover i el significat de la seva obra per a la lingüística i la cultura catalanes. Com acabem de veure, estem davant d'un bloc d'estudis articulat al voltant de dos grans temes en el qual no s'acaba de veure la necessitat del quart article, no pas per manca d'interès sinó perquè encaixa amb dificultat en el conjunt del llibre.

Centrant-nos ja en el primer article, intitulat *Història lingüística de les Illes Balears*, Miralles es proposa dur a terme un estudi històric del català i les altres llengües que han conviscut o entrat en contacte en aquesta àrea del domini lin-

güístic. La vàlua d'aquest treball és gran, no només perquè Miralles, seguint els postulats teòrics de Giacomo Devoto (malauradament poc seguits a casa nostra), ens ofereixi la història lingüística d'un territori determinat, sinó perquè és la primera aproximació de conjunt de què disposem fins ara sobre els annals de la llengua catalana a les Illes Balears des que s'hi implantà fins als nostres dies. L'article està dividit en quatre parts i unes conclusions finals. La primera part és una breu i completa síntesi de la història lingüística de les Balears anterior a la conquesta catalana a la qual segueixen les tres parts principals de l'estudi dedicades, respectivament, a la història de la nostra llengua des de la conquesta fins a la mort de Ferran el Catòlic (anomenada 1a etapa), del regnat dels Àustries fins al Decret de Nova Planta (2a etapa) i del primer Borbó fins als nostres dies (3a etapa). L'article es clou amb unes breus —i penetrants— conclusions sobre la història de la llengua catalana, vàlides tant per a les Balears com per al conjunt del domini, i un seguit de propostes que caldria emprendre a fi de garantir el futur de l'idioma. Paga la pena destacar la metodologia emprada per Miralles en la primera i segona de les etapes esmentades en què, a banda del marc històric, se sintetitza d'una manera ben original i reeixida la història de les llengües que han entrat en contacte a l'arxipèlag en l'època medieval i moderna, els repertoris lingüístics de cada un dels grups ètnics i socials que hi convisquen, l'evolució dels usos formals en les diferents llengües usades a les Illes, el desenvolupament de la cultura escrita en català i del model de llengua culta que el vehiculava, així com les característiques principals de la parla quotidiana i la gènesi del català insular. Per aquest motiu, sorprèn el sobtat canvi de metodologia que Miralles adopta en la tercera de les etapes citades, en què els eixos descriptius passen a ser els mandats dels diferents monarques, governants i dictadors que s'han ensenyorit de la pell de brau en els darrers tres segles. Aquesta última etapa, a més, està centrada quasi exclusivament en la cronologia de la repressió de la nostra llengua i en els avenços —i els tímids retrocessos— del castellà a les Balears. És evident que la història del català en les últimes centúries està profundament marcada per la penetració del castellà i altres llengües foranes al nostre territori lingüístic, però, tanmateix, creiem que caldria fer un esforç per no oblidar o deixar en una posició secundària altres fets que també han caracteritzat la nostra història lingüística recent. Així mateix, caldria corregir la poca presència de la història lingüística de Menorca i les Pitiüses en el conjunt del compendi, imputable, amb tota probabilitat, al fet que la ponència (*La llengua catalana a Mallorca 1229-1986*) a partir de la qual Miralles ha desenvolupat l'article que comentem s'ocupava únicament de la història de la llengua a Mallorca. Igualment, i tot i que és una petita minúcia, valdria la pena esmenar la data errònia referent a l'any d'obertura dels primers centres públics d'ensenyament estatal a Eivissa (en la pàgina 80), ja que pot crear interpretacions no desitjades. Amb tot, aquests últims aspectes no ens impedeixen valorar el gran esforç de síntesi fet per Miralles i la novetat del punt de vista emprat en aquest treball. En aquest sentit, creiem que el millor homenatge que podem fer a Miralles és copiar aquí l'opinió de Josep Massot, el prologuista del llibre, sobre aquest article:

«Es tracta d'un resum d'una utilitat evident, que ens agradaria que fos ampliat i es convertís en un llibre sencer, on fossin tractats amb més detall punts que ara són només insinuats o passats damunt damunt» (p. 6).

El segon (*Sobre els usos lingüístics en les viles medievals mallorquines a l'edat mitjana*), tercer (*Interès lingüístic dels llibres de cort reial*) i cinquè articles (*Per a una tipologia del català col·loquial a l'edat mitjana*), com ja s'ha avançat, constitueixen diverses aproximacions a l'estudi de la llengua parlada a l'edat mitjana, un tema en el qual Miralles és un reconegut especialista. Tal com admet el mateix autor en diversos passatges del llibre, aquests escrits, a banda de l'estricta difusió científica, aspiren a tenir una doble funció; per una banda, constitueixen l'avançament del que pot ser (i esperem que sigui ben aviat) un volum dedicat a la llengua usada en les declaracions dels llibres de causes criminals medievals i, per altra banda, volen ser un esperó que animi els editors a treure a la llum en edicions adequades la susdita documentació i els filòlegs a investigar més sobre el tema. Malgrat que la dispersió en tres articles obligui Miralles a repetir determinats aspectes més d'una vegada, especialment els de tipus teòric, és innegable que estem davant d'una de les aproximacions més originals i interessants que hem llegit sobre la llengua parlada medieval, no només pel rigor científic emprat sinó també pel fet que l'autor és capaç d'apropar-nos el llenguatge més natural dels nostres avantpassats d'una manera clara i amena, cosa que sempre és d'agrair en aquesta mena de materials erudits. Més específicament, el segon article (*Sobre els usos lingüístics en les viles medievals mallorquines a l'edat mitjana*) pretén donar a conèixer els tipus de registres existents en la llengua parlada de les viles medievals mallorquines, tant els públics o formals com els privats o informals, a través d'una caracterització teòrica fonamentada en l'obra de M. Gregory i S. Carroll. Miralles ens descriu primer, d'una manera molt clara, precisa i amb una gran erudició, els contextos socials en què podien aparèixer els esmentats registres (la predicació, la llengua emprada en els diferents consells i cúries, l'ensenyament, el teatre i les cries públiques, a banda dels usos privats) i seguidament passa a descriure'ls segons el camp, mode i tenor del discurs emprat en cada situació. També ens fa una aproximació als diversos tipus de llengua informal (usos narratius, col·loquials, ludicoliteraris o magicoreligiosos) que els homes i dones de l'època medieval podien emprar segons la finalitat desitjada. De ben segur que aquest article constituirà el marc teòric que apareixerà en la futura introducció de l'estudi sobre el català parlat a l'edat mitjana que Miralles ens ha promès, amb la qual cosa ja podem imaginar-nos-en els eixos fonamentals i l'interès dels temes que hi tractarà. Ens atrevim a recomanar a l'autor de fer un esforç per reestructurar aquesta presentació a fi d'evitar duplicitats i repeticions i per aportar mostres dels respectius tipus de llengua descrits, ja que creiem que aquesta operació pot facilitar —i, per tant augmentar— l'interès del lector no especialitzat pel tema tractat.

Els dos altres articles sobre el català oral antic (*III. Interès lingüístic dels llibres de cort reial* i *V. Per a una tipologia del català col·loquial a l'edat mitjana*) tenen en comú el fet d'aportar una bona munió d'exemples de la llengua medieval

usada en les declaracions que han quedat plasmades en els llibres sobre causes criminals. A través dels exemples anotats i comentats, Miralles aconsegueix oferir-nos una breu però interessantíssima panoràmica d'allò que caracteritzava la llengua més viva i espontània dels nostres avantpassats lingüístics, especialment la de les classes socials menys influenciades per la cultura escrita, però també la dels lletrats que utilitzaven el model cancelleresc. En el tercer article els exemples estan ordenats a partir del registre a què pertanyen segons la finalitat o propòsit del parlant i en el cinquè Miralles ens ofereix un petit tast d'algunes de les fórmules que caracteritzaven el registre col·loquial de la nostra llengua en l'època medieval; específicament, formes de tractament personal, exclamacions, interjeccions i insults. A banda d'aquesta finalitat il·lustrativa, els dos articles que comentem tenen també una intenció vindicativa. En el cas del tercer article, Miralles defensa la utilitat i l'interès d'estudiar els llibres de cort per a la història de la llengua i es lamenta de l'oblit o menysteniment de molts filòlegs vers aquest tipus de documentació; en el cas del cinquè, es proposa desfer el mite segons el qual mai es podrà saber de manera fidedigna com era la llengua parlada a través dels escrits que ens han aportat els antics. A tall de conclusió, cal dir que ens afegim a la crida feta pel propi Miralles a fi que els tres articles comentats i altres estudis inèdits sobre aquest apassionant tema, que l'autor encara no ha fet públics, puguin trobar ben aviat l'oportunitat (en aquest cas, un editor) que els permeti veure la llum en forma de llibre.

El quart article (*Sobre la transcripció i el glossari d'una edició del Llibre de Bons Amonestaments d'Anselm Turmeda*), és, tal com diu Josep Massot en el pròleg, «una ressenya més aviat circumstancial d'un volum sense suc ni bruc, una edició poc acurada» de l'esmentat llibre de Turmeda que conté nombrosos errors de transcripció i interpretació. Miralles, a més de fer palès el nyap perpetrat pel bibliòfil Lluís Ripoll, aprofita per reclamar més cura i professionalitat en les reedicions dels nostres clàssics medievals, qualitats no sempre presents encara en aquest tipus de publicacions. No cal dir que estem absolutament d'acord amb l'autor en tots els sentits, però ens costa entendre la raó de ser d'aquest breu article, publicat originalment en la premsa mallorquina, en l'obra que comentem. Potser ho entendríem millor si Miralles ens aclarís l'obscura relació d'aquest text, insinuada en la introducció del llibre, amb l'aparició del *gonellisme* a Mallorca.

El sisè i últim article és la transcripció d'una llarga conferència en què Miralles glossa la vida i l'obra de Mossèn Antoni M. Alcover. Com en el cas del primer article, es tracta d'un completíssim resum on se sintetitzen els punts essencials de la vida del canonge mallorquí, s'esmenten o comenten les seves principals obres i es reproduïxen alguns fragments dels seus textos més emblemàtics. L'estructura de l'article són les quatre etapes principals en què es pot dividir, segons Miralles, la biografia d'Alcover. En síntesi, la primera (1862-1898) representaria l'etapa de formació d'Alcover com a home d'església i de lletres i en què donà a conèixer els seus primers escrits com a polemista i filòleg. Miralles en destaca el fet que els principals eixos d'actuació lingüística i ideològica que caracteritzen la

vida i obra d'Alcover ja apareixen clarament dibuixats en aquesta època. En aquest sentit, l'exemple més destacable de la seva faceta de filòleg en aquests anys és l'aparició de les primeres *Rondaies* amb la consegüent presa de contacte amb la riquíssima lexicografia de la llengua popular de Mallorca; en definitiva, amb el món que l'apassionà ja per sempre i que el dugué a la seva decidida aposta a favor de la unitat i dignitat del català. La segona etapa (1898-1917) seria l'època més intensa i pública d'Alcover com a lingüista en què es forjà la seva ben merescuda fama d'«apòstol de la llengua». Com a exemples més destacables de la seva obra filològica en aquests anys, Miralles ens recorda l'inici del monumental projecte del *Diccionari de la Llengua Catalana*, amb tota l'activitat paral·lela i igualment notable que en deriva (*Lletra de convit*, les eixides lingüístiques i l'edició del «Bollletí», principalment), l'organització del Ier Congrés Internacional de la Llengua Catalana i la seva participació en la recentment constituïda Secció Filològica de l'IEC. L'autor ens recorda que la projecció pública d'Alcover en aquests anys no derivava únicament de la seva ingent feina com a dialectòleg i lingüista sinó també de la bona relació que mantenia amb la plana major del catalanisme cultural i polític de l'època, especialment amb Enric Prat de la Riba, i de la continuació de la seva activitat com a polemista religiós, polític i cultural i com a compilador i redactor de *Rondaies*, activitats que mai no abandonà. La tercera etapa (1917-1926), es caracteritzaria per les tensions i els enfrontaments amb els antics col·laboradors (no només els de l'IEC). Per aquesta raó, Alcover decidirà emprendre tot sol o amb l'ajuda d'aliats circumstancials la feina del *Diccionari*, que passarà a anomenar-se definitivament *català-valencià-balear*. Tot i que les raons per al trencament no sempre eren infundades, tal com bé recorda Miralles, el poc tacte i el mal caràcter d'Alcover aconseguiren ensorrar bona part de la seva reputació a Catalunya i l'apartaren de les plataformes que fins aquell moment havien estat decisives per a la difusió de la seva tasca com a lingüista. Alcover no només n'haurà de patir les conseqüències des del punt de vista personal (d'aquí ve la seva tradicional mala reputació en determinats cercles culturals del nostre país) sinó també les primeres dificultats econòmiques i de salut. La nota més positiva d'aquesta etapa és, segons Miralles, l'inici de la col·laboració de Francesc de B. Moll amb l'obra del *Diccionari*, una tasca que esdevindrà decisiva per a la continuació d'una feina que Alcover difícilment podia acabar per raons d'edat. La quarta i darrera etapa de la vida del canonge mallorquí (1926-1932) estaria marcada per les dificultats econòmiques (l'estat li havia retirat la subvenció per al *Diccionari* i els subscriptors inicials havien minvat moltíssim), el progressiu empitjorament del seu estat de salut, la reconciliació amb Fabra i l'aparició del primer volum del DCVB. L'article es clou amb unes breus i incisives conclusions sobre l'ideari filològic i polític d'Alcover que Miralles resumeix encertadament en cinc punts: les claus de la seva acció (Déu i la llengua catalana), la clara defensa de la unitat de l'idioma (fins en les èpoques de ruptura amb l'IEC), la seva posició a l'entorn de la denominació de la llengua (que sempre fou preferentment la de *català*), el seu punt de vista a l'entorn de la normativització (composicional i sempre partidària de la de-

puració de l'idioma) i els punts més rellevants de la seva concepció de la història de la llengua catalana. En definitiva, l'article, a més d'una molt bona síntesi de la vida i obra d'Alcover, és una reivindicació ponderada, justa i ben fonamentada de la tasca d'un personatge que, malgrat els seus errors i mancances, ja és una figura imprescindible en la història de la filologia, la literatura popular i la llengua catalanes.

Com a comentari final de l'obra, només voldríem afegir que els treballs de Joan Miralles feliçment aplegats en aquest volum constitueixen una excel·lent, rica i variada contribució als estudis sobre història de la llengua catalana i que esperem amb frisança que l'autor els continuï treballant i ampliant, tal com ens ha promès. La nostra més sincera i cordial felicitació per la feina feta i ànims per a la futura.

FRANCESC BERNAT I BALTRONS

CIFUENTES I COMAMALA, Lluís: *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears, 2002 («Col·lecció Blaquerna», núm. 3).

Aquest volum de 415 pàgines ben segur que es convertirà en un repertori bibliogràfic imprescindible tant per a la història de la ciència com per a la filologia (en el doble vessant d'història de la llengua i de la cultura), fent justícia així a la perspectiva interdisciplinària amb què Lluís Cifuentes fa la seva recerca, que va emprendre el 1994 a Barcelona i a París, sota el mestratge de Luis García Ballester i Danielle Jacquart respectivament. Ara, l'autor ens presenta un catàleg sistemàtic ordenat per matèries i per gèneres de totes les obres conegudes fins ara que van circular escrites en català en l'àmbit científic i tècnic. El llibre inclou obres que pertanyen a la medicina humana i veterinària, a les ciències naturals, l'astronomia, la geografia, l'agronomia, l'aritmètica, la mercaderia o la moneda, però també a l'alquímia, l'astrologia, la màgia i l'endevinació, disciplines aquestes darreres que eren acceptades en el concepte medieval de ciència. És a dir, Cifuentes ens proporciona un ampli material per poder conèixer i identificar tota la *Fachliteratur* en català, la literatura tant científica com tècnica que es va divulgar per la Corona d'Aragó, amb la voluntat de poder interpretar la significació de la seva difusió social i del seu ús. A més a més, l'autor ha tingut l'encert de no mirar-se el cas català de manera endogàmica i ens informa (sempre que la informació a l'abast ho permet) de les altres llengües vulgars a què s'ha traduït cada una de les obres que pren en consideració, de manera que el catàleg podrà ser útil per a posteriors estudis comparatius i més enllà de les nostres fronteres.

La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement marcarà un abans i un després en el tema que ens ocupa: sabíem ja de l'existència de molts manuscrits

científics, ens era coneguda la riquesa dels arxius catalans, la documentació proporcionada pels quals ja havia estat en gran part publicada i posada a l'abast dels investigadors, érem conscients que tot el que tenim és només la punta d'un iceberg que possiblement mai no arribarem a veure sencer, però mai fins ara no havíem vist ordenat i sistematitzat tot aquest material,¹ que vist de prop i amb calma la veritat és que fa una impressió esplèndida: si no m'he descomptat, el llibre inclou un total de 256 obres científiques i tècniques (entre traduccions i originals) que podem tenir la certesa que van circular en català des de finals del segle XIII fins a principis del XVI, que és el període cronològic que analitza el volum.

Tenim a les mans un llibre descriptiu i interpretatiu alhora, un llibre nascut del treball de recerca meticulós i precís del seu autor, que com a bon historiador no s'ha limitat a emprar la documentació coneguda, sinó que ha realitzat un escorcoll pacient en arxius i biblioteques, ha repassat els inventaris *post-mortem* a l'abast i s'ha preguntat també quin significat històric s'ha de donar a tot aquest material que s'ha anat descobrint a poc a poc. I és que com deia Jordi Rubió i Balaguer, a la història no li hem de demanar només què va passar, sinó també per què va passar allò que ens preocupa.

A grans trets, *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement* consta d'una introducció, dues parts amb dos capítols cada una i un epíleg. A la introducció, Cifuentes apunta diversos temes que cal considerar com diferents punts de partida. En primer lloc, remarca la importància de l'aparició de textos en llengua vulgar, que és coneguda des de fa temps sobretot en àmbits juridicoadministratius i literaris, però no tant en el científic i tècnic, àmbit que ha estat força menystingut durant molt de temps i per raons diverses tant des de la filologia com des de la història de la ciència. Tot seguit, planteja el concepte medieval de ciència per evitar equívocs i fa un repàs als bibliògrafs i repertoris bibliogràfics que l'han precedit i que han posat les bases per a la catalogació que l'autor emprèn.² Per acabar, resumeix l'estudi del procés de vernacularització en occità, francès, italià, castellà, gallegoportuguès, neerlandès, alemany i anglès (amb les oportunes referències bibliogràfiques), contextualitzant i dimensionant així el seu propi treball.

La primera part de *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, que ens proporciona les bases interpretatives, porta per títol «La vernacularització de la ciència. Fonaments d'un procés». Serveix a l'autor per emmarcar culturalment i socialment el catàleg pròpiament dit, que constitueix la segona part del llibre. El primer capítol d'aquesta primera part, «La satisfacció d'una demanda», explica la vernacularització del saber científic i tècnic, que es produeix a l'Europa mediterrània i a tot l'Occident llatí durant el segle XIII i començaments del XIV perquè la

1. L'autor en va fer un avançament a Lluís CIFUENTES, *Transllatar ciència en romans catalanesch. La difusió de la medicina en català a la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement*, «Llengua & Literatura», núm. 8 (1997), ps. 7-42.

2. Cal assenyalar que Cifuentes té en preparació un extens catàleg de tots els manuscrits i impresos de tema científic, amb els exemplars convenientment descrits, que és l'origen de *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*.

llengua vulgar esdevé un mitjà de difusió dels coneixements de la medicina universitària per totes les capes socials, fenomen conegut com a medicalització de la societat, que es produeix en un context d'expansió econòmica i demogràfica i d'emergència d'una nova classe social, que és la burgesia. Arreu hi ha un interès social ampli per garantir el bé més preuat de tots, que és la salut (tant de persones com d'animals) i per aconseguir-ho es compta amb la nova medicina racional, nascuda al sud d'Itàlia a cavall dels segles XI i XII, ben fonamentada en la filosofia natural aristotèlica, que s'ensenya a les naixents universitats escolàstiques. Les llengües vulgars esdevindran un instrument de difusió de tot aquest saber, que arribarà així a un seguit de practicants de la medicina (barbers, cirurgians, apotecaris, dones, jueus) que no tenen formació acadèmica, però que no volen quedar al marge de tot aquest procés. A la Corona d'Aragó, aquest procés s'inicia en el regnat de Jaume II, al final del segle XIII, i permet recontextualitzar la producció de Ramon Llull, sobredimensionada des de la filologia, que l'havia vist com un fenomen excepcional. El capítol s'acaba amb unes consideracions sobre el cas del català en el marc de l'Europa llatina: els primers textos científicotècnics que van circular per terres catalanes eren en occità (com la *Cirurgia* de Roger de Parma), les traduccions al català s'efectuaren sobre textos llatins majoritàriament, però també àrabs (com el *Kitab al-tasrif* d'Albucasis, compilació medicopràctica traduïda parcialment per Jafudà Bonsenyor i Berenguer Eimeric abans de 1318), el català va fer de llengua pont de l'àrab al llatí (com en l'esmentat cas d'Eimeric) i també a l'hebreu (com el *Regiment de sanitat* d'Arnau de Vilanova, que es traduí a l'hebreu a partir de la traducció catalana de Berenguer Sarriera), i consten traduccions i retraduccions entre llengües vulgars diverses (com la *Cirurgia magna* de Gui de Caulhiac, que es traduí al castellà a partir de la traducció catalana del final del XIV o començament del XV, o la traducció del *Compendi d'agricultura* d'Ibn Wafid, elaborada al segle XIV a partir possiblement de la traducció castellana anterior), dades totes aquestes que proven la complexitat del procés de vernacularització.

El segon capítol de la primera part, «Traduccions i obres originals», analitza l'ofici del traductor, que catalanitzà obres (mèdiques, sobretot) de caràcter eminentment pràctic, atès el públic que n'era consumidor, amb diversa perícia lingüística. Tenim bons traductors, com Guillem Corretger, Berenguer Sarriera o Ferrer Saiol, i traductors amb mancaments notables (per dir-ho amb suavitat), com l'anònim que arromança els *Aforismes* d'Hipòcrates amb el comentari de Galè a la primera meitat del segle XIV. Un altre apartat del capítol està dedicat a les obres científiques escrites directament en català. La taula de les ps. 66-68 en recull 92, entre les quals destaquen les obres mèdiques i geomètriques de Ramon Llull, les alquímiques pseudolul·lianes, el *Regiment de preservació de la pestilència* de Jaume d'Agramont, l'*Speculum al foder*, l'*Atlas Català* d'Abraham Cresques, el *Llibre de la menescalía* de Manuel Dies, etc. El capítol es clou amb unes consideracions sobre l'impacte de l'aparició de la impremta en el procés vernacularitzador, quan els impressors veuen un negoci rendible en l'explotació del mercat amb què compten els llibres en vulgar.

La segona part del llibre, «La ciència medieval en català. Gèneres i textos», el catàleg pròpiament dit, consta de dos capítols on són descrits els textos, convenientment classificats per gèneres, amb la bona pensada d'incorporar introduccions explicatives a cada gènere, que són de força utilitat a l'hora de la consulta. Hi ha catalogades les obres que tenim constància que van existir per dues vies: o bé perquè se'ns n'ha conservat algun exemplar o bé perquè han pogut ser identificades en inventaris notarians. En aquest darrer cas cal remarcar la perícia de Lluís Cifuentes, que ha pogut localitzar algunes obres per primer cop. El capítol primer, «La cura de la salut», està dedicat íntegrament a la medicina i s'hi recullen 84 obres de tipologia ben diversa: compilacions medicopràctiques, tractats de pesta, regiments de sanitat, tractats de cirurgia i anatomia, antidotaris i receptaris, escrits de decoració de les dones, de ginecologia i obstetrícia, llibres de malalties dels ulls, d'ètica mèdica i tractats de manescalia i de cetreria. Hi aprenem, per exemple, que la primera obra pertanyent a aquests gèneres escrita directament en català és el *Llibre de doctrina del rei En Jaume*, un recull de notes de lectures d'obres de filosofia i enciclopèdiques que ha estat atribuït a Jaume I o a Jaume II, i que cal datar abans de 1289. La segona és el comentari que Guillem Salvà féu a la *Chirurgia parva* de Lanfranc de Milà, el 1329. La primera traducció en català de què tenim constància és l'encarregada per Jaume II als metges jueus de Saragossa Vidal Benvenist Saporta i Benvenist ben Bevenist durant els anys 1296-97, d'un text àrab de medicina que no ens és conegut. La primera traducció conservada és la de la *Cirurgia* de Teodorico Borgognoni, realitzada per Guillem Corretger els anys 1302-4. Al català van ser traduïts tots els tractats de cirurgia que es van estudiar a les universitats escolàstiques, i algunes de les obres més importants de la medicina teòrica, com la *Isagoge* de Joannici, que per ara sabem que circulà en llengua vulgar només en català (almenys des del final del XIV) i en anglès; enciclopèdies com el *Canon* d'Avicenna, que es traduí fragmentàriament al català en la primera meitat del XIV, o el *Tresor dels pobres* de Pere Hispà, que ens ha estat conservat traduït al català a partir de la transició del segle XIII al XIV en diverses versions distintes, circumstància que s'ha donat en moltes altres obres (el *Régime du corps* d'Aldobrandí de Siena, el *Secret dels secrets* pseudoaristotèlic, etc.) i que prova l'èxit de públic de les traduccions. Més avançada en el temps és de destacar l'obra de Felip de Soldevila (fl. 1465-1490), catedràtic de medicina a l'Estudi General de Lleida i metge de Joan II que fou autor d'unes *Regles per a metges novells*, volum d'ètica mèdica farcit de receptes que ha estat descobert per l'autor.

El capítol segon de la segona part, «El món que ens envolta», està dedicat a les obres de filosofia natural (Ramon Llull, Francesc Eiximenis, la *Summa de filosofia* de Guillem de Conches traduïda al català al tombant del segle XIII al XIV, el *Secretum secretorum* traduït en el pas del segle XIII al XIV, el *Llibre del tresor* de Brunetto Latini, traduït al català per Guillem de Copons el 1418, etc.), als tractats d'astronomia i astrologia (com el *Llibre de les nativitats*, escrit el 1369 en català pel metge i astròleg de Pere III Bartomeu de Tresbéns), obres de màgia, alquímia (atribuïdes a Ramon Llull o a Arnau de Vilanova, Joan de Rocatalhada), llibres de

viatges, mapes i portolans, bestiaris, lapidaris i herbaris, tractats d'agronomia (diversos *palladis* arromançats, la traducció del *Llibre d'agricultura* de Palladi efectuada per Ferrer Saiol el 1385) i receptaris de cuina (el *Llibre de sant Soví*, escrit en català i datat el 1324, el *Llibre del coc* de Robert de Nola, escrit al final del segle XV i reeditat en català i en castellà fins al 1578), tractats de matemàtiques (com la *Summa de la art de arismètica*, de Francesc de Santcliment, impresa a Barcelona el 1482 i adaptada al castellà cinc anys després), manuals de mercaderia, tractats de moneda i llibres per a ús de menestrals (com el *Manual del tintorer de draps*, descobert per l'autor, que el considera una de les fonts més interessants conegudes fins ara en català de la *Fachliteratur* no mèdica, un ampli receptari per a la tintura de tota mena de draps, amb fórmules per a diversos tints i per treure taques de teixits tintats). L'astronomia i l'astrologia, la màgia i l'alquímia són disciplines convenientment situades en el context històric i cultural en el qual van ser produïdes, que féu possible que metges i filòsofs medievals les valoressin perquè formaven part del seu concepte de ciència.

La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement es complementa amb un epíleg, 60 pàgines de bibliografia, un índex onomàstic i toponímic d'una trentena de pàgines i onze il·lustracions que ens deixen veure manuscrits i edicions d'algunes de les obres més emblemàtiques a què fa referència el volum. Ja sabem que en aquest tipus d'obres és imprescindible la presència d'una bibliografia àmplia i solvent i d'un índex que en faciliti la ràpida consulta. Però precisament aquí és on veig un petit error conceptual: la introducció dels autors pel nom de fonts o pel cognom, segons siguin autors amb obra original escrita o no, embolica la troca si no sabem d'entrada la categoria que cal atorgar al nom que cerquem. Estic ben convençuda que aquesta observació no desmereix de cap manera la feina feta per l'autor: ara només cal, com Lluís Cifuentes indica a l'epíleg, emprendre des de la filologia i la història de la ciència les edicions dels textos que ell ha catalogat, començar a elaborar el diccionari de termes mèdics i científics del català medieval que tanta falta fa i tenir en compte tots aquests textos científics i tècnics en el discurs d'història de la llengua. No és poca feina, però la primera pedra ha estat ben apuntalada amb *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*.

ANTÒNIA CARRÉ

ENSENYAT PUJOL, Gabriel: *La literatura catalana medieval a Mallorca*, Palma, Consell de Mallorca / Gremi d'Editors de les Balears / El Tall Editorial, 1999 («Conèixer Mallorca», núm. 6).

L'ermità que instrueix Fèlix, en el camí que aquest haurà de recórrer de cap a cap del *Llibre de Meravelles* de Llull, li recorda —en una sentència que, després de tants de segles, conserva més que mai la seva vigència— que cal conèixer les

coses per estimar-les: «E vós, bell fill, havets ja dita la natura per la qual la volentat ama pus forment so que hom coneix, que so que no coneix (...)». Ens plauria imaginar que els gestors del bé públic es varen deixar influir per aquest fragment de la *semblança* o *eximpli* lul·lià a l'hora de donar nom a una col·lecció de llibres. Tant si fos així, com si es tractés, simplement, de l'atzar, podríem entendre el títol de la col·lecció que ha iniciat el Consell de Mallorca, juntament amb el Gremi d'Editors de les Balears, «*Conèixer Mallorca*», com un homenatge al gran escriptor, a aquell *home* que *en stranya terra estava en tristícia e en languiment* perquè *les gents d'aquest món tan poch conexien e amaven Déu*.

El volum que ara ens ocupa, *La literatura catalana medieval a Mallorca*, que ha redactat el professor de la Universitat de les Illes Balears Gabriel Ensenyat Pujol, és el sisè d'aquesta col·lecció. Els títols que fins ara s'hi han publicat se centren en èpoques i aspectes concrets sobretot de la història i de la literatura de Mallorca. Aquestes breus monografies, de caràcter bàsicament divulgatiu, s'adrecen a un públic ampli, que així té a l'abast una síntesi actualitzada, senzilla i alhora rigorosa dels principals episodis de la pròpia cultura. No cal repetir ara que Gabriel Ensenyat és un excel·lent coneixedor de la Mallorca medieval i també d'aquella època, convulsa, de transició cap a nous interessos culturals, que tanmateix conviuen —harmònicament fins i tot— amb els models anteriors, tal com indica Mariàngela Villalonga quan assenyala que «tot moviment, tota innovació, tota revolució és producte d'una evolució continuada, prou impalpable mentre es viu, i difícil d'establir-ne els límits cronològics».¹

L'interès d'Ensenyat per l'humanisme l'ha menat a publicar en aquests darrers anys, juntament amb l'estudiosa Maria Barceló, els llibres *Ferrando Valentí i la seva família*² i *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'edat mitjana*,³ que justament s'ocupen de la recepció a Mallorca dels ideals estètics i culturals que, gràcies a les vinculacions de diversos cercles de mallorquins amb Itàlia, penetraren a l'illa gran de les Balears. El volum sobre la família Valentí ofereix una visió completa d'una de les nissagues que assolí un paper rellevant dins el panorama social i cultural de la Mallorca dels darrers segles de l'edat mitjana. El segon text recull i valora un nombre importantíssim de dades, extretes d'un buidatge exhaustiu dels arxius i referides a personalitats de la Mallorca del segle XV i de la primera meitat del segle XVI. Aquests dos volums esdevenen el punt de partida per al darrer capítol de *La literatura catalana medieval a Mallorca*, que n'és una excel·lent condensació, i al qual farem referència més endavant.

El volum publicat pel Consell de Mallorca es divideix en quatre capítols. El

1. Vid. la ressenya de Mariàngela Villalonga dins «Llengua & Literatura», núm. 13, 2002, del volum de MARIA BARCELÓ CRESPI i GABRIEL ENSENYAT PUJOL, *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'edat mitjana* (Palma, Edicions Documenta Balear, 2000; «Menjants», núm. 36).

2. MARIA BARCELÓ CRESPI i GABRIEL ENSENYAT PUJOL, *Ferrando Valentí i la seva família* (Barcelona, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General/Universitat de les Illes Balears/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996; «Biblioteca Miquel dels Sants Oliver», núm. 5).

3. MARIA BARCELÓ CRESPI i GABRIEL ENSENYAT PUJOL, *op. cit.*, 2000.

primer i el tercer fan referència als dos grans autors medievals que va donar Mallorca: Ramon Llull i Anselm Turmeda. Tots dos capítols suposen un bon resum del que fins a l'actualitat han aportat els investigadors, i posen de manifest els paral·lelismes entre Llull i Turmeda: la conversió o canvi de vida d'ambdós i la forta atracció, per motius ben diferents, pel món musulmà. En el cas de Llull, Ensenyat en repassa la vida, el pensament i l'evolució intel·lectual; defineix el context històric i cultural de l'època en què va viure el beat; classifica i analitza la seva obra més significativa; es detura en les idees, la teoria i la pràctica literàries lullianes més importants; i, fins i tot, ultrapassa els límits cronològics que s'havia fixat per al text que publica —l'edat mitjana— i fa una incursió que el porta fins al segle xx, en què relaciona els principals esdeveniments de la història del lullisme internacional.

Hem de convenir que un lector mitjà, amb una mica d'intuïció, si n'està interessat, pot obtenir informació dels dos autors suara esmentats. Hom localitza fàcilment a qualsevol biblioteca diccionaris i històries de la literatura, i també qualsevol de les múltiples edicions de llurs obres. En aquest sentit, doncs, potser els apartats més nous del llibre no siguin pas els dos dedicats a Llull i a Turmeda —que, tanmateix, hi són necessaris atès l'objectiu inicial d'oferir una síntesi de la literatura catalana a Mallorca durant l'edat mitjana. Sí que resulten un resum sistemàtic i força difícil d'obtenir en un altre indret els capítols segon i quart, que Gabriel Ensenyat dedica, per una banda, als altres autors mallorquins fins a mitjan segle xv i, per altra banda, als nous horitzons culturals que es destrien a l'illa a partir del primer terç del segle xv.

Les obres que ens han pervingut, a part de les de Llull i de Turmeda, són escasses, tot i que no menyspreables. Així, doncs, al segon capítol, l'investigador repassa la crònica de Pere Marsili, traducció llatina del *Llibre dels feits* de Jaume I; analitza el poema signat per una «reina de Mallorca» —que Ensenyat atribueix a Violant de Vilaragut— contingut al Cançoner Vega-Aguiló; detalla la contribució illenca a la tradició trobadoresca (el *Mirall de trobar*, que Berenguer d'Anoia va compondre dins el primer terç del segle xiv; les dues composicions conservades de Bernat de Palol; el *Cançoner Aguiló*; o una anònima viadera); i comenta dues de les mostres de literatura artúrica produïdes a Mallorca —la *Questa del Sant Graal*, traducció enllestida el 1380, i *La faula*, de Guillem de Torroella, text anterior a 1375 conservat en quatre manuscrits. Ensenyat també revisa l'única obra coneguda de Joan Eiximeno, autor de la *Contemplació de la Santa Quarantena*. Eiximeno o Eixemeno, nascut a la ciutat de Mallorca, on va exercir de lector en teologia del convent de sant Francesc, va ser confessor de Maria de Luna, primera esposa del rei Martí, i bisbe de Malta. Per altra banda, hom fa referència a la *Doctrina moral* de Pacs, obra poc coneguda en què l'autor medieval es lamenta de la «decadència» del regne de Mallorca. També en aquest apartat, s'esmenta la participació de Gabriel Mòger, conegut sobretot com a pintor, en un debat poètic amb Gabriel Ferrús, ja dins el segle xv. Ací cal remarcar el fet que Ensenyat habitualment no es deté en aquelles mostres que constituïrien l'anome-

nada «literatura perduda» de l'edat mitjana, sinó que, a més tenint en compte les dimensions establertes per al llibre, s'estima més concentrar-se en els textos conservats. Tanmateix, l'investigador clou el segon capítol amb una referència a les notícies documentals —sense que malauradament se'n conservin les obres— que certifiquen la intensa activitat dramàtica que va tenir lloc a la Corona d'Aragó i, concretament, a l'illa durant l'edat mitjana i el segle XVI (el cas de les consuetes mallorquines del *Manuscrit Llabrés*); també fa menció de la *Passió* Didot-Quadradó, la peça teatral més primitiva dels textos passionístics que —en aquest cas, en estat fragmentari— ha arribat fins a nosaltres; i analitza el *Cant de la Sibilla*, una mostra mallorquina de la qual és la que prové del convent femení de la Concepció, que Maricarmen Gómez data al segle XV.⁴

Tal com hem insinuat més enrere, el tercer capítol és dedicat a Anselm Turmeda, del qual aporta un perfil biogràfic i comenta les seves creacions. D'aquest autor, que a més de la seva llengua materna, coneix el llatí, l'hebreu o l'àrab, són obres tan assequibles per al lector d'avui dia com el *Llibre de bons amonestaments*, les *Cobles de la divisió del regne de Mallorca* o la *Disputa de l'ase*. A més, Turmeda, en paraules d'Ensenyat, és capaç «d'harmonitzar dos mons, dues cultures, àdhuc dues religions». Aquesta dualitat, aquesta capacitat per captar allò que més li abelleix de les dues societats, aquesta habilitat —tot i adoptar una actitud entre irònica i descreguda— per esdevenir un model de conducta tant a terres catalanes com a terres àrabs, són mostres de la destresa i l'experiència de Turmeda, que es reflecteixen tant en la seva obra catalana (en vers o en prosa) com en la que va redactar en àrab.

El darrer capítol exposa dos aspectes que conviuen, tal com hem mencionat més enrere: la presència de brots de cultura humanística que provenen d'Itàlia, i la pervivència al segle XVI d'actituds culturals encara medievals. Pel que fa al primer cas, Ensenyat remarca la presència de tres personatges mallorquins —Francesc Aixaló, Mateu Malferit i Joan Valero— a la cort napolitana d'Alfons el Magnànim, els quals, un cop retornats a l'illa, hi difongueren la renovació cultural, literària i estètica que havien palpat a Itàlia. A més, l'autor resumeix la tasca de destacades nissagues de juristes com els Berard, els Muntanyans, els Olesa, els Valentí o els Verí, els quals, juntament amb eclesiàstics o notaris, també contribuïren a la penetració del classicisme a Mallorca. Per altra banda, cal destacar l'interès que aquest grup de personalitats sentí per la figura de Ramon Llull, i s'ha de valorar la forma en què el món clàssic es va introduir en l'onomàstica i la iconografia de l'illa. Tot això, tanmateix, floreix al costat d'una tradició medieval encara ben vigent i productiva a Mallorca. De fet, Albert Rossich ja posava de manifest la «sorprenent vitalitat de la literatura catalana a Mallorca al llarg del segle XVI»,

4. Maricarmen GÓMEZ MUNTANÉ, *Les arrels del Cant de la Sibilla a la Península Ibèrica*, dins Albert ROSSICH (coord.), *El teatre català. Dels orígens al segle XVIII. Actes del II Colloqui Problemes i Mètodes de Literatura Catalana Antiga: «Teatre català antic», Girona, 6 al 9 de juliol 1998* (Kassel, Edition Reichenberger, 2001).

i també recalca la «complexitat i riquesa de l'ambient literari mallorquí de la segona meitat»⁵ d'aquell segle.

Finalment, cal apuntar que Gabriel Ensenyat no es limita a descriure els principals capítols de la literatura que tenia lloc a aquell regne enmig del mar dels darrers segles de l'edat mitjana, sinó que, a més, insinua temes d'estudi ben interessants, que haurien de donar lloc a noves recerques. En aquest sentit, per exemple, observa la necessitat d'aprofundir en l'estudi de la *Doctrina Moral* de Pacs; comenta la urgència d'endinsar-se en les relacions entre Mallorca i Occitània durant el segle XIV; o considera que cal insistir en alguns nuclis difusors de l'humanisme encara no estudiats, ço és, les corts pontificals de Calixt III i Alexandre VI, o l'estada del príncep Carles de Viana a Mallorca.

En suma, *La literatura catalana medieval a Mallorca* de Gabriel Ensenyat Pujol esdevé una eina molt útil per a aquells que es vulguin iniciar en el coneixement de la literatura que es va conrear a Mallorca durant els segles XIII, XIV i XV, la qual òbviament assimila els corrents europeus en voga, i també per a aquells que, amb unes nocions de la matèria, vulguin descobrir o recordar les aportacions dels escriptors illencs menys divulgats.

PERE SANTANDREU

Cançoner Aguiló, edició facsímil, transcripció i comentaris a càrrec de Gabriel Ensenyat i Pujol, Joan Mas i Vives, Joana M. Matas i Alomar, estudi codicològic a càrrec d'Antoni Mut Calafell, Palma de Mallorca, Societat Arqueològica Lulhiana, 2000.

El substantiu cançoner, tan emprat pels filòlegs i els estudiosos de la literatura antiga, provoca de vegades certa malfiança, que sovint queda de manifest en les publicacions especialitzades; i aquest cas és un dels més engrescadors. No coneixem gaire bé la història i l'evolució del mot en les diverses llengües romàniques, i menys en català: Coromines l'atribueix a l'època moderna de la llengua, però es pot llegir al lloc del Cançoner del Marquès de Barberà, de lletra segurament coetània a la confecció del manuscrit. En tot cas, esperàriem trobar un recull de cançons, però aquest no sempre és el gènere poètic que domina el contingut; en el volum que ara ens ocupa, les obres identificables amb una cançó són poques, extravagants i, segurament, afegides *a posteriori*. Com que l'edició que estudiem és susceptible de consideracions molt diverses, aniré per parts.

En primer lloc, l'objectiu proposat: «una edició facsimilar (...) pot fer un bon servei a la filologia romànica i, al mateix temps, ens pot permetre de conservar

5. A. ROSSICH, *Francesc d'Olesa i la «Nova Art de Trobar»*, dins *Miscel·lània Joan Fuster III* (Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991), p. 267.

amb menys perills de degradació aquest manuscrit tant valuós» (p. 7); no podem fer altra cosa que convenir en la pertinència d'aquestes dues finalitats: qualsevol facsímil ben executat és sempre una eina inestimable per al filòleg, però també per al paleògraf i, fins i tot, per a l'estudiós del llibre antic. I no tenim cap dubte que aquesta edició serà útil: s'ha fet poc després d'una restauració, i les reproduccions fotogràfiques, a dues tintes, són acurades i netes, i s'acompanyen d'un aparat orientatiu que inclou el quadern i el foli. Entre les làmines que tanquen el volum podem trobar dotze reproduccions a color d'uns fulls seleccionats; ens resulta ben conegut el cost d'aquestes il·lustracions, però hauria estat més útil una reproducció propera a les mides de l'original en lloc de les petites fotografies (75 x 60 mm) que allí podem trobar, i que s'han d'estudiar amb l'ajut d'una lupa. Per cert: els peus de les làmines I i III estan intercanviats.

Però l'edició ofereix més coses, i en la seva forma d'articular els diversos components s'allunya en certa manera dels camins sovintejats. En afegir una transcripció se segueix una tradició consolidada, però resulta poc habitual que un treball dedicat a especialistes com és aquest faci servir unes normes interpretatives, encara que siguin tan prestigioses com les adoptades per la *Nova Edició de les Obres de Ramon Llull*, en lloc de criteris paleogràfics rigorosos; per exemple, em sembla personalment poc recomanable resoldre les abreviatures sense cap mena d'indicació tipogràfica. Amb tot, l'aspecte menys habitual pot ser la disposició de facsímil i transcripció en pàgines enfrontades; certament, aquest arranjament facilita la col·lació, però el lector perd els mecanismes intuïtius d'orientació en la consulta directa d'un manuscrit, com pot ser, per exemple, la disposició dels folis en *recto* i *verso* i, per tant, la impressió d'estar treballant sobre l'original. A més, la paginació de l'edició, tal com s'ha disposat, no guarda cap relació amb la del manuscrit (tot i que aquesta s'explicita a cada pàgina de transcripció). Per part meua, hauria preferit altres opcions, com l'edició en dos volums, o l'addició d'un quadern més petit amb la transcripció. Atesa l'amplitud de l'estudi introductori (80 pàgines en foli), també trobo a faltar un índex detallat del seu contingut.

Aquest estudi és, amb tot, un dels elements més interessants del volum. La «Introducció» (ps. 7-22) reconstrueix la història coneguda del cançoner (algunes aportacions força substancials vindran més endavant), descriu el seu contingut segons l'ordenació actual (caldrà tornar sobre aquest aspecte) i fa un estat de la qüestió de cadascuna de les obres i autors inclosos. Potser s'hi troba a faltar alguna referència important com, per exemple, els estudis de Chiner sobre la família March, però el conjunt és actualitzat i satisfactori. A la fi (p. 22) és on figuren les normes de transcripció, que potser esperaríem trobar més endavant, abans de l'edició mateixa.

Segueix el que és, almenys al meu parer, la seva aportació més important i més útil: l'«Estudi codicològic»; comentarem els aspectes més destacats i farem determinades precisions, en el benentès que aquestes són possibles gràcies a la cura i el detall que l'autor ha posat en la seva tasca. En primer lloc, la reconstrucció de l'estructura codicològica és útil i sembla força correcta; la meua reserva té

a veure amb algunes afirmacions poc exactes, per exemple, que consta de «fulls de paper doblegats per la meitat del costat més llarg» (p. 26), afirmació que ens suggereix un plegat en foli; en realitat, tant per les mides del paper (pels voltants de 230 x 150 mm la pàgina) com per la posició de la filigrana (centrada al lloc del volum, vegeu p. 27 nota) es tracta d'un plegat en quart. Pel que fa al segon quadern, no trobo cap justificació a la proposta d'haver perdut el bifoli exterior, quan la primera obra que conté, *La Joiosa Garda*, comença al *recto* del seu primer foli (el 16) i l'última, *L'arnés del cavaller*, acaba al darrer foli *recto* (el 32); el seu *verso* fou emprat per encabir-hi un afegit, un *escondit* anònim. No em sembla prou convincent l'existència d'un error en la foliació antiga amb xifres romanes en el pas del quadern segon al tercer, ni en la foliació també antiga amb xifres aràbigues al començament del quadern segon; aquests accidents són freqüents, i més aviat podria revelar que, en executar-se aquestes foliacions, el manuscrit estava desenquadernat, i els copistes es van confondre a la fi d'alguns quaderns en trencar la rutina de numerar i girar full. Una altra cosa seria si els errors fossin coincidents en els dos llocs per a les dues foliacions, però no és el cas.

En canvi, sí que ha d'haver-hi algun problema al quadern tercer; car si els plecs que ocupen les posicions 1-2 i 4-7 vacillen entre sis i vuit bifolis (vuit els números 1, 2, 4 i 7, sis els números 5 i 6 on manca un foli) no té sentit que el tercer sigui un ternió; és cert que aquest inicia la còpia del *Compendi* de Joan de Castellnou, però aquesta obra continua al quadern quart i acaba a la fi del cinquè, l'últim foli del qual romangué inicialment en blanc i fou després ocupat per diversos fragments. Si la composició codicològica s'hagués ajustat al contingut, qualsevol anomalia l'hauríem de trobar al darrer quadern, que s'hauria ajustat a les mides de la part de l'obra pendent de còpia, mai al primer. D'altra banda, en nota al final de la transcripció del foli 38v podem llegir «En relació als altres dos manuscrits, a partir d'ací falten unes tres pàgines» (p. 238); no entenc si és el lloc on Casas Homs, en la seva edició (1969: 38), diu que «entre les pàgines 12 i 13, on manca un foli del text, hi ha intercalat un fragment líric, extraviat d'un altre lloc del Cançoner», que segurament fa referència a aquestes insercions. Del desgavell en les foliacions i l'estructura del manuscrit ja en parlarem més endavant; però la presència d'un text líric intercalat en el *Doctrinal*, més concretament l'atribuït a Pistoleta, va ser ja assenyalada per Massó (1913-1914, p. 57, núm. 8, sigla E). Aquests problemes textuals i formals ens permeten de suposar, per tant, que aquest quadern estava compost per no menys de sis bifolis, dels quals s'han perdut els tres exteriors.

En tota aquesta part, és remarcable l'extraordinària cura que l'autor ha posat en la reproducció, identificació i anàlisi de les filigranes. No resulta menys remarcable l'estudi de les nombroses numeracions antigues i modernes que avui exhibeix el manuscrit. L'autor considera que les dues antigues i extenses, una que fa servir xifres romanes, l'altra amb aràbigues, són coetànies de la còpia, i explicita que totes dues foren executades amb «tinta de la mateixa tonalitat que la del text» (ps. 42 i 43); això suggereix que ambdues foren executades pel mateix copista, o

per algú que li era molt proper en els seus hàbits. Una conclusió d'aquesta mena requeriria una hipòtesi explicativa, que a mi no se m'acut. La multiplicitat de numeracions antigues sol ser indicatiu d'un ús constant i repetit del manuscrit, però també, i sobretot, d'alteracions en la seva estructura; i aquest resulta un problema greu per a l'estudi i, fins i tot, per a l'aprofitament del manuscrit, que no ha estat plantejat.

L'observació que al manuscrit «li manquen fulls, i alguns quaderns són fora de lloc» (BOHIGAS, 1982: 155) és una constant que es va repetint des de les dues descripcions de Massó (1913-1914: E i 1932: 12); però l'exemplar avui reproduït ha estat acuradament restaurat, com s'explica de bon començament (ps. 10-11), i no ens consta cap exposició detallada de l'estat anterior que permeti fer comparacions gaire precises. La descripció de Massó volia donar una relació del contingut i vacillà entre l'inventari fidel de l'estat del manuscrit i la reconstrucció de l'ordre correcte de les obres; Bohigas sí que ens va oferir una descripció precisa de com se succeïen les obres i de l'ordre correcte que haurien de seguir, i aquest, pel que sembla, fou el criteri de la restauració efectuada el 1978. Però això ens planteja nous problemes, per als quals, probablement, hem perdut la clau.

No se'ns indica si la restauració fou precedida d'un informe que, com és costum, hauria estat lliurat a l'entitat propietària; i una descripció codicològica acurada d'un manuscrit tan profundament reconstruït, sense fer cap referència a l'estat original, ens obliga a surar en el buit. Al llarg de l'estudi de les foliacions modernes se'ns explica que en la relligadura original el quadern sisè anava entre els actuals tercer i quart (p. 46); ara bé: l'estat llacunós afecta nombrosos textos del recull, sense que sovint puguem deduir amb seguretat si es deu a un problema de còpia o a d'altres anomalies de conservació. Podem llegir per exemple que «entre els folis 97 i 98, que formaren full amb altres pràcticament desapareguts, la filigrana torna a representar un cap de moltó» (p. 37); avui apareixen consecutivament a la primera part del darrer quadern, un suposat senió, sense que la posició d'aquestes dues filigranes (l'estudi ja no en registra més) permeti proposar per a aquest quadern una hipòtesi de constitució codicològica versemblant; ens trobem amb un autèntic senió, o amb el resultat d'aplegar amb coherència textual els folis que contenen la darrera part de la *Faula*? Recordem que entre els folis 100v i 101r Bohigas-Vidal Alcover (1984: 24) remarquen la pèrdua de 96 versos; com que aquesta part del manuscrit conté aproximadament 28 versos per pàgina, i com que el text perdut queda exactament entre les dues pàgines esmentades, hem de pensar que s'han perdut segurament dos folis. A la resta del manuscrit, la posició de les filigranes segons l'estudi resulta compatible amb una estructura codicològica identificable, i podem sospitar que els relligadors no van fer altra cosa que reordenar els quaderns, però què va passar amb l'últim, que és, molt sovint, el que pateix més pèrdues i alteracions?

Tot això ens porta a una conclusió senzilla: si existeix l'informe de restauració, la seva publicació és un deure urgent. Seria també l'ocasió idònia per estudiar la coherència entre les diverses paginacions modernes i les referències dels estu-

diosos que han fet ús del manuscrit; com que les foliacions antigues acabaven amb el quadern tercer i com que l'única completa per a tot el manuscrit fou executada arran de la restauració de 1978, cada editor va haver d'improvisar un sistema de referència (CASAS HOMS, 1969: 38 explica el seu), i no sabem qui ho va fer sobre una fotografia o qui va posar les mans a l'original. Si les numeracions antigues són una font imprescindible per a l'estudi de la història del manuscrit, les modernes ens poden donar el rastre del seu ús recent; i en un exemplar tan important, qual-sevol notícia d'aquesta mena ens ajudaria a dibuixar un capítol interessant de la història de la Filologia, alhora que permetria orientar-se en el bosc de les referències que es fan al manuscrit al llarg de les nombroses recerques que se n'han ocupat. Al costat de l'estudi de les foliacions que ha motivat aquestes disquisicions, he de destacar la cura amb la qual l'autor s'ha ocupat d'altres claus numèriques força enigmàtiques, com pot ser la suma de versos que tanca algunes pàgines i, fins i tot, algun poema, generalment amb habilitat i encert més que notables. No trobo, però, l'explicació del número cxij que es pot llegir a l'angle superior dret del f. 34r, ni del cxcj de l'angle inferior intern del f. 46v.

La descripció, tan demorada, de l'enquadrernació actual (p. 41), fruit de la restauració, no em sembla tenir gaire interès; contràriament, l'estudi de l'enquadrernació antiga obre perspectives apassionants. Segons aquesta exposició, sembla ser una relligadura fàcil de refer, com les que podem trobar als arxius; això explicaria la contradicció implícita entre el fet que el manuscrit es conservés amb les seves cobertes originals però, al mateix temps, oferís i ofereixi encara molts dels indicis que acostumem a trobar en exemplars llargament desenquadrernats: alteracions en l'ordre dels plec, o un excés de brutícia en els folis externs d'algun quadern interior (en aquest cas els últims folis del segon, p. 30). En aquesta mena de llibres, el trencament d'un fil deixava els plec completament solts, i era fàcil treure'ls del volum (o que romanguessin fora accidentalment), afegir-ne, suprimir-ne o canviar-los de lloc. Algún dia hauré de tornar sobre aquests aspectes, tan il·lustratius de nombrosos problemes codicològics i textuals. La hipòtesi que ens presenta l'estudi d'un exemplar tripartit (quaderns 1-2, 3-5 i 6-8), recolzada en les foliacions antigues, la distribució de les filigranes, la coherència de la *scripta* i la unitat de contingut (conclusions, ps. 78-80), que podria semblar contradictòria amb la conservació d'una relligadura coetània, deixa de ser-ho i es torna força versemblant si hi apliquem l'experiència d'allò que Robinson batejà com a *booklets* (personalment prefereixo el mot *libelli*), unitats codicològiques formades per un o més quaderns, originàriament amb relligadures molt senzilles o sense relligar, que tan sovint emergeixen quan estudiem manuscrits medievals.

Resulta, tanmateix, força interessant l'anàlisi de la *scripta* per la llum que pot donar sobre la cronologia del manuscrit. L'estat de la qüestió el suposava confeccionat gairebé coetàniament a la composició de les obres contingudes (*Honor e delit* després de 1365, la *Joiosa Garda* el 1370 la *Vesio* cap al 1382, *Senyora graciosa* el 1395); Asperti (1985: 63, nota 14) proposà que el text breu *Senyora graciosa*, copiat a línia tirada al f. 85v, entre la fi de *Déu d'amor* (f. 85r) i el començament

de la *Faula* (f. 86r) podia ser un afegit *a posteriori*, hipòtesi més que versemblant atès que aquests tipus d'insercions són corrents a tots els cançoners (BELTRAN, 1998 i 1999). Però les petites diferències que s'observen entre les tres seccions del volum i, més en particular, entre la primera i la tercera, que copien textos homogenis, juntament amb la tradició formal de copiar els textos en *libelli*, ens suggereixen diverses alternatives: observem que, amb l'excepció de *Senyora graciosa*, possible intercalació a posteriori, les obres de datació més recent estan contingudes a la primera secció, i això ens porta a creure en un compilador que hauria trobat en moments diversos les obres contingudes a cada part i les hauria copiat, confegint després amb aquells materials el volum unitari que coneixem. En aquest cas, fins i tot les insercions de textos breus com són l'obra de Pistoleta, *Així com cell* i *Senyora graciosa* podrien haver-se produït prèviament, qui sap si a l'exemplar que es va fer servir o fins i tot abans, en una fase compilatòria precedent.

Tot això pot implicar un procés complex, en fases successives, i potser ens induiria a retardar uns anys la confecció del manuscrit conservat: si el paper suggereix un feix de dates d'entre 1349 i 1421, si el document emprat per la relligadura és de 1388, no resultaria insòlit que la preparació definitiva s'hagués produït cap al 1400, fins i tot en la primera o les primeres dècades del segle xv, hipòtesi que no resulta tampoc contradictòria amb les formes paleogràfiques. Aquesta proposta, per fi, també és coherent amb la datació del cançoner F de París-Carpentràs (MASSÓ, 1913-1914 *F^a-F^b*), tan proper pel seu contingut. Malgrat el nom, no sé si adient, que els donem, tots dos deixen de banda la lírica a fi d'adaptar-se a la moda de les *noves* rimades, que focalitzaren la producció literària catalana entre el període de compilació del cançoner Sg (1350-1375) i la del cançoner Vega-Aguiló (1420-1430), tots dos més fidels a la tradició dels reculls lírics (que, com aquest últim, el provençal *R* o l'esmentat del Marquès de Barberà, mai no renunciaren a incloure obra narrativa o d'altres gèneres).

Ara bé, la relligadura antiga va aprofitar un document coetani del manuscrit, i el seu estudi, palesament modèlic, ha permès a l'autor deduir que podia haver estat confeccionada a la ciutat de València a l'entorn del 1400, d'on procedeix i on ha pogut datar diversos personatges involucrats. A les dades que ell dóna en puc afegir algunes més, i potser significatives: el curador Guillem Mir es pot identificar amb el notari homònim del qual es conserven instruments entre 1404 i 1430 (CRUSELLES, 1998: 293; vegeu també la p. 373) i el notari Arnau de Conques, que tenia un fill estudiant dret a Bolonya, sembla haver mort l'any 1389 (CRUSELLES, 1998: 285 nota); això confirma la seva hipòtesi que l'any d'expedició del document, esborrat a l'original, per la coincidència entre el dia del mes i el de la setmana, s'ha d'identificar amb el de 1388 (p. 75).

Resumint totes aquestes consideracions, ens trobem amb una edició facsímil formalment atípica, però ajustada a la funció que l'ha feta néixer, amb un estat de la qüestió força apropiat i amb nombroses observacions útils, plenes de novetats (se n'haurien d'enumerar encara moltes més, i no vull deixar de banda el d'ésser

una prova de ploma la suposada subscripció del copista —p. 73—, que compareixo) i de suggeriments fèrtils, alguns dels quals m'han induït a les propostes suares avançades. Rebem-la, per tant, amb satisfacció.

VICENÇ BELTRAN

BIBLIOGRAFIA CITADA

- ASPERTI, Stefano, *Flamenca e dintorni: considerazioni sui rapporti fra Occitania e Catalogna nel XIV secolo*, dins «Cultura Neolatina», núm. 45, ps. 59-103.
- The Typology and Genesis of the 'Cancioneros': the Materials*, dins *Poetry at Court of Trastámaran Spain. From the «Cancionero de Baena» to the «Cancionero General»*, Tempe, Arizona, Medieval and Renaissance Texts and Studies, 1998, ps. 19-46, completament refès i ampliat a *Tipología y génesis de los cancioneros. La organización de los materiales*, dins *Estudios sobre poesía de cancionero*, ed. C. Parrilla y J. I. Pérez Pascual, Noia, Toxosoutos, 1999, ps. 9-54.
- BOHIGAS, Pere (1982): *La llengua del cançoner d'Estanislau Aguiló*, primer a «Estudis Romànics», núm. 16, 1971-1975 [1980], ps. 1-19, que cito per la seva *Aportació a l'Estudi de la Literatura Catalana*, Abadía de Montserrat, ps. 155-180.
- CASAS HOMS, Josep M. (1969): *Joan de Castellnou. Segle XIV. Obres en prosa. I. Compendi de la coneixença dels vicis en els dictats del Gai Saber. II. Glossari al Doctrinal de Raimon de Cornet*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana.
- MASSÓ I TORRENS, Jaume (1913-1914): *Bibliografia dels antics poetes catalans*, «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», núm. 5, ps. 3-276.
- ROBINSON, Pamela R.: *The 'Booklet'. A Self-contained Unit in Composite Manuscripts, Essais Typologiques*, dins «Codicologica», núm. 3 (1980), ps. 46-69.
- TORROELLA, Guillem de (1984): *La faula*, edició de Pere Bohigas i Jaume Vidal Alcover, Tarragona, Tàrraco.
- DE LA VIA, Francesc: *Obres*, edició d'Arseni Pacheco, Barcelona, Quaderns Crema, 1997 («Sèrie Gran», núm. 20).

Al final de la *novella* II 7 del *Decameron*, la filla del soldà de Babilònia, que en quatre atzarosos anys ha pervingut «alle mani di nove uomini», exposa al seu pare un fals recontament de les seves aventures i li explica que ha passat la major part del temps en un monestir de monges, servint «a san Cresci in Valcava, a cui le femine di quel paese voglion molto bene». El caràcter sexualment equívoc del nom del monestir té un parent no gens llunyà en el del monestir de Sant Belluguet

d'Avall Empeny on professa el frare protagonista del *Llibre de fra Bernat* del poeta del segle xv Francesc de la Via, i tampoc no costaria gaire reunir uns quants freres i monjos boccaccians que fessin companyia al capteniment de fra Bernat i a les seves justificacions epicúries. No sé si els lectors més informats del segle xv trobaven aquest aire de família entre el poeta gironí i el narrador toscà, però en qualsevol cas és evident que són la destresa narrativa i l'habilitat al·lusiva els valors que, com en el cas de Boccaccio o de Chaucer, van contribuir a la fama de l'autor. Com ens explica Arseni Pacheco en la seva edició, aquest text va arribar almenys una vegada a la impremta —probablement en 1482—, i en el pas del segle xv al xvi encara hi havia llibreters de Barcelona i de València que en tenien exemplars a la venda (i fins entrat el xvi, si ens atenem al fet que Ferran Colom va comprar-ne un exemplar l'any 1530). Hi podríem afegir que exactament un segle abans, en 1430, quan l'autor encara vivia, el text ja tenia circulació manuscrita més enllà dels seus cercles gironins, com demostra la presència de dos exemplars entre els béns d'un ciutadà de Barcelona relacionat amb la casa reial.

Amb tot, aquesta discreta fama de Francesc de la Via va ser ràpidament eclipsada —i fins i tot literalment ofegada per les taques d'humitat que, en el cançoner Vega-Aguiló, van fer illegibles molts dels seus versos. Per això, malgrat les edicions parcials de Miquel i Planas (*Llibre de fra Bernat*, 1914) i d'A. Llorens (*A bella Venus*, 1935), l'edició de totes les seves obres que va preparar Arseni Pacheco els anys seixanta del segle passat (vol. I, 1963; vol. II, 1968) tenia el valor de rescatar Francesc de la Via d'aquesta trista condició, i feia entrar el poeta gironí, amb tots els honors de la «Biblioteca Catalana d'Obres Antiques», en el cànon dels nostres poetes i narradors medievals. Trenta anys després, Quaderns Crema ha recuperat aquella edició, revisada pel mateix autor, i l'ha servida en un esplèndid volum compacte i amb tapa dura —ara sí, a prova d'humitat. Pacheco, editor competent de textos com el *Testament de Bernat Serradell* o la *Història de Jacob Xalabín*, divulgador de la narrativa breu en vers i en prosa i autor de nombrosos articles sobre narrativa catalana en vers ens ofereix, doncs, la seva edició «definitiva».

En relació a l'edició de 1963-68, la de 1997 presenta una estructura pràcticament idèntica: els textos, anotats i seguits d'un glossari que tanca el volum, són precedits per una extensa introducció de cent cinquanta pàgines, que exposa les dades biogràfiques de l'autor, descriu genèricament els ingredients literaris de les obres, les seves característiques més vistents, alguns aspectes lingüístics i els testimonis manuscrits i impresos que les transmeten; i, tot seguit, tres capítols específics s'ocupen de la descripció i l'anàlisi de les tres obres majors (el *Procés*, *A bella Venus* i el *Llibre de fra Bernat*), que en l'edició anterior s'oferien com a introducció particular a cada un d'aquests textos. (Sorprèn, en aquest punt, que no hi hagi un capítol equivalent per a la presentació de la breu obra lírica: el caràcter d'obra menor i en part paròdica no ha d'eximir de descriure'n els continguts i els aspectes mètrics més rellevants.)

De tots aquests materials, l'apartat que presenta més novetats objectives en comparació amb l'edició anterior és el relatiu a la biografia de Francesc de la Via.

De l'afirmació de 1963 que «entorn a la personalitat del poeta res no sabem», hem passat a un dibuix molt més precís de la personalitat d'un ciutadà de Girona vinculat als òrgans de govern de la ciutat i ell mateix amb responsabilitats en l'administració; un dibuix, en darrer terme, que permet llegir d'una manera molt més afinada les nombroses referències de l'autor a la realitat i a persones coetànies en les seves obres, com fa precisament Pacheco en les seves anàlisis del *Procés* i del *Llibre de fra Bernat*. Dissortadament, els avenços en la biografia no ajuden a precisar la datació de les composicions, i l'editor no pot sinó oferir datacions aproximades. Que el *Procés* sigui de 1406, perquè aquesta és la data de l'acció, és versemblant, però no segur (l'autor hauria pogut concebre el text més tard i atorgar-li aquella data per raons que se'ns escapen). Sembla també acceptable la data de 1418-20 (o una mica més tard) per a *A bella Venus*, mentre que el caràcter tardà dels manuscrits que contenen la lírica (el més antic, dels anys seixanta del segle xv) no permet d'atribuir a les cançons i la cobla cap data concreta. Ara bé, almenys per a la cançó II es pot aventurar una precisió cronològica relativa: el seu caràcter de paròdia, amb els *Stramps* de Jordi de Sant Jordi com a referent més que probable (vegeu més avall), el situa en unes dates pròximes a *A bella Venus* (que conté, recordem-ho, un bon nombre d'insercions líriques del mateix autor). Pel que fa al *Llibre de fra Bernat*, la proposta de datació de Pacheco (1430-1435) es pot corregir, ara, a la vista del document que s'ha citat més amunt i que en testimonia la circulació ja en 1430 (i que, doncs, ens n'acosta la datació a les que s'han proposat per als altres textos).

Tots els altres apartats de la introducció s'ocupen de la descripció, la definició i l'anàlisi de les obres de Francesc de la Via. La tesi de Pacheco, que s'extreu de les descripcions de l'obra i del resseguiment de les tradicions literàries implicades, es podria resumir de la següent manera: Francesc de la Via és un poeta actiu en una època de transició, que utilitza molt lliurement els referents de la tradició i que els posa al servei d'una literatura moderna, presidida pel realisme i per una enorme llibertat davant les convencions ètiques i estètiques del seu temps. Així, trobem al·lusions a la seva «paradoxal modernitat» (p. 16), a la «novetat audaç» de prendre la realitat contingent i objectiva com a camp de referència de la ficció (p. 39), se'ns explica que les seves obres «reflecteixen la sensibilitat i el clima espiritual que farien possible l'obra d'escriptors com Jaume Roig o Joanot Martorell, i són un antecedent llunyà d'unes formes de narrar que havien de trigar més d'un segle a definir-se» (p. 39) i que han nascut «dins d'una societat pre-renaixentista i burgesa, alhora arrelada en la tradició medieval i oberta als aires de la nova època» (p. 49); tot plegat configura una obra «essencialment autòctona i original» (p. 49) i que reflecteix «l'ambigüitat pròpia d'una època de transició» (p. 68).

Anem a pams. Els diversos apartats del capítol III s'ocupen de descriure el tractament de l'amor i alguns aspectes de l'humor i el realisme (III.2), i analitzen el paper de les tradicions trobadoresca (III.4) i francesa (III.5), del que l'editor anomena «humanisme prerenaixentista» (III.6) i de la tradició i el context catalans (III.7). A grans trets, la descripció d'aquests darrers aspectes és essencialment

correcta i presenta dades de notable interès, sobretot quan es passa de la identificació de llocs comuns trobadorescos al comentari de les referències literàries que hi ha en els textos (vegeu ps. 63 o 67) i, sobretot, a l'establiment de relacions de dependència amb textos literaris concrets: la sextina d'Arnaut Daniel en relació amb la cobla II (p. 55), les *Històries troianes* en relació a un passatge de *A bella Venus* (p. 67) o el *Sermó* de Bernat Metge a propòsit d'uns versos del *Llibre de fra Bernat* (ps. 76-77), per posar tres exemples. La llàstima és que Pacheco no segueixi fins a les últimes conseqüències algunes de les pistes que ell mateix apunta (per exemple aquesta de Bernat Metge). I no ho fa, crec, per dues causes convergents: d'una banda, una atenció insuficient a algunes àrees de la tradició trobadoresca i catalana del segle XIV; de l'altra, una interpretació forçada i m'atreveria a dir que massa «seriosa» de les pretensions i els resultats literaris del nostre autor. Dit altrament: l'observació correcta —però parcial— de les dades condueix a un diagnòstic equivocat, al meu parer perquè el condiciona una perspectiva historicista que justifica les opcions literàries per la influència de «l'esperit de l'època» (i que genera unes falses dicotomies burgès / aristocràtic o renaixentista / medieval) i perquè interpreta l'obra de l'autor a partir de l'evolució posterior de la narrativa (el *Tirant* o l'*Espill*), fent ús, a més, de nocions literàries modernes difícilment aplicables a textos del primer quart del segle XV. Ara mateix he citat unes frases de les ps. 49 i 68 que no contribueixen precisament a l'exactitud en la descripció i la situació de Francesc de la Via en les coordenades de la literatura catalana, ans al contrari. I parlar del realisme dels textos sense definir què s'entén per realisme tampoc no resulta gens clarificador, més quan aquest suposat realisme es redueix a al·lusions i picades d'ull a personatges, anècdotes i referències geogràfiques del seu entorn immediat (i que són compartides per textos coetanis d'un cert èxit de lectors, com el *Testament de Bernat Serradell*). Per això, al marge de generalitzacions teòriques, és d'una importància primordial discutir les possibles al·lusions a llocs i fets veritables en la trama del *Llibre de fra Bernat*, que és una cosa que Pacheco fa admirablement; però em sembla que derivar-ne conclusions com que el relat del frare té «una sospitosa dimensió d'autenticitat» només pot justificar-se per una apreciació difícilment objectivable.

Em fa l'efecte que, amb les dades mateixes que forneix Pacheco, ens podem mirar les coses d'una altra manera: Francesc de la Via és un mestre de la hibridació paròdica dels gèneres de la tradició lírica i de la narrativa en vers. La inclusió de referents quotidians gironins forma part d'aquesta paròdia o, millor, de la hipertròfia paròdica de lleis pròpies dels gèneres a què s'acull (al mateix temps que pressuposa un públic local no cortesà): em remeto a les al·lusions a la realitat biogràfica i social dels autors que hi ha al *Llibre de Fortuna e Prudència* de Metge (i encara més a la seva *Medecina*, justament perquè és paròdica) o a *Lo mal d'amor* de Pere March. Al capdavant, només un text és del tot seriós: la cançó I. La resta té el joc com a component fonamental (complexos judicis i partiments sobre casos d'amor, paròdies obscenes i narracions «per pendre solaç»). En aquest punt, l'esmentada connexió amb Bernat Metge es pot revelar indicativa del terri-

tori literari comú que tots dos escriptors transiten i de la seva comuna actitud cap a les tradicions: l'absoluta llibertat d'ús per fer-ne broma i divertir el lector. És, a més, una connexió que desfà parcialment la impressió d'aïllament i de cas únic de Francesc de la Via. No debades els arguments de fra Bernat per justificar el seu religiós lliurament a l'activitat sexual han ajudat a aclarir què entenien que era un epicuri a la baixa edat mitjana; i recordem que l'altre Bernat, Metge, tenia fama de seguidor de la «damnada opinió» d'Epicur. Una oportuna consulta a temps de la bibliografia sobre l'epicureisme de Metge (Lola Badia, Xavier Renedo) i sobre l'ús del jo empíric i el fals realisme en les noves rimades (Lluís Cabré) hauria permès subratllar aquesta via.

En aquest punt, val la pena revisar l'aproximació de Pacheco a les tradicions. I cal començar advertint de la necessitat de no compartimentar excessivament la tradició trobadoresca i la tradició catalana, perquè a la pràctica són la mateixa. Només un exemple: a propòsit de la cobla II, Pacheco n'insinua el caràcter de paròdia de la sextina (no «de les més conegudes sextines», p. 55) d'Arnaut Daniel i a tal fi acara els versos 1-8 del text català amb la primera cobla del trobador, però ni s'explica en què consisteix la paròdia ni es proposen altres versos de la sextina que encaixen molt millor que els proposats en el poema de Francesc de la Via (per exemple, «lo jorn que'm tench en secret dins sa cambra» (v. 4) fa ressonar clarament «e cossentis m'a celat dins sa cambra» (v. 14)). És més: com que enlloc del llibre no es parla de versificació, s'obvia el fet que la cançó II està escrita en versos estramps i que aquesta forma de versificació té una tradició recent en Andreu Febrer i Jordi de Sant Jordi, que, per cert, s'abeuren també directament en la sextina de Daniel; la qual cosa portaria a concloure que molt probablement el poeta gironí està parodiant el poema «Jus lo front port vostra bella semblança» de Jordi de Sant Jordi, amb el qual coincideix en sis de les seves paraules de rima. Em penso que, vista en aquesta perspectiva de paròdia descarnada de la brillantor formal del trobar ric i de l'exaltació amorosa que hi va associada, la cançó no es pot llegir gens seriosament ni es pot dir que «les fórmules d'expressió de l'emoció eròtica (...) [hi] troben una nova vitalitat» (p. 37).

És clar que això és un petit detall que no modifica substancialment les abundoses connexions que Pacheco estableix amb la tradició trobadoresca. En canvi, i tenint en compte l'orientació de bona part dels treballs de Pacheco, causa sorpresa la poca atenció que dedica a la tradició catalana de narrativa en vers, tant cortesa com d'intenció humorística. Aquesta segona té una brevíssima presència a propòsit el *Llibre de fra Bernat*, que Pacheco desvincula encertadament dels *fabliaux* francesos (la qual cosa, però, no implica l'absència absoluta d'elements de *fabliau*). L'altra, en canvi, hi és rarament invocada. Agafem per exemple el *Llibre de fra Bernat*. A la p. 127, llegim que el text «comença amb l'evocació d'una fórmula de la poesia trobadoresca per situar l'acció en un context temporal precís, però (...) el poeta transforma radicalment un tòpic tradicional per crear des del primer moment un clima essencialment des preocupat i llicencios». En un altre lloc, s'hi detalla la connexió lèxica amb la tradició trobadoresca («Lay quant...» /

«Lancan...») i s'explica més a la menuda la substitució de l'exordi primaveral per una realitat «molt poc poètica» i «prosaica» (p. 42). Pròpiament, hauríem de parlar d'inversió o de reversió del *topos*, que no és pas una cosa insòlita en la lírica trobadoresca, només que en aquest cas la reversió és clarament paròdica; no únicament perquè els versos 1-35 refan les associacions primavera-amor en forma d'associació entre l'hivern i l'instint sexual animal, sinó perquè, com es fa explícit a partir del v. 36, la paròdia afecta un gènere narratiu que té un conreu extens en el trobadorisme tardà i sobretot a les literatures francesa i catalana del segle XIV: el que podríem anomenar la *ventura* de caràcter meravellós o al·legòric, normalment —però no necessàriament— de tema amorós, caracteritzada per l'ús de la primera persona i un emmarcament de passejada o cavalcada primaveral. En són exemples característics la *Faula del rossinyol* o la *Recepta de xarop* de Cerverí, però sobretot la *Faula* de Guillem de Torroella, les narracions en vers de Jaume March, *Una ventura* de Vicenç Comes o l'anònim *El déu d'amor caçador*. Només cal llegir els versos 36-53 per veure com es van desmuntant i invertint els elements de la *reverdie*.

Si en el *Llibre de fra Bernat* la paròdia funciona per inversió, en el *Procés de Corona d'aur* (títol que substitueix encertadament el de *Procés de la Senyora de Valor* que li havia atorgat Massó i Torrents i que Pacheco havia admès en l'edició anterior (veg. ps. 87-88)) tot és més subtil. L'anàlisi dels continguts que en fa Pacheco a les ps. 88-111 és exemplarment completa, clara i compacta, especialment per la reconstrucció de les bases jurídiques sobre les quals es construeix el cas amorós que «Corona d'aur» presenta en forma de demanda judicial, i pel resseguiment de les connexions del poema amb la realitat coetània que es reflecteix en l'abundància de persones històriques (més d'una trentena) que pullulen pel text (inclòs Francesc de la Via, figurat com a narrador, que s'hi presenta exercint l'ofici de sotsveguer). Tot i així, l'editor fa curt a l'hora de definir el text genèricament i de mostrar com s'hi manipulen —o s'hi parodiien— subtilment diverses tradicions. Per començar, les connexions amb la tradició trobadoresca les estableix amb el gènere del *debat* (sense definir de quina mena de debat es tracta: cal deduir que, donat el cas que s'hi planteja, pensa en el *partimen*), i esmenta molt de passada «l'ús de textos trobadorescos per il·lustrar —no sense ironia— idees bàsiques de la tradició eròtica medieval» (p. 96). Això és veritat, però s'hi troba a faltar la referència a un model genèric molt clar: les *novas So fo el temps c'om era jais* de Ramon Vidal de Besalú, que reuneixen tots els elements que hi ha en el text de Francesc de la Via: un judici d'amor davant d'un personatge històric (Hug de Mataplana), en el qual són esgrimits nombrosos fragments lírics trobadorescos com a autoritats de caràcter legal aplicables al cas d'amor que s'hi jutja (i no, com s'esdevé en la major part de textos catalans amb citacions, amb valor genèricament probatori o consolatori). I encara caldria preguntar-se si tot el complex aparat judicial i burocràtic que sosté la narració no és volguda hipertròfia, extremada i paròdica en relació a Ramon Vidal o a textos més pròxims —també amb judicis i amb molta burocràcia— com *La Joiosa Guarda* de Jaume

March (i tot plegat accentuant el contrast entre l'aparat judicial i la intranscendència del cas).

A banda d'aquest model evident, Francesc de la Via hi torna a jugar amb l'emmarcament de les *ventures*. Malgrat la pèrdua dels primers versos, hi tenim tots els ingredients canònics: el poeta, que hem de suposar que ha sortit a passejar a l'alba, és en un prat caracteritzat com a *locus amoenus*, i hi sent el cant dels ocells; quan deixen de cantar, el narrador va per anar-se'n, però arriba una dona molt ben abillada presidint la seva companyia (és «Corona d'aur», que arriba per presentar la seva demanda al sotsveguer Francesc de la Via). A grans trets, s'hi crea una expectativa que propicia una trobada extraordinària (hi contribueix el luxe descriptiu amb què són presentats la dama i el seu seguici, homologable a les descripcions de les dames allegòriques d'*Una ventura*, per exemple), que resulta doblement subvertida: perquè la trobada no n'és gens, d'extraordinària, i perquè l'autor ha disseminat comentaris que evidencien una paròdia subtil dels models, des d'uns ocells que «comensàron piu piu» (v. 5) fins a l'admiració del narrador que ho facin en francès (vv. 23-25), que sembla una al·lusió a la sorpresa de Guillem de Torroella davant un serp meravellosa que també parla en francès (*Faula*, vv. 192-195). El tancament de l'obra pot ser llegit de la mateixa manera: el narrador se'n va buscant «qualqua *ventura*» (v. 2916) (la cursiva és meua) i, d'acord amb les lleis del gènere, el seu corser el du sense intervenció de la seva voluntat en un «jardí molt bell» on troba la seva «aymia»; ara el luxe descriptiu es revesteix de ressons paròdics (si al vestit de la protagonista s'hi llegia «Corona d'aur», en el de la dama del narrador hi llegim «xit, xit» (v. 2940)), i la seguretat de recompensa amorosa i la partida final no deixen de ser una resposta còmica als mals d'amor i a les esperances de futures recompenses que fan llanguir els enamorats d'aquesta mena de relats.

Mereix un comentari a part *A bella Venus*, que és un text de definició genèrica difícil: una mena de *partimen* amb emmarcament narratiu i amb insercions líriques que presenta el problema afegit d'una epístola prologal que, tal com Pacheco explica, ens du a un univers de referents literaris molt allunyat de les convencions de la lírica cortesa: les *Heroides* d'Ovidi i —més aviat com a horitzó— les *Històries troianes*. Aquesta atenció a l'univers sentimental de la literatura epistolar revela, efectivament, fins a quin punt el primer terç del segle xv ha vist l'entrada i la consolidació de textos clàssics, pseudoclàssics i italians, i com aquests materials han pogut integrar-se, sovint modificant-les, en les tradicions diguem-ne romàniques tant líriques com narratives. Només cal donar un cop d'ull a les biblioteques de l'època per fer-se càrrec d'aquesta convivència. O al colofó de la lletra: la signa «Paris» i la data «a la Joyosa Guarda». Ara bé, en l'enfocament de Pacheco hi ha un error de perspectiva històrica que consisteix a veure aquestes novetats literàries com a «humanisme pre-renaixentista», quan la bibliografia que ell mateix cita (nota 31, p. 64) li hauria permès no solament obviar aquests conceptes, sinó també dotar d'un context cultural adequat les novetats i les obres que les acullen. El que cal, en aquest cas, és subratllar la convivència de

gèneres i tradicions, en part homologable a la coetània *Història de Frondino e Brissona*, que coincideix amb el relat de Francesc de la Via en la narració cortesa en vers, la inserció lírica i l'intercanvi d'epístoles retoricades (al *Fronchino* amb traces de la *Fiammetta* de Boccaccio). Som, doncs, en l'òrbita de la literatura sentimental. Però és que a més a més Francesc de la Via ja es va trobar part de la feina feta: l'epístola proemial de *A bella Venus* és la reescriptura, en forma de carta de l'enamorat a la seva dama, d'un intercanvi epistolar entre dos enamorats que imita les epístoles dobles de les *Heroides* i que es conserva en un manuscrit que conté les versions catalanes de les *Tragèdies* de Sèneca i del *De amore* d'Andreu el Capellà (Madrid, Palau Reial, II 3096). L'edició molt deficient que va fer-ne Eduard Julià l'any 1920 no permet, sense haver vist el manuscrit, filar gaire prim, però a grans trets l'operació ha consistit a aprofitar de manera bastant sistemàtica la lletra de la dona a l'home, amb algun detall pres de la lletra masculina i amb aportacions de Francesc de la Via, necessàries per encaixar el text amb els continguts del poema que segueix. Aquesta vegada ja no és un gènere, sinó un text concret el que resulta reciclat i posat al servei de les intencions de l'autor.

Per tancar aquestes consideracions sobre la introducció afegiré només que és una llàstima que l'estudi de llengua que ocupa l'apartat III.8 (una excel·lent i concisa descripció de la convivència de solucions catalanes i occitanes) no vagi acompanyat d'un estudi de la mètrica que ofereixi els esquemes mètrics de les peces líriques i la descripció, no solament dels metres narratius, sinó també de les peces líriques inserides a *A bella Venus* (normalment octaves decasil·làbiques, però també una curiosa peça amb refrany en versos heptasil·làbs). Una oportuna remissió al *Repertori mètric* de Jordi Parramon (1992) hauria pogut suplir parcialment aquest buit.

L'edició de les obres presenta la problemàtica particular de la diversitat de fonts i, al mateix temps, la derivada del fet que tots els textos són de manuscrit (o edició) únic, i encara en alguns casos afectats per accidents materials com la pèrdua de fulls i el deteriorament. L'editor s'imposa la màxima prudència i limita la seva intervenció a la correcció d'errades de còpia evidents, i deixa apuntada la possible correcció en nota quan aquesta és massa hipotètica. La cura en aquest aspecte és extrema, i només he sabut veure dues esmenes innecessàries: a *Procés*, 1137, és improcedent l'esmena *cent ans* per corregir la lliçó correcta del manuscrit: «e so trop may^s cen tans» («cent vegades»); a *A bella Venus*, 140, la restitució de *per* al vers «Jur-vos [per] San Johan Babstista» és innecessària pel sentit (cf. l'expressió «Jur-vos Deu») i malmet la mesura del vers.¹ Pel que fa a les esmenes proposades en nota, es pot integrar sense més l'article personal *Na* a *Llibre de fra Bernat*, 81, per tal de restituir la mesura («Veure [Na] Marta»). Entre els casos dubtosos, a *Procés*, 1516 l'editor manté la lliçó *atercamén* i en nota proposa *aterra-*

1. Em queda, d'altra banda, un dubte a *Procés*, 1801-02: «Mensonya ne fals tengua; / hom ho deu retenir» (ms. *no*); l'esmena sembla innecessària, però està condicionada al sentit del vers anterior, que no és gens clar.

mén (tot i que al glossari se li atribueix el sentit d'«entrecament»); més aviat proposaria l'esmena *aterçamen* (cf. *aterçar* 'parar la ballesta' a *DCVB*). Les escasses esmenes textuals que es podrien afegir afecten, normalment, casos d'hipometria (resolubles amb la restitució d'una vocal: *Llibre de fra Bernat*, 494: *prop d'un[a] ora*; 1175 i 1220: *ffa]ent*; és un cas especial *Llibre de fra Bernat*, 228-229: 228 és hipomètric i 229 hipermètric, i es podrien corregir traslladant el vocatiu *fra Bernat* (229) al v. 228.), d'hipermetria (proposo restituir [*qu'és*] en comptes de [*qui és*] a *Llibre de fra Bernat*, 8; al vers 1038 del mateix text la hipermetria de *Certes, bé merexeriets trayció* es podria resoldre editant *Cert, bé merexets tra(y)ciós*, i al 1307 es pot corregir *qu'eu los* en *que-ls*) i confusions com ara la de *vós* i *nós* a *A bella Venus*, 272 (*nós* s'hi ha de corregir en *vós*). Totes les altres objeccions que es podrien fer al text editat per Pacheco són molt de detall, i entren en la categoria de descuits que afecten la puntuació, l'accentuació gràfica i la separació de mots.²

No voldria, però, passar per alt una qüestió relativa al text, que no sembla deure's a la responsabilitat directa de Pacheco: la contradicció entre els criteris d'edició enunciats a la p. 143 i la pràctica editorial. Efectivament, allí s'hi diu que «Hi hem adoptat els signes de puntuació, l'accentuació, l'apòstrof i el guionet del català actual. Hi indiquem amb el punt volat els casos d'elisió que avui no tenen representació gràfica i els casos d'aglutinació de les partícules *y*, *u* i *us* amb la paraula anterior, i també la *z* que de vegades s'usava en els textos provençalats per a evitar la sinalefa (...)». És a dir, les normes de la col·lecció «Els Nostres Clàssics». Però el criteri és contradit per l'ús general de les convencions del sistema Roques per als textos romànics, i encara amb alguna vacil·lació. Per exemple, als primers versos del *Procés* trobem *qu'estéron*, (4), *qu'ausel* (20), *mascl'e famelha* (29), *cas-cun'ach* (71) i *se'n sap* (73), quan, si aplicàvem el criteri anunciat, els primers quatre casos s'haurien d'editar amb punt volat (*qu'estéron*, etc.) i, l'últim, amb apòstrof (*se'n sap*); a la cançó II, en canvi, trobem *qu'ara* (44) com a cas aïllat seguint el criteri, però *qu'ella* (49) o *qu'ebduy* (58). És evident que en el procés de preparació del text per a la nova edició hi ha hagut un desajustament entre dos sistemes d'edició o bé un canvi de criteris efectuat amb vacil·lacions i sense modificar la introducció (on, de fet, es llegeix exactament el mateix que en 1963). La qüestió es complica quan comparem aquest text amb el de 1963-68 i veiem que la revisió

2. Em limito a consignar en aquesta nota, sense comentaris afegits, algunes propostes de correcció (n'exclo el cas de *juý*, que es comenta tot seguit). *Procés* 67-68: *volion aytan dir / per tot «Corona d'aur»*; 84: *d'un'acaneyá*; 160: *l'art /*; 225: millor editar *me tany*; 304: *à-y?*; 329: *n'auvia*; 342: *playe-us*; 1478: *per què*; 1733: *anàvets a-Vinyó* (o bé *anàvets [a] Avinyó*); 2020: *regnat*; 2163: *Tolzà*; 2257: *si-ls*; 2416: *deffende-lls*; 2500: *ajrar*; 2779: *Per què*; 2816: *ne-dvocat*; 2906: *la senyor'e-N Bertran*; 2950: *laixà*. *A bella Venus* 298: *l'awzi*. *Llibre de Fra Bernat*, 146: *qu'en*; 360: *creixer*; 362: *Per què*; 374: cal suprimir les comes; 388: millor editar *la Sglésia*; 632: *fayt[s]*; 665: *trayciós*; 736: *e-l*; 738: *qu'en*; 822: *traysó*; 898: *gran*; 914: *qu'en*; 926: *per què*; 938: *milia*; 986: *fire-us*; 1008: *qu'en*; 1050: *e'ncar'ab*; 1234: cal afegir punt i coma després de *peu*; 1235: cal afegir coma després de *mester*; 1693 i 1698: *qu'en*; 1708: millor editar *la squella*; 1747-48: els mots en rima han de ser *dura / murmura*; 1789: *Ell*; 1816: *és*. *Cançó* I 3: cal afegir coma després de *coneix*; 35 i 40: *qu'en*. *Cançó* II 8: *qu'en*. *Cobla* 6: *cause-l*.

dels criteris ha malmès casos perfectament ben editats fa trenta anys. Per exemple, Francesc de la Via usa sempre el mot *juy* com a monosíl·lab, tal com exigeixen la mètrica i/o la rima. Així, als versos 1217, 2073 i 2294 del *Procés*, en la primera edició el mot apareix sempre grafiat *juy*, mentre que en la present edició es corregeix sistemàticament en *juý*: en el primer cas es malmet la mesura del vers i en els altres dos es fa malbé la rima amb *abduy* i *vuy*. Malgrat que es tracta d'una qüestió essencialment formal, el responsable de la revisió de criteris ha enlletgit innecessàriament una edició altrament impecable, i a la qual, si se li hagués de fer un retret, es podria exigir una major abundància de notes explicatives, no únicament de passatges difícils, sinó de referents necessaris per a una lectura més afinada. Així, la utilíssima anotació sobre els passos d'un procés legal i sobre les persones citades en el *Procés* contrasta, per posar un parell d'exemples ben vistents, amb el silenci de l'editor a propòsit dels versos de *A bella Venus* en què el Francesc de la Via narrador alludeix el seu empresonament a mans «d'En Copons» (vv. 65-66) o amb l'absència de notes a les citacions bíbliques del *Llibre de fra Bernat*: ens quedem sense la referència als llocs de què es tracta i sense el sentit de la manipulació que en fa el protagonista. L'anotació, d'altra banda, hauria pogut ser un bon lloc per reunir-hi la referència a llocs paral·lels i possibles fonts, que queden dispersos a la introducció i que forcen el lector a viatjar amunt i avall, amb l'inconvenient afegit que les remissions de les notes a les pàgines de la introducció fallen sempre. Les cançons i la cobla, pràcticament sense notes, són el cas extrem d'aquesta tendència.³ (Em pregunto també per quina raó, com ja s'esdevenia en 1963-68, en aquestes tres peces s'han marcat tipogràficament les cesures, mentre que no s'ha fet mai en les insercions líriques del *Procés* i *A bella Venus*.)

Per a qui escriu una ressenya, resulta relativament còmode assenyalar errors o llacunes d'altri i proposar interpretacions discrepants, perquè, a més de tenir una visió externa i distant, no ha hagut de fer la feina —la feina d'anys— que ha conduït l'autor als seus encerts. Les observacions precedents no volen entèlar de cap manera el que ha de primar per damunt de tot: la qualitat del treball filològic de Pacheco i, malgrat el desacord de fons, la coherència de la seva línia interpretativa. Tenim, amb la seva edició, pràcticament el millor text possible de

3. Reuneixo aquí unes poques correccions a notes concretes. *Procés* 857: *colo* és una forma del verb *coldre*, sí, però aquí significa 'observar, guardar', i no pas 'conrear'; 2163: *Tolzà* 'Tolosà' (no 'Tolosa'); 2766: *tençó* no hi fa referència al gènere líric de debat, sinó que hi té el sentit comú de 'plet, debat'; 2972: deixar sense rimar el darrer vers de les narracions en noves no és infreqüent en la tradició catalana i occitana. *A bella Venus* 38: l'explicació de la forma *scetimén* és molt senzilla: es tracta de *sentimén*, amb contaminació de la grafia culta del grup *scient*, etc.; 138-159: no em sé explicar per què relaciona amb una cançó de malmaridada aquesta inserció d'una peça de debat en forma de dansa (en aquest cas, amb refrany en cap i cinc cobles). *Llibre de fra Bernat* 354: l'oposició entre el *lech* i el *clergue* en aquest vers no té res a veure amb els debats francesos del clergue i el cavaller; l'únic que diu el narrador és que el manament diví «Crescite multiplicamini» (Gen. 1, 22) no és d'aplicació als que han fet vots, com és el cas de fra Bernat; 1430: *auig* és la primera persona del present d'indicatiu d'*oir* ('oig', 'sento'), i no té res a veure amb *avis* 'consell': el sentit del vers és «no puc creure el que sento».

Francesc de la Via. Amb la seva introducció i les seves notes, una muntanya de dades, materials, suggeriments i interpretacions imprescindibles per a la contínua construcció de lectures que, de matís en matís, ens vagin aproximant a l'autèntic sentit de l'obra i a les autèntiques intencions d'un autor subtil, ambigu i resistent a les etiquetes fàcils; que, per dir-ho amb els seus mots, parla sovint «ab figura / com lo Renart».

JOSEP PUJOL

MAYANS y SISCAR, Gregorio: *Epistolario, XVII: Cartas literarias. Correspondencia de los hermanos Mayans con los hermanos Andrés, F. Cerdá y Rico, Juan Bta. Muñoz y José Vega Sentmenat*, estudi preliminar, transcripció i notes d'Amparo Alemany Peiró, València, Ajuntament d'Oliva/Diputació de València/Generalitat Valenciana, 2000.

El conjunt de «Cartas literarias» que aplega el volum XVII de l'Epistolari de Gregori Mayans ofereix una òptima visió de l'erudició literària setcentista, amb els seus mèrits i les seves limitacions. Gregori Mayans comparteix protagonisme amb Joan Antoni Mayans: s'hi apleguen 52 cartes que els germans Mayans creuaren amb els germans Andrés (només 4 de les quals tenen com a emissor o destinatari Gregori Mayans i Joan Andrés, les 48 restants tenen com a protagonistes Joan Antoni Mayans i Carles Andrés), 239 entre els germans Mayans i Francesc Cerdà i Rico (algunes de les quals amb una ampullosa prosa llatina), 56 entre els germans Mayans i Joan Baptista Muñoz (34 de les quals entre Gregori i J. B. Muñoz) i 111 entre Joan Antoni Mayans i Josep Vega i Sentmenat (la primera de les quals és datada el 12 de gener de 1782, quan Gregori Mayans acaba de traspasar).

El conjunt de referències erudites que intercanvien uns corresponents tan il·lustres converteixen aquest epistolari en un material imprescindible per entendre la cultura literària del segle de la Il·lustració.

El recull ajuda a establir tant el paper que jugà la recuperació de la pròpia tradició durant la Il·lustració (el procés d'edició dels clàssics llatins del Renaixement; l'interès per la literatura catalana i castellana medieval, renaixentista i barroca; les temptatives de catalogar i d'historiar aquesta tradició, la preocupació de Vega Sentmenat i Joan Antoni Mayans pel futur del català i per la seva correcta filiació [ps. 438, 449]...) com el grau d'assimilació del pensament i la literatura coetànies i l'esglai que provocaven els aspectes més crítics de la Il·lustració francesa.

Més específicament, s'hi poden resseguir múltiples fils, per exemple: 1) la història de diversos manuscrits, com els de Corella esmentats a ps. 285, 298-299 i 301; els de Pere Joan Núñez esmentats a ps. 232, 238, 339, 342-344 i 483-484; el de Cristòfor Despuig esmentat a ps. 462-464 i 467, etc., que fàcilment podrien

posar-se en relació amb manuscrits conservats actualment en biblioteques públiques; 2) la identificació d'alguns dels informadors de Joan Andrés en el procés d'elaboració del *Dell'origine, progressi e stato attuale d'ogni letteratura*, la magna història de la literatura universal que redactava d'Itàlia estant, i l'impacte (i les crítiques) que aquesta obra suscità a l'època; 3) el procés d'elaboració de diverses edicions en què col·laboraren directament o indirectament alguns d'aquests corresponents, singularment l'*opera omnia* de Vives i un projecte que malauradament no arribà a bon port, l'edició de l'*opera omnia* de Pere Joan Núñez, tot i que se la disputaven diplomàticament tres dels corresponents: Gregori Mayans, Francesc Cerdà i Rico i Josep Vega Sentmenat. Si hagués prosperat la iniciativa, l'obra de Núñez tindria actualment l'impacte que la seva qualitat mereix, però el fet que Núñez constantment revisés, adaptés i reescrivís els seus originals feia especialment complexa l'operació (i, de fet, encara ara no disposem d'edicions crítiques de la seva obra), tot amb tot, l'interès per Núñez explica les petges que aquest humanista valencià ha deixat en la dialèctica de Gregori Mayans (per exemple a la *Razonatoria*, recentment exhumada per Antoni Mestre: València, Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva, 1999) i en alguns punts de la seva retòrica.

Tanmateix, al costat del borbolleig incessant de dades erudites, no hi sovintegen ni els judicis estètics ni les valoracions literàries. El terme «bon gust», tant del grat dels neoclàssics, apareix ben poc en aquestes epístoles: per a Gregori Mayans «las comedias de Plauto romanizadas irán introduciendo el *buen gusto* en la lengua latina» (p. 217), per a Joan Antoni Mayans els reculls poètics de Timoneda aconseguen «propagar el *buen gusto*» (p. 308) i ell mateix considera que Josep Finestres i Gregori Mayans eren «dos amigos en quienes concurría un mismo carácter i uniformes entre sí, por aver estudiado sin directores de *buen gusto*...» (p. 330). En canvi, l'obra poètica d'un autor tan barrochut com el rector de Vallfogona mereix els elogis de Joan Antoni Mayans, per qui «grande cosa sería que se conservase el Vallfogona para deshago de leer un escrito acomodado al país. Qualquier modista causa más daño a las costumbres que Vallfogona puede ocasionar a los tontos en cien años» (p. 459). I, coherentment amb les reflexions aristotèliques, Gregori Mayans reacciona amb menys entusiasme davant de sàtires que tenen com a víctimes personatges reals, fins al punt que voldria silenciar alguns dels noms propis de l'obra satírica de Gaspar Guerau de Montmajor, que esmenta Joan de Ribera i els professors cincentistes de l'estudi general de València, una obra, per cert, que va interessar molt Francesc Cerdà i Rico quan redactava les notes al *Canto del Turia* de *La Diana enamorada* de Gaspar Gil Polo (ps. 289, 291).

L'epistolari també és útil per (re)plantejar els límits de la Il·lustració al nostre àmbit lingüístic. Vega i Sentmenat comenta sorneguerament que els àrabs han d'estar més agraïts que no els grecs a Joan Andrés (al·ludint a la importància que quantitativament i qualitativament Andrés atorga a la influència que la cultura àrab tingué a l'Europa medieval) i afegeix encara «lo que cierto no sé si agradará

a todos el elogio de Machiavelli, que me ha hecho más mella que el de Voltaire, que me lo ha hecho también» (p. 433), a la qual cosa Joan Antoni Mayans respon: «La obra del abate Andrés está dignamente estimada por Vmd. En cuanto a Machiavelli [*així a l'original?*], decía D. Nicolás Antonio que sus libros están prohibidos i sus discípulos exaltados. Antes de los índices expurgatorios tuvieron sus obras estimación en España i, en fin, secretario de un arzobispo de Valencia como lo fue César Borja. ¡Qué par de pájaros! De Voltaire hacía mi hermano poco caso. Los judíos polacos son los que mejor han dado a conocer sus defectos. El abate es cierto que deviera averle alabado menos» (p. 436). I amb la mateixa sornegueria Vega Sentmenat elogia l'obra de Núñez i la d'aquells humanistes valencians que «sin ver las luces, lucieron más que las que se cacarean tanto ahora» (p. 509). Consegüentment, els dos interlocutors veuen amb gran satisfacció la censura de l'*Enciclopèdia* (ps. 477, 481-482).

El cert és que els nostres intel·lectuals més desperts no estigueren al marge de les novetats il·lustrades, i n'assumiren i integraren alguns dels seus principis fonamentals, però també és innegable que no solament prescindiren dels seus extrems sinó que els van rebatre obertament. Al nostre àmbit, doncs, la Il·lustració s'edifica en contra d'alguns dels pilars del criticisme i del racionalisme de la Il·lustració francesa i aquesta aparent contradicció és fonamental per entendre els escrits dels personatges més consistents: els Mayans, Piquer, Capmany...

L'edició, a cura de la millor especialista en l'obra de Joan Antoni Mayans, Amparo Alemany, aporta moltes epístoles fins ara inèdites i l'estudi preliminar dóna un conjunt de dades biogràfiques molt útils per contextualitzar els set corresponsals i sintetitza les línies mestres de l'epistolari. Tanmateix, l'anotació de les cartes és extraordinàriament escassa, de manera que algunes al·lusions dels corresponsals són difícils d'entendre. Quan a la primera ratlla de la primera carta editada Joan Andrés esmenta «la *Ilustración y Tragedia* de Dn. Jusepe», el lector troba a faltar un cicerone que succintament doni les pistes necessàries per entendre què en diu Andrés. I és que els corresponsals saben molt bé de quins llibres parlen i sovint hi al·ludeixen a través del cognom de l'autor o d'una part del títol, a mitja veu o fins i tot a quart de mig, la modulació usual en la correspondència amical, però al lector actual, que no comparteix tantes complicitats amb els Mayans, no sempre li és fàcil identificar les referències llibresques, sense les quals la informació deixa de tenir sentit. Hom llegeix, per exemple, en una epístola de Joan Antoni Mayans que «Badia introdujo Lebrija en Valencia, como se dirá en la Vida de Vives» (p. 82): una nota que identifiqui l'escrivà reial Pere Badia i la seva edició de les *Introductiones latinae* de Nebrija sembla imprescindible per posar el lector en condicions d'entendre el passatge, i possiblement també una remissió a l'edició a cura d'Anna Trias del pròleg de Badia i al passatge corresponent de la *Vivis Vita* mayansiana.

Quan les referències que subministren les cartes editades són inexactes, seria especialment oportuna una nota a peu de pàgina que precisés la informació. La referència a «las obras del insigne cavallero Dn. Dionisio Gerónimo de Torba»

(p. 466) sembla una al·lusió a Dionís Jeroni Jorba, tot i que cap nota ens ho indiqui i aparegui com a Torba a l'índex onomàstic final. En altres ocasions l'anotació remet a bibliografia ja obsoleta: per exemple una referència al rector de Vallfogona mereix la nota següent «sobre el cura de Vallfogona, el García citado después, puede verse M. de Riquer, *Historia de la literatura catalana*, Barcelona, 1964, III, 624-628» (p. 85) i una referència a l'obra de Jaume March un «T. A. Sánchez, *Colección de poesías castellanas anteriores al siglo xv*, 4 vols, 1779-1790. Jaume, Pere i Arnau March, *Les cobles. La poesia lírica d'abans d'Auziàs March*, introducció i anotació d'Amadeu Pagés, Castelló de la Plana, 1934» (p. 280). No hauria estat més útil remetre als estudis d'Albert Rossich sobre García o a l'edició de March a cura de Josep Pujol?

En un recull amb tantíssima informació erudita són fonamentals les remissions internes i un bon índex onomàstic que permeti trobar i confrontar amb facilitat les dades. L'índex que aquest volum ofereix demanava una revisió final més acurada: en algunes entrades les referències són incompletes (per exemple, a *Delrío* hi manca almenys la remissió a p. 35; a *Guerau de Montmajor*, p. 259; a *Phyrnico*, ps. 182, 257; o la referència a Jeroni Pau de p. 455) i els autors no sempre estan ben identificats: per exemple, el rector de Vallfogona és índexat en part per *García, cura de Vallfogona* i en part per *Vallfogona; Dionisio, Afro* i un *Pereyreta, Dionisio* són en realitat el mateix autor; i el *Blanch de Tarragona* és el poeta barroc Josep Blanch. En canvi, a les entrades de *Despuig, Christóval* i de *Núñez, Pedro Juan* s'incorporen referències a diversos personatges de cognom Despuig i Núñez i s'estableix un creuament entre Jaume Roig i Joan Roís de Corella. Deficiències que evidentment no desmereixen l'interès inqüestionable del volum ni el nivell del conjunt.

JOSEP SOLERVICENS

FEBRER I CARDONA, Antoni: *Diccionari menorquí, espanyol, francès i llatí*, edició crítica i estudi introductor de Maria Paredes, presentació de Jordi Carbonell, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2001 («Biblioteca Filològica», núm. XLII).

Feia molt de temps que els estudiosos del lèxic català, de la història de la llengua, de la dialectologia catalana i de la història de la lexicografia esperaven la publicació d'aquesta obra, un diccionari de gran valor, escrit al començament del segle XIX, que, dissortadament —com pràcticament tota l'obra del menorquí Antoni Febrer i Cardona (1761-1841)—, havia quedat inèdit. Finalment, gràcies a l'esforç de Maria Paredes, l'estudiosa que a hores d'ara és sens dubte la màxima especialista en l'escriptor de Maó, tenim a l'abast una acurada edició crítica del repertori lexicogràfic febrerià, un diccionari de prop de vint-i-set mil entrades amb les equivalències en espanyol, francès i llatí.

El volum s'obre amb una breu presentació de Jordi Carbonell (ps. VII-VIII) —membre emèrit de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans i descobridor modern de l'interès de l'obra de Febrer i Cardona—, que dóna notícia d'aspectes relacionats amb el procés de publicació del diccionari. A continuació hi ha l'extens estudi introductori de Maria Paredes (ps. IX-CXXV), seguit de la reproducció fotogràfica, en color, de quatre pàgines dels manuscrits originals del diccionari febrerià. Finalment hi ha l'edició crítica (ps. 1-435).

L'estudi introductori conté una nota preliminar (ps. XI-XII), un capítol dedicat a presentar la vida i l'obra de Febrer i Cardona (ps. XIII-XLII), un capítol que és l'estudi específic del diccionari (ps. XLIII-XCIV), un apartat de referències bibliogràfiques (ps. XCV-CII), un apartat d'apèndixs (ps. CIII-CXXII) i un apartat dedicat a explicar els criteris d'edició de l'obra (ps. CXXIII-CXXV). L'apèndix primer és la transcripció de cinc documents inèdits breus, autògrafs de Febrer i Cardona, de temàtica lexicogràfica: la *Nóta d'algúns altres tèrmes en qué s'há observad alguna diferència en l'us qu'en feim â Menórca, respécte d'aquell qu'en fân â Mallórca* (p. CVI); l'*Esplicació de la Nóta N. 2. Sobre la significació d'alguns tèrmes, cuió us es algun tánt diferènt entr'els Menorquíns y Mallorquíns* (ps. CVII-CXI); la *Nóta d'alguns tèrmes menorquíns qui no es tròban dins del Diccionári Catalá; y cuiá significació es desitjaria sebrer, â lo ménos en Castellá* (ps. CXI-CXIV); els *Tèrmes de Música en Francés, ô Italiá, esplicats en Menorquí, en el Método de cánt ô Conservatóri de Música* (ps. CXIV-CXV), i un document amb anotacions personals sobre lèxic (ps. CXVI-CXVIII). L'apèndix segon conté una mostra de lèxic temàtic —del joc i de botànica— del diccionari (ps. CXVIII-CXXII).

En el primer capítol de l'estudi introductori, «Antoni Febrer i la seva obra», Maria Paredes fa una síntesi, actualitzada bibliogràficament, de la biografia i l'obra de l'escriptor menorquí. Ens presenta la seva vida, lliurada al servei de l'ideal il·lustrat, i la seva dedicació intel·lectual a la llengua catalana, amb apartats sobre el Febrer gramàtic, el Febrer traductor i Febrer lexicògraf. Es tracta d'una síntesi ordenada, clara i ben elaborada, que es pot considerar a partir d'ara la síntesi de referència sobre l'il·lustre intel·lectual de Maó.

El segon capítol és, com s'ha dit, l'estudi específic del diccionari febrerià. Paredes descriu els dos manuscrits existents i en traça la història externa, situa l'obra en el context de la lexicografia del pas del segle XVIII al XIX, i en fa una anàlisi detallada: macroestructura (criteris de selecció de les entrades, recopilació i elaboració de materials lèxics, ordenació del conjunt, fases de redacció), microestructura (estructura dels articles lexicogràfics, tipologia de les entrades, tractament de la polisèmia i l'homonímia, organització de les especificacions, elaboració de les definicions, tractament de les equivalències en francès, espanyol i llatí), llengua instrumental del diccionari (ortografia i morfosintaxi) i caracterització del lèxic (tractament de la variació lingüística).

Després del ric apartat de referències bibliogràfiques, la secció dedicada a explicar els criteris d'edició de l'obra fa saber quin és el manuscrit que ha servit de base —que és el que l'editora anomena *B*, localitzat l'any 1991 (el que correspon

al núm. 72 de l'inventari de manuscrits febrerians publicat per Paredes mateix l'any 1996)—¹ i quin ha estat el mètode per a l'edició crítica: incorporació de dades —marcades diacríticament— procedents del manuscrit *Ap* —un *Suplement al Diccionari* que Febrer va redactar posteriorment— i indicació a l'aparat crític de variants textuais procedents del manuscrit *A* (núm. 71 de l'inventari esmentat) —l'únic manuscrit autògraf complet que es coneixia abans de descobrir-se el manuscrit *B*, i anterior a aquest. L'editora també informa que ha respectat escrupolosament la peculiar ortografia de l'autor.

La lectura atenta de l'estudi introductori i de la transcripció del diccionari pròpiament dit fan evident la principal qualitat d'aquesta edició, que és el rigor filològic. Paredes ha examinat les coordenades històriques en què s'insereix el diccionari. L'ha contextualitzat en el marc de l'obra i la biografia de Febrer i Cardona. Ha establert amb escrúpol la història dels manuscrits. N'ha investigat curosament les filiacions. S'ha entretingut en la descripció de l'organització del diccionari. I n'ha fet una transcripció atenta, comesa particularment feixuga a causa del peculiar sistema ortogràfic de l'escriptor menorquí. No és exagerat afirmar que Paredes ha treballat amb la paciència i la tenacitat d'un monjo benedictí medieval. (Però no deixa de produir una certa inquietud pensar que avui, que fins i tot la recerca en humanitats està sotmesa a les exigències de l'impacte immediat, costa força que treballs com aquest, tan ben fets i tan necessaris per a l'alta cultura, obtinguin la difusió i el reconeixement que es mereixen.)

Ara: com que les normes no escrites relatives a la redacció de ressenyes acadèmiques obliguen l'autor a ser crític, assenyalarem tot seguit un petit detall que s'hauria pogut acabar d'arrodonir. Quan Paredes es refereix al manuscrit *Ap* —el *Suplement al Diccionari* que Febrer va redactar quan ja tenia enllestit el repertori lexicogràfic—, indica que és un manuscrit «fins ara desconegut» (p. XLVIII). El lector, que llegeix l'any 2001 la introducció de Paredes, es pot sorprendre i pensar que, efectivament, es tracta d'un nou manuscrit, descobert recentment, és a dir, descobert després de la publicació, l'any 1996, de l'inventari de manuscrits febrerians fet per ella mateix. Però sembla que això no és així, ja que el títol i la descripció coincideixen amb els del manuscrit núm. 73 de l'inventari.² (Tot i així, el dubte pot romandre, perquè Paredes fa saber que el manuscrit *Ap* recull 526 termes i, en canvi, a l'inventari indica que el ms. 73 té unes 650 entrades.) Aquest petit problema s'hauria resolt fàcilment si a la introducció de l'edició que comentem s'hagués identificat cada manuscrit en relació amb el núm. d'ordre que li correspon a l'inventari de 1996.

En un altre ordre de coses, tot i que no es tracta pas d'una crítica —atès que, com hem dit, la feina de Paredes ja ha estat immensa—, el lector potser hauria agraït que se li hagués donat ni que fos un petit tast de les possibilitats d'explotació del diccionari des del punt de vista de l'estudi de la història de la lexicografia i del

1. Maria PAREDES, *Antoni Febrer i Cardona, un humanista il·lustrat a Menorca (1761-1841)* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996), ps. 97-123.

2. Vegeu PAREDES, *Antoni Febrer i Cardona*, p. 118.

lèxic catalans. Evidentment, l'anàlisi lexicològica del repertori febrerià constitueix, en tot cas, una altra empresa.³ Però mostrar la immediata utilitat d'aquesta anàlisi hauria fet valorar encara més el treball de Paredes. Mostrar, per exemple, que el diccionari de Febrer serveix —si prenem com a pauta l'inventari de referència del lèxic català, el *Diccionari català-valencià-balear*— per fer avançar la primera documentació escrita d'una quantitat considerable de mots, que al DCVB apareixen documentats amb textos del segle XX o de la segona meitat del XIX (fent un breu cop d'ull a l'atzar trobem, amb aquestes característiques, mots com *empolainar-se*, *empotingar* 'donar potingues', *empudegar*, *engalipar*, *encalentir*, *engronxar*, *enllepolir*, *entabananar*, *malganós* o *magarrufa*); o, simplement, com a documentació escrita d'una entrada que no en presenta al DCVB (casos com *empotar* 'ficar en un pot', *encinglar* 'posar la cingla' o *encoleritzar* —grafiat *encolerisar* per Febrer—). Mostrar que altres vegades Febrer recull mots o variants que no trobem al DCVB (*empolvoritzar* 'cubrir de pols' o *enfartar-se* 'fartar-se'). O mostrar que el repertori febrerià pot ajudar a completar aspectes d'estudis monogràfics: així, l'excel·lent obra de Montserrat Barri dedicada als gallicismes de la llengua catalana —per posar un exemple també triat a l'atzar—⁴ s'hauria pogut beneficiar de la consulta del diccionari de Febrer, que entra manlleus com *esprimir* 'expressar' i *engatjar* —grafiat *engajar*— (Barri no recull el primer i, pel que fa al segon, hauria pogut no restringir al Rosselló l'abast territorial que va tenir el mot al segle XIX).

Esperem, doncs, que ara que tenim a l'abast aquesta obra (i que la tenim tan correctament editada i descrita), els materials lèxics que conté siguin aprofitats pels estudiosos. De moment, convé assenyalar que el treball de Maria Paredes constitueix una aportació fonamental no sols a l'estudi de l'obra d'Antoni Febrer i Cardona, sinó també a l'estudi de la història de la llengua, de la lexicografia i del lèxic, i de la cultura catalana en l'interessantíssim període del pas del segle XVIII al XIX.

JORDI GINEBRA

Joan JULIÀ I MUNNÉ: *L'inici de la lingüística catalana. Bernhard Schädel, Mn. Antoni M. Alcover i l'Institut d'Estudis Catalans. Una aproximació epistolar, 1904-1925*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

La present obra ofereix una documentació de gran valor per a la història de la lingüística catalana, la correspondència dels seus iniciadors i principals artífexs. De fet, l'autor hi reuneix materials procedents de diferents epistolaris ja publicats

3. Fins ara hi ha, com se sap, el breu examen de Germà COLON i Amadeu-J. SOBERANAS, *Panorama de la lexicografia catalana* (Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1986), ps. 174-176.

4. Montserrat BARRI, *Aportació a l'estudi dels gallicismes del català* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1999).

tant per ell mateix¹ com per d'altres estudiosos, i els enriqueix amb nombrosos textos inèdits.

El professor Julià ha seleccionat una sèrie de cartes escrites entre 1904 i 1925. La primera data correspon a l'any en què Alcover dóna a conèixer públicament la seva intenció d'organitzar el que després fou el primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana. L'any 1925 marca el terme d'una època: en el seu transcurs té lloc, en paraules de l'autor, la «primera liquidació oficial» de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, i Bernhard Schädel —que morirà el setembre de 1926—, escriu una de les seves darreres cartes a Antoni M. Alcover. I partir d'aleshores, comença per als estudis catalans una altra etapa, amb noms nous com Francesc de B. Moll o Joan Coromines.

Les principals fonts que ha consultat Julià són l'arxiu de l'Obra del Diccionari, els de les famílies Rubió, Prat de la Riba i Maragall, com també la Biblioteca Porter i la Biblioteca de Catalunya. Hi ha trobat un total de 37 epistolaris, que comprenen un parell de milers de documents —uns inèdits, d'altres formant part d'epistolaris ja publicats parcialment o totalment—, dels quals n'ha estudiat prop de 600 cartes i n'ha seleccionat 219 per a la publicació, junt amb d'altres documents que figuren en annex. Estem, doncs, davant d'una obra summament meritòria, que reuneix en bona part un material espars i de difícil consulta, per trobar-se fins ara inèdit. Potser vindrà dia en què estarà publicada la totalitat d'aquests epistolaris. És clar que, desgraciadament, no podrà ser completa, perquè no s'han conservat totes les cartes; molt sovint manca la de l'emissor o la resposta del destinatari.

Entre els autors trobem figures de gran relleu de les lletres, com Mn. Antoni M. Alcover, Antoni Rubió i Lluch, Jordi Rubió i Balaguer, Jaume Massó i Torrents, Manuel de Montoliu, Pere Barnils i Antoni Griera, i de la política, com Enric Prat de la Riba, Josep Puig i Cadafalch i Francesc Cambó. També hi apareixen personalitats de la cultura castellana, com Ramón Menéndez Pidal, i de la Catalunya Nord, França i Alemanya, com Juli Delpont, Frederic Mistral, Hermann Suchier, Louis Gauchat, Maurice Grammont, Jean-Joseph Saroihandy i Bernhard Schädel.

La part més important de l'obra —unes 300 pàgines— l'ocupa, doncs, una edició abundantment anotada de l'epistolari; la precedeixen un corpus de cites significatives de personatges clau de la política i la lingüística catalanes, un breu però dens pròleg de l'editor i la introducció, que conté l'inventari bibliogràfic de les cartes i una relació dels seus temes més importants. Clouen el volum una extensa bibliografia d'estudis, la llista de fonts, un útil índex onomàstic i el repertori cronològic de les cartes editades.

1. Joan JULIÀ I MUNÉ, *Cartes de Pere Barnils a Mn. Antoni M. Alcover*, «Els Marges», núm. 32 (1984), ps. 81-98; *Mossèn Antoni M. Alcover i l'obra del Diccionari a la llum dels epistolaris de Barnils, Griera i Montoliu* (Tarragona, Diputació Provincial, 1986); *L'epistolari Schädel-Alcover i l'inici de la lingüística catalana*, dins *Miscel·lània Jordi Carbonell 2* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991), ps. 133-159.

Les cartes s'han editat en la llengua original (la majoria foren redactades en català, algunes en castellà i en francès), tret de les escrites en alemany, que Julià ha traduït sistemàticament. Encara que tal decisió es pugui justificar per l'escassa difusió internacional d'aquest idioma, alguna vegada és de lamentar que no se'ns ofereixi també la versió original, sobretot en els passatges delicats, com és ara el cas dels que es refereixen al conflicte entre Schädel i els tres becaris de la Diputació de Barcelona —Barnils, Griera i Montoliu—, i que es troben tant a les cartes del professor alemany com a les dels seus deixebles catalans, escrites, aquestes últimes, en el seu alemany de principiants.

El que se'ns ofereix en aquest llibre és, doncs, essencialment una col·lecció de cartes de gran interès per comprendre el començament de l'estudi científic i de la planificació lingüística del català en una època de forts entusiasmes per la llengua, però també de greus trasbalsos polítics i socials, tant a Europa com a la Península i, molt especialment, a Catalunya. Aquests contrastos es palesen tot sovint a les cartes i les converteixen en testimoniatges inestimables de les esperances i decepcions que experimentaren molts autors d'aquests textos. Ara bé, per a entendre'ls és indispensable situar-los en el seu context, per tal de conèixer-ne no sols els autors i els destinataris, sinó també molts altres personatges i fets a què alludeixen. Uns dels mèrits del professor Julià consisteix a haver acompanyat els textos d'unes notes explicatives d'una gran riquesa.

Parlem, doncs, dels temes més recurrents i significatius abordats en aquestes cartes. Començant pels de caire lingüístic, podem citar el paper fonamental que hi tingueren Alcover i Schädel, particularment la valuosa col·laboració que aquest darrer aportà al primer, palesa en els documents epistolars que li adreçà: la selecció de les més de dues-centes cartes intercanviades entre aquests estudiosos ocupa bon nombre de pàgines, sobretot al començament de l'obra, i reflecteix els grans projectes que el filòleg alemany dissenyà i que en part, juntament amb Mn. Alcover, acomplí els primers anys, mentre que d'altres foren acomplerts pels qui els succeïren en la tasca.

L'obra mostra també les llargues picabaralles entre partidaris i contraris de la reforma ortogràfica; els preparatius del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana i els seus fruits, com és ara la creació de l'Institut d'Estudis Catalans i la realització de l'Obra del Diccionari; l'estada dels tres becaris a la Universitat de Halle, per a formar-se amb Schädel, i el conflicte que se'n derivà; o la creació de les Oficines Lexicogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans i la incorporació de Pompeu Fabra. També hi ha fragments sobre l'activitat posterior dels estipendiats en el si de l'Institut i sobre realitzacions seves com l'*Atlas lingüístic de Catalunya* o la creació del Laboratori de Fonètica Experimental, la fundació de la Biblioteca de Catalunya, així com l'actuació de Mn. Alcover com a president de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, que s'acabà amb el seu trencament amb els membres d'aquesta institució. Un altre detall curiós és l'esment de manuscrits i llibres en llengua catalana en biblioteques alemanyes, especialment les obres de Llull, a l'edició de les quals s'alludeix alguna vegada.

Julià afirma que les cartes, a més de la informació que donen, permeten de corregir la «inexactitud d'una sèrie d'asseveracions expressades per escrit o de viva veu per lingüistes i biògrafs de lingüistes de casa nostra». Assenyala l'entrada relativament tardana de Pompeu Fabra en el marc institucional, i també apunta el paper de Barnils, Montoliu i Griera durant el temps dels seus estudis a Alemanya i la seva activitat posterior a Barcelona, que jutja més valuosa del que tradicionalment s'ha dit. Julià considera Barnils injustament oblidat i ha corregit aquest oblit els darrers anys dedicant-li uns quants estudis. Pensa el mateix de Schädel, segons ell sovint recordat d'una manera parcial com «un excatalanòfil històric que mai no va saber adaptar-se al nostre país (opinió molt estesa entre els professors universitaris dels anys 70)».

Julià a penes desmenteix explícitament aquestes inexactituds, deixa que el lector o la lectora trobin gradualment la veritat tot endinsant-se en la lectura de les cartes. D'entre els múltiples temes, em limitaré a esmentar-ne un de sol —el que conec millor— que les cartes contribueixen a aclarir. Es tracta precisament de la figura de Schädel, que des de fa unes dècades coneixem més bé arran d'alguns estudis.² Hi ha cartes seves fins ara desconegudes, amb dades que permeten d'apreciar millor la seva aportació inicial a la lingüística catalana i, sobretot, de comprendre la seva trajectòria posterior. S'hi relaten els esdeveniments ocorreguts des de la seva carta del 22 de març de 1905, en què es manifesta disposat a treballar amb Alcover en «l'estudi complet i científic de l'idioma català» tot afegint, amb molt d'optimisme, que «si el meu pla s'acomplia, Catalunya seria el primer i únic país d'Europa que hauria investigat sistemàticament la seva llengua pròpia; i, naturalment, avantatjaria Castella en aquest punt». A continuació, s'evocuen les realitzacions que en seguiren, fins al trencament de Schädel amb Catalunya. Més endavant, els anys 20, el tornem a trobar a Mallorca, col·laborant novament amb Mn. Alcover en l'Obra del Diccionari i donant lliçons a un jove filòleg que continuarà aquesta obra, Francesc de B. Moll.

Encara que l'editor hagi recollit les cartes en funció del seu interès per a la història de la lingüística catalana, aquestes tenen també un valor lingüístic intrínsec, ja que són documents del català elaborat de l'època: moltes foren escrites abans de la reforma, en d'altres veiem encara alguna ortografia particular, com en les d'Alfons Par, a qui Julià qualifica d'«antinormista empedreït».

Quant al valor literari, mostren diferents estils de correspondència i constitueixen exemples de l'anomenada Literatura del Jo. En aquest sentit, ens donen informacions biogràfiques sobre els corresponents, posant de manifest les passions humanes, sobretot en els moments de conflicte. Hi trobem nombroses expressions de compliment, d'amistat i admiració; participació en moments de dol

2. Francesc de Borja MOLL, *Bernard Schädel i els inicis de la lingüística catalana*, dins *Home-natge a Jaume Vicens i Vives I* (Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres, 1965), ps. 95-110. Re-produït a F. de B. MOLL (1983) i Carme EBERENZ-GREOLAS, *Bernhard Schädel i els Països Catalans*, dins «Zeitschrift für Katalanistik» núm. 3 (Frankfurt am Main, 1991), ps. 137-166.

i d'altres esdeveniments familiars i, fins i tot, demandes de consell i subtilitats diplomàtiques. A més, comptant amb la ploma de Mn. Alcover, l'amenitat no podia mancar en molts passatges.

Avui crida l'atenció, però, que quasi la totalitat dels personatges que apareixen en l'obra —prop de quatre-cents, entre corresponsals i altres figures de l'època relacionades amb la lingüística o la política— siguin masculins; només en trobem un de femení, Francesca Altamira, que adreça una breu carta a Mn. Alcover, amb qui deduïm que col·laborava. Les dones que van contribuir al redreçament de la llengua catalana no ho feren, doncs, des dels centres de decisió sinó en la intimitat de la creació literària.

A més a més, en l'obra queda palès el modest passament de molts d'aquests homes de lletres, que de vegades havien de fer compromisos per tal de subsistir, i se'ns revelen aspectes de la seva professió, com la formació filològica, els mitjans d'investigació, mètodes de treball, tràmits administratius, publicacions, subscripcions i d'altres activitats editorials. Indirectament ens informen sobre qüestions pràctiques de la vida diària, com els transports, el funcionament de correus o l'allotjament. En aquestes particularitats es mostren les diferències entre Catalunya i l'estranger, sobretot en la correspondència entre Alcover i Schädell. Per tot això és útil que Julià hagi traduït al canvi actual els preus que figuren en els textos.

No oblidem tampoc el tema de la política, que aflora de tant en tant en les cartes. Així, hi ha referències a la guerra europea, amb manifestacions de germanofília i germanofòbia, a les relacions entre Catalunya i Madrid —sobretot amb Ramón Menéndez Pidal—, així com entre França i Alemanya.

Hem d'agrair al professor Julià aquesta valuosa contribució al coneixement de la incipient lingüística catalana i de molts altres fets relacionats amb el redreçament de la nostra cultura. Estem davant un llibre realitzat amb un excepcional rigor³ i entusiasme. Els estudiosos i les estudioses —les quals actualment, a diferència d'aquella època, són ben presents en els treballs lingüístics— disposaran, doncs, en endavant d'uns rics materials, acompanyats d'una sèrie d'orientacions metodològiques pertinents fornides per l'editor. L'obra serà imprescindible sobretot per a conèixer els primers desenvolupaments del pensament sobre la llengua catalana i també alguns aspectes de la nostra política cultural.

CARME EBERENZ-GREOLES

3. Entre els pocs lapsus que hem descobert esmentarem el fet que en el pròleg consti el 1925 i no el 1926 com a any de la mort de Schädell, bé que en una nota posterior hi figuri la data correcta.

Christian CAMPS: *Cent poesies de Josep Sebastià Pons* (choix, introduction et notes de Christian Camps), Peronnas, Editions de la Tour Gile, 2002 («Collection catalane», núm. 1),

En ocasió del quarantè aniversari de la mort de Josep Sebastià Pons (1886-1962), les Editions de la Tour Gile, ubicades a Peronnas (Ain), al nord-est de Lió, acaben de publicar una antologia de la seva poesia, a cura de Cristià Camps, catedràtic de llengua i literatura catalanes a la Universitat Paul Valéry de Montpeller, especialista del poeta, autor d'una tesi doctoral (1980) editada el 1986 (*Deux écrivains catalans, Jean Amade (1878-1949) et Joseph Sébastien Pons (1886-1962)*, Occitània, Les amis de J. S. Pons) com també de la *Poesia completa*, edició crítica (Columna, 1988) i d'una *Antologia de Josep Sebastià Pons* (Perpinyà, 1986). El fet que s'hagi produït la publicació d'aquesta nova tria, França endins, palesa una voluntat meritòria de divulgació de la poesia de la nostra terra, en una «Collection catalane» que es proposa de difondre d'altres títols. Coincideix al mateix temps amb la inscripció de Josep Sebastià Pons al programa optatiu de l'«agrégation d'espagnol» (les oposicions a càtedres d'institut a França, el 2003). No cal dir-ho, ens n'alegrem moltíssim.

El volum és acuradament presentat amb la fotografia del poeta als 20 anys sota el títol de la primera coberta, de color rosa malva; té una llarga introducció (ps. 1-18) en la qual C. Camps ens relata d'una manera molt viva i corprenedora les circumstàncies de la vida i de l'obra de Josep Sebastià Pons, exposant així els principals centres d'inspiració amb llur evolució. Camps fa parlar el poeta mateix a través de citacions del llibre autobiogràfic, *l'Oiseau tranquille* o de cartes inèdites dirigides a familiars o a amics. Aquest recorregut és seguit per «unes remarques sobre la llengua» (ps. 19-26) que permeten de comprendre alguns rossellonismes de morfosintaxi i vocabulari continguts dins les poesies.

Després dels elements introductius, C. Camps atura la seva veu, instaura el silenci i deixa que el lector contempli les dues fotografies dels dos protagonistes de l'obra, el poeta l'any 1906 i Helena, la seva musa, el 1911 (ps. 27, 29). Llavors, l'ambient és a punt perquè hom pugui assaborir la bellesa dels cent poemes triats. La selecció que tenim a les mans és molt més extensa que l'*Antologia...* del 1986 (aquesta constava de 46 poesies), però ha exclòs les 14 pàgines dedicades a la prosa (poètica) del *Llibre de les set sivelles* (1955). En resum, un volum que aconsellem a tots els que s'interessen per la poesia catalana i en particular, per la de Josep Sebastià Pons.

JORDI J. COSTA COSTA

VALL I SOLAZ, F. Xavier: *Sóller en el paisatgisme poètic mallorquí (de Pons i Gallarza a Rosselló-Pòrcel)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat de les Illes Balears, 2001.

Amb *Sóller en el paisatgisme poètic mallorquí (de Pons i Gallarza a Rosselló-Pòrcel)* Francesc Xavier Vall i Solaz fa una interessant aportació al coneixement de la poesia mallorquina des de la Renaixença fins a la guerra civil. Si tenim en compte que encara no hi ha un estudi monogràfic de l'Escola Mallorquina —només comptam amb anàlisis monogràfiques d'autors concrets d'aquest corrent i amb obres de caràcter general o panoràmic—, comprendrem que aquest llibre contribueix a omplir un buit bibliogràfic de la nostra historiografia. Vall estudia la poesia mallorquina a partir d'un tema molt concret i reduït: el paisatgisme referit a la vall de Sóller al llarg de gairebé un segle. Al capdavant, tot i la limitació que implica el tema triat, el paisatgisme solleric ilustra perfectament quasi tot el tractament del paisatge en la lírica insular. El resultat és un treball que permet seguir l'evolució d'aquest motiu poètic i establir comparacions entre els autors de la mateixa època o de moments diferents. L'autor, tot emprant un mètode comparatiu, treu força partit del tema, sobretot perquè el relaciona amb informacions procedents d'una abundant bibliografia que va molt més enllà de la poesia. El treball, que el 1988 havia estat presentat com a tesi de llicenciatura a la Universitat Autònoma de Barcelona, ha estat reelaborat i enriquit al llarg d'aquests anys amb nombroses aportacions bibliogràfiques, moltes posteriors a aquella data.

Sóller en el paisatgisme poètic mallorquí està format per dues parts: l'estudi, que abasta més de la meitat del llibre, i una antologia de poemes, que —juntament amb la bibliografia— ocupa gairebé l'altra meitat. L'estudi es divideix en tres capítols, el tercer dels quals té unes dimensions molt superiors als dos anteriors. Xavier Vall comença parlant-nos del tractament del paisatge en la lírica illenca, en un capítol que em sembla fonamental per a comprendre l'evolució de la poesia mallorquina. L'autor desfà el tòpic segons el qual el paisatgisme va néixer amb el romanticisme i ens mostra com, al segle XIX, es passa d'una visió més tost sinistra i deplorable de Mallorca, considerada com una terra de confinació i de càstig, a una altra en què, sobretot gràcies als viatgers romàntics, l'illa es converteix en la imatge d'una mena de paradís perdut. Els poetes mallorquins descobriran el paisatge com a motiu que els permet transmetre els seus sentiments als lectors, tot fent ús del recurs de la *fallàcia patètica*. Vall ressegueix el procés de simbolització a què el paisatge és sotmès pels nostres autors, que el converteixen en el símbol d'un ideal superior i inconcret, rere el qual es refereixen a la tradició, a la pàtria o a la religió. Tres temes, aquests, que al capdavant es converteixen en aspectes d'una mateixa realitat. Cal anotar que el conservadorisme ideològic domina —amb excepcions com Gabriel Alomar o Bartomeu Rosselló-Pòrcel— en la majoria dels poetes illencs, per la qual cosa «la tònica habitual és una concepció teocèntrica i providencialista, que considera la natura com a pàl·lida imatge de l'Edèn o com a *terra promesa*, imatges bíbliques significativament recurrents» (p. 25). La

tendència dels poetes mallorquins a l'elegia i la seva visió idealitzadora, en el fons ciutadana, de la ruralia donarà lloc al mite de la *vida d'or*. Així mateix, Vall observa la tendència al classicisme que, ja des de Pons i Gallarza, es dona en el paisatgisme mallorquí. Aquest classicisme es concreta en l'aparició d'una sèrie de tòpics (*beatus ille, locus amœnus, tempus fugit...*) i en la introducció d'un formalisme —especialment, de la mà de Costa i Llobera i de Gabriel Alomar— que pretén adaptar la mètrica llatina al català. Tanmateix, a aquest classicisme s'afegeix l'influx dels romanticismes francès (Lamartine, Hugo, etc.) i italià (Leopardi, Manzoni, etc.). El modernisme, que dona un tomb a la concepció de les relacions entre l'home i la natura, i el noucentisme insular modificaran la façó d'aquest paisatge, que amb els epígons de l'Escola Mallorquina passa a identificar-se amb el ruralisme.

El segon capítol analitza la imatge literària —amb el precedent de *La faula*, de Guillem de Torroella, que poc té a veure amb els poetes del XIX i del XX— i real de Sóller i explica la importància que en la vida literària mallorquina va tenir aquesta vila durant quasi tot un segle. Cal anotar que, ultra les qualitats estètiques del paisatge solleric i la interpretació que en varen fer autors com Santiago Rusiñol a *L'Illa de la Calma*, una bona part dels nostres poetes han estat vinculats molt directament amb el poble solleric (Josep-Lluís Pons i Gallarza, Joan Pons i Marquès, Guillem Colom, etc.). Tampoc no es pot oblidar el paper que durant les dècades anteriors a la guerra civil va tenir Sóller en les lletres mallorquines, sobretot arran de la publicació del setmanari «Sóller», que donà acollida al *Correu de les Lletres* (1921-22) i que sobretot, durant molts d'anys, publicà la pàgina literària titulada *De l'agre de la terra*.

El tercer capítol de l'estudi és dedicat al comentari dels autors i dels poemes més representatius sobre la vila i el paisatge de Sóller. Es tracta d'una sèrie de comentaris individuals que, juxtaposats cronològicament, ens ofereixen una visió que permet comprovar l'evolució del tema. Vall comença sempre situant els poemes en les seves coordenades cronològiques i, després, passa a efectuar-ne l'anàlisi. El recorregut s'inicia amb el poeta de la Renaixença Josep-Lluís Pons i Gallarza, autor d'*El valle de Sóller* i de *Los tarongers de Sóller*, en els quals harmonitza els temes romàntics amb el tractament classicitzant. En aquest sentit, Pons i Gallarza assenyalen un camí —la combinació d'un classicisme formal amb uns temes romàntics, però tractats amb serenor— que serà fressat pels poetes posteriors. Tot i la importància de l'aportació de Miquel Costa i Llobera al paisatgisme poètic, les tres peces seves que es refereixen a Sóller tenen un caràcter purament circumstancial. En canvi, *Record de Sóller*, de Joan Alcover, tot i ésser un homenatge a Josep Carner amb motiu de l'aparició d'*Els fruits saborosos*, perd el caràcter circumstancial i reforça la tendència elegíaca del paisatgisme insular. Les composicions de Miquel dels Sants Oliver i de Gabriel Alomar introdueixen trets característics del modernisme: el primer, un lleu decadentisme; i, el d'Alomar, la utilització de Sóller «com a plasmació de l'ideal regenerador que pretén per a l'illa, sense recórrer encara a cap «ciutat ideal»» (p. 104). Els sis poetes se-

güents, que constitueixen el nucli de la denominada Escola Mallorquina, en sentit estricte, palesen la tendència a la visió elegíaca, al ruralisme i al to popularitzant, amb algunes notes d'una religiositat més tost superficial. Atesa la gran presència de Sóller en l'obra de Guillem Colom, Vall opta per estudiar només tres composicions il·lustratives d'aquest poeta. Cal observar també com el motiu del tren, tan unit a la vila de Sóller, apareix tant a Colom com a Miquel Forteza. Sens dubte, però, la contribució més interessant a la modernització del paisatgisme, amb la incorporació de tècniques avantguardistes i de la poesia pura, la constitueix el poema *Sóller*, de Bartomeu Rosselló-Pòrcel. Xavier Vall li dedica una atenció preferent, ja que es pot considerar la culminació de tot el procés iniciat amb Pons i Gallarza. L'autor emmarca *Sóller* en el context biogràfic de Rosselló-Pòrcel, que durant la guerra civil resta a Barcelona separat de la seva illa, que és en mans dels feixistes. El comentari del poema assenyala sobretot la riquesa de les associacions d'idees i dels contrastos que el poema suggereix i assaja d'explicar-los. Al final, l'estudiós conclou que «"Sóller" és una poesia d'una notable maduresa, que, a partir de diverses tècniques hàbilment integrades, aconsegueix reformular el tractament paisatgístic d'aquest *locus amœnus* tòpic de la poesia mallorquina per convertir-lo en un peculiar homenatge a Mallorca, crític i no exempt d'una certa ironia respecte a la tradició poètica en què s'inspira» (p. 145).

L'apèndix recull en dos blocs poemes d'autors mallorquins sobre Sóller. El primer és format per les peces comentades al capítol tercer de l'estudi, per tal de facilitar-ne la lectura. El segon bloc de l'apèndix, en canvi, aplega peces sobre Sóller no comentades al llibre, moltes de les quals procedeixen de publicacions periòdiques o d'autors menors, per la qual cosa aquesta secció també té un interès notable. Potser no hagués estat sobrer dedicar una mica més d'atenció a aquests poemes en l'estudi, especialment als poetes costumistes (com Pere d'Alcàntara Penya, Bartomeu Ferrà, Mateu Obrador o Bartomeu Singala), dels quals pràcticament no es diu res. Les figures «menors», sens dubte, tenen un pes important en la vida literària de cada època, encara que la seva obra sovint no resisteixi el pas del temps. Cal assenyalar també l'escassa presència de poetesses, amb l'excepció de Maria Mayol Colom (Sóller, 1883 - Palma, 1959), per la qual cosa —atès que aquesta secció de l'apèndix incorpora poemes i autors de postguerra, com Jaume Vidal Alcover— també s'hauria pogut incorporar alguna peça (per exemple, la titulada *Afanys*) de la poetessa Francesca Alcover Morell (Sóller, 1913-1954), l'obra poètica de la qual va aparèixer pòstumament el 1955 (reeditada el 1999).

En conclusió, *Sóller en el paisatgisme poètic mallorquí* és, des d'ara, un assaig fonamental per al coneixement de la poesia mallorquina i, més concretament, d'un dels seus temes més freqüents: el paisatge.

PONS, Agustí: *Maria Aurèlia Capmany. L'època d'una dona*, Barcelona, Columna, 2000 («Biografies», núm. 1).

En el marc de la publicació de l'obra completa de Maria Aurèlia Capmany,¹ la Diputació de Barcelona encarregà a Agustí Pons (periodista de professió i també biògraf de Joan Triadú i Pere Calders)² la biografia de l'escriptora. La lectura de l'obra, tanmateix, planteja dubtes respecte al gènere. El llibre de Pons respon a un propòsit historiogràfic: fer repàs d'un període de la cultura catalana contemporània (el comprès entre 1918-1991) prenent com a eix vertebrador la trajectòria vital de Maria Aurèlia Capmany (el títol, en aquest sentit, assenyala que la voluntat contextualitzadora guia l'escrit). El resultat és una obra didàctica, d'interès general, que integra documentació diversa i adopta un to amè i neutral. La voluntat de Pons, alhora, s'adequa i coincideix amb la de les seves darreres aportacions a l'estudi de Maria Aurèlia Capmany,³ en les quals l'accés extrínsec a la persona biografiada es justifica per l'interès a activar-ne la vigència, a ponderar-ne la vàlua a partir de la remarca d'una projecció/dimensió social encara present (la celebració de l'Any Maria Aurèlia Capmany n'és una prova), derivades, en gran mesura, de la seva actuació pública. És llàstima, però, que, un cop clos el llibre, el lector desconegui el que va ser la vida quotidiana de l'individu-escriptora (en els aspectes potser pretesament més anecdòtics, més convencionals, d'una persona tipificada d'«anticonvencional» i «impertinent») perquè la prolífica massa de documentació factual s'ha estès al seu contorn i ha impedit de suggerir-ne una personalitat.

Les fonts primeres⁴ de què parteix Pons són de doble índole: testimonis

1. L'empresa de la publicació del corpus literari de Maria Aurèlia Capmany arrenca el 1991, any de la mort de l'escriptora. En l'actualitat, sota el títol d'*Obra completa* (1993-2001), i a cura de Guillem-Jordi Graells, l'editorial Columna ha publicat un total de set volums, que agrupen l'obra editada de Capmany segons gèneres o temàtiques: els tres primers són dedicats a la novel·la, el quart al teatre, el cinquè a la narrativa breu, el sisè a la memòria, i el setè a la dona. *Vid.* Montserrat PALAU, *L'obra completa de Maria-Aurèlia Capmany el llegat d'una impertinent*, «Serra d'Or», núm. 206 (març 2002), ps. 49-48. L'article pondera el rigor filològic amb què s'ha emprès la tasca, n'observa algunes irregularitats qüestionables i apunta la necessitat d'inquirir i aplegar el material periodístic i assagístic dispers en publicacions varies.

2. Joan Triadú, *L'impuls obstinat* (Barcelona, Pòrtic, 1994), Pere Calders, *veritat oculta* (Barcelona, Edicions 62, 1998).

3. *Retrat de grup amb Maria Aurèlia en primer pla*, dins Agustí PONS, *Deu daus* (València, Ed. 3 i 4, 1991), ps. 133-157; *Maria Aurèlia Capmany: un lloc entre els clàssics*, dins Carmen ALCALDE (et al.), *Maria Aurèlia Capmany (1918-1991)* (Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1992), ps. 65-73; i *Maria Aurèlia Capmany i la seva influència en la configuració de la Catalunya d'avui*, dins Montserrat PALAU, Raül-David MARTÍNEZ GILI (eds.), *Maria Aurèlia Capmany: l'afirmació en la paraula* (Valls, Cossetània Edicions, 2002), ps. 81-95.

4. La matèria primera amb què treballa l'autor és precisada en l'últim capítol (*Agraïments*, p. 405-408). Pons valora l'ajut de Guillem-Jordi Graells (els seus pròlegs als set volums de l'*Obra completa* de Capmany forneixen, en part, els apartats dedicats a la crítica literària), explícita les col·laboracions individuals i remarca l'aportació, com a «primera, i excel·lent, aproximació a la vida de Maria Aurèlia Capmany (...) [i] compendi de dades i dates de la seva obra d'extraordinària actualitat» (p. 406), del llibre de Pilar AYMERICH i Marta PESSARRODONA, *Maria Aurèlia: un re-*

orals (procedents de seixanta entrevistes) i testimonis escrits (o bé de Maria Aurèlia Capmany —documentació de caràcter autobiogràfic extreta principalment dels llibres de memòries *Pedra de toc I/II*, *Mala memòria*, *Això era i no era*—, o bé estudis centrats en l'escriptora o en l'activitat política i cultural del període). Pons, però, no precisa títols: només esmenta, en cada cas, els noms dels autors, alguns dels quals són referits en la bibliografia final, inexhaustiva. S'introdueixen, a la vegada, comentaris crítics a la literatura capmanyiana: són anotacions argumentals, sovint acompanyades de documentació referent a la recepció de cada obra.

Maria Aurèlia Capmany. L'època d'una dona s'estructura en divuit capítols, d'extensió regular, cadascun dels quals és centrat en un episodi/circumstància de la seva vida. A desgrat de la compartimentació del discurs, la veu de Pons perfila una continuïtat (sovintegen les referències als antecedents i les conseqüències de cada fet) i incorpora veus diverses cenyint-les al fil de la història. L'afany documentalista-pedagògic de l'autor s'evidencia en determinats apartats on la diacronia discursiva es trenca a fi de precisar la història d'una institució o de traçar la silueta biogràfica d'un nom. El text, alhora, és cosit de remissions internes que reprenen —són recursos mnemotècnics— informacions ja dites. La disposició del contingut s'até a les convencions del gènere (seguiment cronològic) i es focalitza en uns punts que la bibliografia capmanyiana (amb el consentiment tàcit dels textos autobiogràfics de l'escriptora)⁵ ha convertit en tòpics: el caràcter atípic de la seva formació (familiar i educativa), la conversió en la seva condició professional (de mestra a escriptora), l'activa participació en la dinàmica teatral de postguerra (dins l'Agrupació Dramàtica de Barcelona i l'Escola d'Art Dramàtic Adrià Gual) i la militància política en el PSC-PSOE a partir de la transició democràtica. Pons, dilucidant aquests —i altres— aspectes biogràfics construeix una imatge polifacètica⁶ de Capmany —que pendula, equilibradament, entre la vida professional i la dimensió pública—, sense silenciar-ne alguns punts (el diàleg difícil —sovint trencat— amb la direcció d'Edicions 62 —capítol 10—, i la relació —no exempta d'elements sòrdids— amb Jaume Vidal Alcover —capítol 14) que poden ser objecte de controvèrsia.

trat (Barcelona, Institut Català de la Dona/Generalitat de Catalunya, 1996). Finalment destaca el deute (material i personal) envers el Llegat Jaume Vidal-Maria Aurèlia Capmany, conservat a la Universitat Rovira i Virgili.

5. A més dels tres llibres de memòries adés esmentats, *vid.* l'entrevista que Montserrat Roig dedicà a l'escriptora intitulada *Maria Aurèlia Capmany* (Barcelona, Editrama, 2001).

6. Un polifacetisme que és conseqüència directa de la seva dispersió laboral (o «pluricollocació», en termes de Jordi Sarsanedas (*La meua Maria Aurèlia*, dins Montserrat PALAU, Raül-David MARTÍNEZ GILI (eds.), *op. cit.*, ps. 309-316). Guillem-Jordi Graells, en el primer estudi comprensiu de la literatura capmanyiana, s'hi refereix amb ironia: «Només si acceptem la hipòtesi que la Maria Aurèlia pertany, literàriament parlant, a la classe dels cefalòpedes, ordre dels octòpodes, podem entendre la multiplicitat, la profusió i l'extensió de la seva producció literària». *Vid.* Guillem-Jordi GRAELLS, *Maria-Aurèlia Capmany: un bosc per a viure-hi*, «Serra d'Or», núm. 363 (març 1990), p. 13.

Anem, però, a pams: atenim-nos al contingut del llibre. Els orígens formatius de l'escriptora queden fixats en els quatre primers capítols (*El cisteller i la filla de l'escriptor*, *L'autoestima guanyada*, *A la intempèrie* i *Universitat, lectures i nòvies*, 1918-1942). La infantesa de Maria Aurèlia Capmany transcorregué en un entorn familiar favorable a l'activitat intel·lectual (fou néta del reconegut paremiòleg Sebastià Farnés i filla d'Aureli Capmany, prolífic folklorista, etnòleg i activista cultural). La família, de classe menestral, no manifestà mai interès per la prosperitat econòmica del patrimoni, i subsistia gràcies a la cistelleria que l'avi patern (Pau Capmany) havia establert a la Rambla de Barcelona (molt a prop de la qual —carrer de la Petxina— tenia fixada la residència). La formació escolar de l'escriptora (en tres centres: l'escola Montessori de Mercè Climent, l'Escola Femenal i l'Institut Escola una institució de caràcter experimental, amb tres principis bàsics: «la persona, la llibertat i l'autenticitat», en la qual l'escriptora fou alumna del crític i escriptor Ramon Esquerra) és condicionada per una determinada singularitat: fou una lectora precoç i voraç que es resistia a la submissió de la norma ortogràfica (motiu pel qual decidí de matricular-se en un curs impartit per Pompeu Fabra). Estudià la carrera de Filosofia (l'esclat de la guerra civil la sorprengué a la meitat dels estudis universitaris), i fou alumna del professor Xavier Zubiri. Durant el conflicte bèl·lic treballà de monitora en un refugi infantil a Teià, organitzat per l'Ajut Infantil de Rereguarda. L'any 1939, la migrada economia familiar féu fallida i Maria Aurèlia Capmany optà per exercir un ofici que havia après a l'escola Massana: fou gravadora de vidre.

Els tres capítols següents (*Les primeres feines*, *Les primeres novel·les* i *París, entre Sartre i Stalin*, 1942-1957) ressegueixen la seva iniciació professional⁷ en el camp de l'ensenyament i de l'escriptura narrativa. Un cop llicenciada, Capmany, per encàrrec del Dr. Font i Puig, imparteix docència a la universitat (1942-1944) i, puntualment, a l'Institut Francès. El 1944 aconsegueix plaça com a mestra de filosofia al Colegio Municipal de Enseñanza Media Isaac Albéniz de Badalona i a l'Escola Isabel de Villena de Barcelona, en la qual exerceix un notable ascendent. L'any 1952, després d'una crisi sentimental, accepta una beca de l'Institut Francès per fer estada a París durant quatre mesos (hi llegeix Sartre i assisteix a les classes de Marcel Bataillon i Merleau-Ponty). L'any 1947 escriu *Necessitem morir* i participa d'algunes de les activitats (lectures i representacions teatrals) organitzades pel Grup Miramar de Maurici Serrahima. L'any 1948 obté el Premi Joanot Martorell per *El cel no és transparent* (publicat el 1963 amb el títol de *La pluja als vidres*), distinció que la posa en contacte amb Salvador Espriu (membre del jurat), el qual la influeix en la redacció de la seva següent novel·la, *L'altra ciutat* (1955). Durant la dècada dels cinquanta, Capmany persevera en la narrativa: escriu *Betúlia* (1955) i *El gust de la pols* (1956), i publica *Tana o la felicitat* (1956), *Ara* (1958),

7. La professionalització de l'escriptora ja fou remarcada per Graells («escriptora de vocació inequívocament professional» amb una bona dosi de «voluntarisme resistencial»), en el primer estudi introductori a la literatura de Capmany. Guillem-Jordi GRAELLS, *op. cit.*, p. 13.

Traduït de l'americà (1959) i el recull de narracions *Com una mà* (1958). La progressiva consolidació dins l'àmbit novel·lístic li permet de participar en el recull *Cita de narradors* (1957), amb una anàlisi de l'obra de Manuel de Pedrolo. El mateix any realitza una adaptació teatral de *Tirant lo Blanc*, que serà escenificada pels alumnes de l'Institut Isabel de Villena.

La dedicació al teatre i a la traducció centra els dos capítols següents (*Xuclada pel teatre* i *L'Adrià Gual, de l'èxit a la ruptura*, 1958-1967). La redacció de la peça teatral *Tu i l'hipòcrita* (1958), per encàrrec de Frederic Roda, inicia la relació amb Ricard Salvat, que n'assumeix la direcció en la representació a l'Agrupació Dramàtica de Barcelona (1959). L'any següent Salvat abandona l'Agrupació i funda l'Escola d'Art Dramàtic Adrià Gual (EADAG), amb Maria Aurèlia Capmany en tant que subdirectora. S'inicia, en aquest moment, la dedicació de l'escriptora a l'Escola, on, principalment, s'ocupa de les classes d'història del teatre i dels seminaris sobre teatre contemporani. Es manté, a més, com a professora de l'Institut Isabel de Villena (fins al curs 1964-1965). La seva vinculació amb l'art dramàtic es concreta en cinc vessants: directora (de l'obra de Pedrolo *Algú a l'altre cap de la peça*, 1962), adaptadora (de la seva novel·la *Ara*, estrenada el 1960 amb el títol d'*El desert i els dies*), traductora (d'*El rinoceront* de Ionesco, *La invasió* d'Adanov i *Trabajos de amor perdidos* de Shakespeare), creadora (*Vent de garbí i una mica de por*, estrenada el 1965) i actriu (en l'escenificació de Ricard Salvat de *Primera història d'Esther* el 1962). L'any 1963 tradueix per a Edicions 62 *Carambolades* de Fred Kassak i *Mà forta* de Terry Stewart, i enceta, així, una producció que augmentarà de gruix durant els anys 1964-1965 (p. 177). Col·labora també en el *Diccionari etimològic* i l'*Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines i a la revista «Presència» (1965-1967). En la dècada dels seixanta participa per primer cop en actes internacionals (en especial, els Congressos de la Pau celebrats a Praga, Hèlsinki —on coincideix amb Sartre—, Roma i Alger). Viatja per Bilbao, Còrdova i Madrid, assisteix al Congrés de Cultura Catalana de Barcelona (1964), participa en la Caputxinada (1966) i en l'homenatge al Dr. Rubió (1967). El període es clou amb el trencament de la relació amb Ricard Salvat (1967) i la dissolució —per causes internes i l'èxit escàs de les últimes representacions—, el mateix any, de l'EADAG.

La següent etapa (sis capítols: *El premi Sant Jordi i altres picabaralles*, *Layret, Pla, pedra de toc*, *Dona, feminisme, feminitat*, *La batalla de la generació dels setanta*, *L'estada a Tarragona* i *La militància política: el PSC (PSC-PSOE)*, 1968-1975) és significativa perquè, (1) en l'aspecte personal, és marcada per l'inici de la relació sentimental amb Jaume Vidal Alcover; (2) en l'aspecte de la producció literària, suposa una diversificació de la seva obra dramàtica (Capmany s'introdueix dins el subgènere del teatre de cabaret —amb l'espectacle *Dona, flors i pitança*, 1968— i escriu l'«obra-document, text de denúncia» *Preguntes i respostes sobre la vida i la mort de Francesc Layret, advocat dels obrers de Catalunya*, estrenada el 1970), i (3) en l'aspecte de la projecció pública, es converteix en una figura influent (vers tres direccions: a) la vindicació de la igualtat jurídica de la dona

dins el marc de la reivindicació de la igualtat de drets de l'home;⁸ b) l'ascendent sobre alguns membres de l'anomenada generació dels setanta (Terenci Moix, Montserrat Roig i Marta Pessarrodona, entre d'altres); i c) la desacreditació de la tesi —sostinguda i difosa per Jordi Solé Tura a *Catalanisme i revolució burgesa*, 1967— que «la història del nacionalisme català és la història d'una revolució burgesa frustrada», p. 273). És, alhora, en mots d'Agustí Pons, «una època de gran projecció cultural i de renovades penúries econòmiques» (p. 208). Efectivament, el reconeixement crític oficial es concreta en la concessió del Premi Sant Jordi a *Un lloc entre els morts* (1968). A partir d'aquest any reprèn i incrementa la seva producció novel·lística amb *Feliçment, jo sóc una dona* (1969), *Vitrines d'Amsterdam* (1970), *Quim/Quima* (1971), *El jaqué de la democràcia* (1973) i els dos volums de memòries *Pedra de toc I/II* (1970, 1974). També col·labora a «Serra d'Or», «Oriflama», «Cuadernos para el Diálogo», «Triunfo», «Possobra», «Diario Femenino», «Mundo Diario» i «Noticiero Universal».

Els tres últims capítols (*Llibres, estrenes, cinema, cançons, viatges, La vi-reina a la Virreina, Les dues morts*, 1976-1991) recullen les realitzacions de l'escriptora amb relació a la militància política i, en segon terme, a la literatura. La projecció pública de Capmany se serveix de tres canals: (1) els mitjans de comunicació (premsa —col·laboracions a «L'Avui», «El Periódico», «El Temps» i a la nova etapa del «Diari de Barcelona»—, ràdio —*Temps passat, notícia d'avui*, text radiat a Ràdio Peninsular i Ràdio4 el 1977—, i televisió —guions per als programes en català de TVE—) i cinema —intervenció com a actriu en la pel·lícula *El vicari d'Olot* (1980) de Ventura Pons—; (2) la literatura,⁹ i (3) la política (especialment entre 1983-1987, període en què ocupa el càrrec de regidora de l'àrea de cultura i ensenyament de l'Ajuntament de Barcelona, i centra la seva actuació en tres àrees: museus, teatre i publicacions, ps. 361-372).¹⁰

8. L'interès de Capmany per la temàtica feminista té origen en la publicació a Edicions 62, l'any 1966, de *La dona a Catalunya: consciència i situació*. El 1974 publica, dins la mateixa editorial, *Dona i societat a la Catalunya actual*, en col·laboració amb Anna Balletbó, Magda Oranich, Maria Rosa Prats i Isabel-Clara Simó. Aquestes dues publicacions la converteixen en l'autoritat més solvent en matèria feminista a Catalunya en el tombant dels seixanta.

9. Quant a la producció literària, aquesta etapa és divisible en dues parts: 1976-1983 i 1987-1991 (en el període intermedi (1983-1987) —anys en què és regidora— escriu poca literatura, però incrementa el gruix de les seves col·laboracions periodístiques). Pertanyen al període 1976-1986 la biografia *Subirachs o el retrat de l'artista com a escultor adult* (1976), els reculls d'articles *Cada cosa al seu temps i lectura cada dia. Antifemina* (1978) i *Dietari de prudències* (1982), l'antologia de narrativa *Coses i noses* (1980), la novel·la *Lo color més blau* (1982) i l'adaptació de cançons per al recopilatori *Dones, flors i violes* (1980). En el període 1987-1991 publica dos volums de memòries (*Mala memòria* el 1987 i *Això era i no era* —continuació de l'anterior— el 1989), les novel·les *El cap de Sant Jordi* (1988) i *La rialla en el mirall* (1989), el recull de contes *Aquelles dames d'altres temps* (1990) i les dues obres d'encàrrec *Fumar o no fumar* (1988) i *Fem memòria. El port de Barcelona* (1990).

10. Després de les eleccions del març de 1980 Maria Aurèlia Capmany formà part del Consell Assessor Cultural i d'una comissió de treball que depenia del mateix consell. A partir de 1987 (any en què li és diagnosticat un càncer de pit) ocupa el càrrec de regidora responsable de la coordinació de publicacions i edicions municipals.

Concloem. *Maria Aurèlia Capmany. L'època d'una dona* és una obra valuosa per l'esforç de síntesi que la mou, per la claredat didàctica que emmotlla el discurs i el to ponderat que l'autor hi adopta; elements (els dos darrers) que faciliten la comprensió i assimilació del gruix ingent d'informació que hi pren cohesió. Malgrat constituir-se com una obra introductòria a l'estudi de Maria Aurèlia Capmany, és especialment significativa perquè perquireix i recopila gran part de la documentació sobre la vida, l'obra i —principalment— l'època de l'escriptora, que fins ara romanía dispersa, i n'afavoreix, *mutatis mutandis*, l'accés a un públic ampli que, si la concebés com una obra erudita —potser— no s'hi interessaria. És d'esperar, no obstant, que, amb l'avinentesa —o l'oportunisme— de la commemoració de l'any Capmany, el llibre de Pons esdevingui el punt de sortida de nous estudis biogràfics sobre l'escriptora, que, sense desestimar el llegat aportat per Maria Aurèlia Capmany a la cultura catalana hodierna, n'indaguin la personalitat i la verbalitzin (recordem que la biografia pot servir-se —en tant que gènere didacticoassagístic— d'elements propis de la novella) de forma que puguem copsar-ne la vivesa, o aquella «actitud vital» amb què Capmany afirmava acarar-se a les atzagaiades de l'existència.

MARIA DASCA BATALLA

MORAN, Josep, Mar BATLLE i Joan Anton RABELLA: *Topònims catalans. Etimologia i pronúncia*, amb la col·laboració de Joan Peytaví, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

Els interessats per l'apassionant coneixement de la història i el significat dels noms de lloc o topònims, a qui, d'altra banda, potser se'ls fa poc avinent l'accés a obres de més envergadura, com l'*Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines, tenen ja des d'ara a l'abast aquest substanciós diccionari resumit de toponímia catalana que presentem, el primer d'aquestes característiques de què disposem, si no m'erro.

En la introducció els autors ofereixen una síntesi sobre les nocions de toponímia i antroponímia, llur freqüent interrelació, el conservadorisme formal dels topònims, el gran interès lingüístic i històric que tenen i els problemes que per a llur estudi poden representar la manca a vegades de documentació antiga i el desconeixement de les llengües que en són l'origen.

Els autors segueixen la metodologia de presentar en primer lloc la forma documentada més antiga de què disposem per a cada topònim, base més segura per a poder aventurar-ne qualsevol etimologia que no sigui contaminada per fàcils i errònies etimologies populars. En aquesta possible documentació més antiga es tenen en compte, si se'n dóna el cas, les grafies ibèriques conservades, incloses en el diccionari amb les formes del seu signari. Els autors es mostren prudents en el

tractament dels casos etimològicament dubtosos, en les propostes interpretatives poc probables, en què prefereixen de dir que es tracta d'etimologies incertes o desconegudes. Perquè, de fet, en el camp de l'estudi dels topònims, en molts casos hem de reconèixer humilment que ens trobem davant d'etimologies de moment insolubles. Per a cada topònim sempre intenten de donar informació concisa i coherent d'acord amb la realitat històrica i física de cada lloc, sense oblidar els casos de probables paralelismes, sobretot de caràcter cèltic, amb alguns topònims de les Gàl·lies.

Pel que fa al contingut del llibre, inclou una bona selecció de topònims majors catalans, que vol dir: de comarques, de municipis (fins el agregats o integrats recentment a d'altres, com el de Barcelona) i d'elements físics (rius i muntanyes).

Des del punt de vista geogràfic, inclou la toponímia del Principat de Catalunya, de la Catalunya del Nord, d'Andorra, de la Franja de Ponent i de l'Alguer. Però no hi apareix la del País Valencià ni la de les Illes, perquè els autors confessen que la tasca que hauria comportat depassava l'objectiu inicial d'aquesta obra. Però jo també confesso que això no deixa de ser lamentable: perdem molta riquesa toponímica. Sempre queda l'esperança de poder completar algun dia aquesta llacuna. En tot cas el que no entenc és que hagin exclòs —fins i tot sense declarar-ho— els topònims de la Vall d'Aran, que prou cauen dins el Principat de Catalunya. Potser perquè no pertanyen a l'àmbit lingüístic català, sinó occità? L'*Onomasticon Cataloniae* bé els hi tracta, tot i que, en parlar de *Aran*, ja té en compte que pertany a un altre domini lingüístic. No hauria estat de més algun aclariment.

La selecció de topònims és ben representativa des del punt de vista historiolingüístic: 1) Topònims d'època romana, la majoria fruit d'establiments de colonitzadors, i molts formats a partir de noms personals, com són tants noms de lloc acabats en *-à*, *-ana*, provinents d'adjectius llatins en *-ANUS*, *-ANA*, referits a noms de persona. 2) Topònims medievals, de formació catalana, no llatina, com els que contenen l'element *vila*, *sant* i els que representen transposicions o calcs sintàctics de topònims de les Gàl·lies. 3) Topònims que per la inclusió de l'anomenat article salat (*Sarroca*, *Sesrovires*, *Solius*) són un bon indicatiu de la distribució antiga de l'article procedent de *IPSE*, *IPSA*.

Aquest diccionari ofereix una novetat interessant i útil: la transcripció fonètica de cada topònim entrat, amb el bon intent de preservar la genuïtat històrica de cada un, d'acord també amb la pronúncia habitual que hi fan els del lloc mateix (vocals obertes o tancades, ieisme).

En l'ordenació de les entrades n'hi ha algunes que apareixen marcades amb un asterisc per indicar que el topònim presenta una forma gràfica incorrecta des del punt de vista lingüístic, la qual, però, té un caràcter oficial segons la legislació vigent a Catalunya. Així, per exemple, apareixen amb asterisc *Forallac*, *Lladó*, *Massanes*, *Navàs*. Però aleshores no s'hauria hagut de marcar també *Cassà*, escrit així oficialment en lloc de *Caçà*, com sembla que li correspondria, com tants d'altres noms provinents de formes llatines amb *-TI-*, *-CI-* (*Corçà*, *Flaçà*, *Llançà*, *Lliçà*, *Lluçà*, *Marçà*, *Paçà*)?

Algunes altres preguntes d'estranyesa subjectiva: calia fer dues entrades per a *Andorra* i *Andorra la Vella*? Per què no esmentar a *Empordà* la forma documentada més pròxima *Empuritanus*, en lloc de derivar-lo de *Empúries*? Per què a l'entrada *Franqueses del Vallès* es parla més àmpliament encara de *Llerona*, capital del municipi, i en canvi no té entrada pròpia? A *Sant Julià de Lòria* no hauria estat ben avinent de citar també la forma més antiga de *Lauredia*?

Aquestes preguntes, en el fons, no són més que un indicatiu de l'àvid interès que la lectura d'aquest diccionari toponímic dels amics Moran, Batlle i Rabella m'ha suscitat i que, n'estic segur, desvetllarà també en els lectors que tinguin l'avinentesa i el gust de llegir-lo.

JORDI BRUGUERA

VENY, Joan i LÍDIA PONS I GRIERA: *Atlas lingüístic del domini català*, volum I: *Introducció. 1. El cos humà. Malalties*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2001.

La Geografía Lingüística románica y, en especial, la catalana están de enhorabuena, porque hace unos meses ha aparecido el primer volumen del esperado *Atlas lingüístic del domini català* (ALDC) de Joan Veny y Lúdia Pons. A partir de ahora los estudiosos cuentan con un riguroso archivo que no dejará de aportar respuestas inestimables sobre las hablas y la cultura de las comunidades que se incluyen en él.

Para los no iniciados resulta difícil valorar la tarea que un atlas lingüístico supone. Su objetivo es reflejar en mapas las características de las hablas del terreno elegido, para lo que hay que definir una metodología adecuada —que exige el conocimiento de lo que hasta el momento se conoce sobre él—, confeccionar un cuestionario específico, establecer la *red de puntos* donde se va a trabajar, hacer las *encuestas* después de seleccionar a las personas indicadas o *informantes*, elaborar los materiales obtenidos, y finalmente cartografiarlos y publicarlos. Y todo esto hay que hacerlo sin desfallecer, además de buscar financiación, trabajar en condiciones no siempre idóneas e invertir mucho tiempo, que siempre se mide en décadas, hasta verlo terminado.

El ALDC es un proyecto conocido para los geolingüistas europeos, porque en 1952 Antoni Mª Badia i Margarit y Germà Colón Domènech lo presentaron en la revista «Orbis»¹ de la Universidad de Lovaina. El equipo de trabajo inicial estaba formado por ellos dos y por Manuel Companys y Joan Veny, y los encuestadores pensaban repartirse el espacio por zonas, según su especialización: para Badia, el catalán central; para Colón, el valenciano; para Companys, el rosellonés, y para Veny, el catalán noroccidental y el balear.

1. *Atlas linguistique du domaine catalan*, «Orbis», I, ps. 403-9.

Aunque no siempre se dispusiera de los resultados, en aquellos años estos territorios ya eran de los más trabajados con metodología geolingüística. Antoni Griera, alumno directo de Jules Gilliéron, director del primer atlas lingüístico nacional, el *Atlas Linguistique de la France (ALF)*, había aplicado el método en su *Atlas Lingüístic de Catalunya (ALC)*, que empezó a publicarse en Barcelona en 1923,² pero, como entretanto los suizos Karl Jaberg y Jakob Jud avanzaron sustancialmente con su *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz (AIS)*, el atlas de Griera quedó desfasado, además de interrumpida su publicación por la Guerra Civil. También en el *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica (ALPI)*, dirigido por Tomás Navarro Tomás, Francesc de B. Moll y Manuel Sanchis Guarner encuestaron estas tierras con un enfoque mucho más en la línea de los atlas lingüísticos y etnográficos que se estaban haciendo en el resto de Europa, si bien la difícil situación por la que pasaron sus investigadores explica que sólo se publicara un volumen,³ dedicado a la fonética, en 1962, muchos años después de la guerra.

En 1952 hacía falta, por tanto, un atlas lingüístico que abordase estos territorios con una metodología rigurosa, y así se planteó el *ALDC*. Después de avanzados sus trabajos, en 1966 apareció, en el marco del gran proyecto iniciado por Albert Dauzat, el *Nowvel atlas linguistique de la France par régions (NALF)*, el *Atlas Linguistique des Pyrénées Orientales (ALPO)* de Henri Guiter,⁴ atlas regional limitado a la parte del catalán situada a ambos lados de los Pirineos y en contacto con el occitano.

Hechas las primeras encuestas por los cuatro investigadores del *ALDC*, las circunstancias hicieron que M. Companys se fuera a trabajar a Francia y G. Colón, a Suiza. Hubo que alterar el plan previsto y los trabajos se interrumpieron. Como cuentan los autores en la *Introducció*, años después fue Joan Veny el que consiguió sacar adelante el proyecto con la ayuda de Lúdia Pons, y también con la de otros encuestadores, entre los que destacan Joan Martí Castell y Joaquim Rafel i Fontanals, y varios colaboradores.⁵ La honradez de los autores hace que en los créditos del atlas se señale explícitamente como promotores del proyecto a Antoni M. Badia i Margarit y a Germà Colón.

La metodología del *ALDC* ha resistido muy bien el paso del tiempo, quizá porque en su día fue planteada con rigor y, después, ha sabido adecuarse a la realidad del trabajo: por ejemplo, los tres cuestionarios del proyecto inicial fueron reducidos, por Badia y Veny, a uno solo, similar a los de otros atlas, con la originalidad de que dispone de un apartado para la fonosintaxis, es decir, las modificaciones que se producen por la combinación sintagmática de las palabras (asimi-

2. Barcelona / Sant Cugat del Vallès, I-IV, 1923-26; V, [s.a.]; VI-VIII, Montserrat, 1962-64.

3. Madrid, CSIC, 1962. Para noticias recientes sobre el *ALPI*, David HEAP, *Segunda noticia histórica del ALPI (a los cuarenta años de la publicación de su primer tomo)*, *RFE*, LXXXII (2002), 1-2, ps. 5-19.

4. París, CNRS, 1966.

5. Núria Jolis, Mar Massanell, Imma Fradera, Pedro Monzo (cartógrafo).

laciones, disimilaciones, sonorizaciones, ensordecimientos, desaparición de sonidos, etc.). El número de preguntas llega a las 2016, frente a las 1276 del *ALC* y las 1244 del *ALPI*. Se aparta de otros cuestionarios por el hecho de no tener un apartado específico para la fonética, que hay que buscar entre los mapas ordenados por campos semánticos. Pronto se descartó la encuesta a partir del cuestionario de dibujos que defendía Sapon y que no resultó eficaz, pero, en cambio, se grabaron muchas encuestas y se prestó atención especial a los etnotextos, como se pudo ver hace ya unos años con el anticipo que supuso la publicación de una selección de los recogidos para el catalán oriental en cinta magnetofónica, acompañada por un volumen en papel con la transcripción y el texto en grafía normal.⁶

Todas las cuestiones relativas a la metodología se explican con detalle en la *Introducció*: cómo se ha investigado habitualmente en equipo, cuáles han sido los procedimientos para preguntar, cómo se han seleccionado los informantes, cómo se fijó la red de encuesta, etc. En resumen, la red duplica la del *ALC* y la del *ALPI*⁷ estrechándose significativamente en la frontera catalanoaragonesa y en la zona de transición entre catalán oriental y occidental, así como en el País Valenciano; los puntos son más bien rurales, aunque no se eluden las ciudades en algunos casos; suele haber más de un informante por localidad, casi todos mayores de 71 años, de ellos el 87% varones, con estudios primarios. Los gráficos de las páginas 98-99 permiten visualizar estos y otros datos fundamentales —el grueso de las encuestas se sitúa entre los años 1967-71 y 1974-76— para situar el atlas en su contexto. También es de gran interés la completa ficha técnica de cada encuesta.

El atlas propiamente dicho está compuesto por nueve mapas introductorios numerados en romanos, que proporcionan información sobre los puntos de encuesta; las comarcas; las divisiones políticas y administrativas; las divisiones eclesiásticas; el nombre popular de cada localidad; el nombre de los habitantes; el nombre humorístico de los habitantes; el nombre del habla y, finalmente, la lengua de predicación antes y después de la guerra, además de los 179 mapas lingüísticos, a los que hay que sumar doce más que no se cartografiaron por tener poca variación y que, por eso, se dan en forma de listas, lo mismo que otros siete que sólo han conseguido respuestas parciales. Es de destacar lo inteligente de incluir estos apartados de «materiales no cartografiados», ya que en otros atlas lingüístico se ha tendido a despreciar, y a suprimir, los mapas que no dan variación, con lo cual se derrocha una información básica que después es prácticamente imposible recuperar.

De los mapas introductorios resulta de especial interés el que recoge el nombre que los informantes dan a su habla, porque a través de él reflejan muchas veces sus actitudes: *català* en muchos puntos, pero también *xapurria* y *barrejat* en

6. Joan VENY i Lúdia PONS GRIERA, *Atles Lingüístic del Domini Català. Enotextos del català oriental* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1998).

7. El *ALDC* tiene 190 puntos de encuesta frente a los 101 (de ellos, 94 catalanes) del *ALC* y los 96 del *ALPI*.

zonas de frontera, *valencià* en tierras valencianas, *alicantí* en muchos puntos de Alicante, *mallorquí* en Mallorca; y, en otras muchas localidades, se deja sentir la conciencia de lo particular: *taberner*, *cerverí*, *fragatí*, *ampostà*, *pollensí*, etc., junto a la significativa falta de nombre en los puntos más castellanizados en la frontera interior de Alicante.

Como señalan sus autores, una de las ventajas del tiempo que ha costado la elaboración del *ALDC* ha sido la de haber podido recurrir a la informatización, tarea de la que se encargó J. Rafel, especialmente del diseño de la base de datos a partir de la que se ha hecho el cartografiado automático. El tamaño de los mapas resulta muy adecuado, aunque a veces la densidad de la información obligue a reducir significativamente el cuerpo de la letra. Las necesidades del cartografiado explican también que el número que identifica cada localidad no siempre ocupe el mismo lugar respecto a la respuesta. Todos los mapas llevan el lema con el concepto estudiado en negrita y su traducción al castellano, al francés y al italiano, y el ángulo inferior derecho se suele aprovechar para incluir un mapita que localiza el dominio catalán de cara al Mediterráneo, mientras que la franja izquierda sirve para incluir la información complementaria (comentarios del informante, contexto en que se recogió la respuesta, género, dichos o refranes, etc.), una de las riquezas más destacables de este *ALDC*. Aunque en los mapas no se explique sistemáticamente cómo se hizo la pregunta, en algún caso el contexto que proporciona el lema lo aclara, como en el mapa 175, cuyo lema es: «La **llaga** (provocada per la sabata)».

Dos signos diferentes sirven para identificar en cada localidad si la respuesta es la primera o la segunda y para remitir a cada una de ellas los comentarios que se añaden en nota: a veces cabría preguntarse si esos signos son necesarios, pero, en todo caso, está claro que evitan cualquier confusión. Uno de los hallazgos de tipo práctico en la presentación de los mapas es la inclusión de un mapa en papel vegetal que, superpuesto a cualquiera de los mapas lingüísticos, permite identificar a qué comarca pertenecen las respuestas.

En unos territorios como los estudiados, inmersos en gran parte en una situación de lenguas en contacto, son de especial interés las consideraciones metalingüísticas de los propios informantes, que se incluyen muchas veces a pie de mapa, como cuando, en el mapa 163. Una **esgarrapada** (cast. *arañazo*), en el punto 74 se señala que «L'inf. considera el mot castellà», el de su segunda respuesta, «una rapada»; lo mismo que ocurre con la segunda respuesta «tos» del punto 23 del mapa siguiente, 164. La **tos**. Algo similar sucede en el mapa 167. La **diftèria**, con la única respuesta «crup» del punto 13, que el propio informante considera «mot francès»; o en la primera respuesta del punto 92 del mapa 171. El **curandero**, donde se advierte que «L'inf. considera el mot "paraula castellana"».

Del estudio detenido de estos mapas se podrán obtener conclusiones esclarecedoras para la geografía léxica del dominio catalán. Además del establecimiento de áreas más o menos conocidas, se puede observar cómo en bastantes ocasiones las islas Baleares se desmarcan del resto en su léxico más particular, como en el

mapa 112. Els **penellons** (cast. *sabañones*), donde siempre hacen *sedes* o en el mapa 16. Les **pestanyes**, que sólo en ellas se llaman *pipellas*.

Al estar dedicados al cuerpo humano y a las enfermedades, los mapas de este primer volumen se prestan a ser relativamente uniformes desde el punto de vista léxico, lo que los convierte en verdaderos mapas fonéticos, como ocurre con los siguientes: 2. **Cara**. 4. **Picar** (una ferida). 8. Les **arrugues**. 10. Els **polsos**. 14. Les **celles**. 19. **Plorar**. 40. La **boca**. 43. El **paladar**. 47. La **geniva**. 48. Les **dents**. 51. Els **queixals**. 55. **Rosegar** un os. 57. La **barba**. 59. La **llengua**. 63. Els **pulmons**. 64. El **cor**. 66. El **colze**. 70. El **fetge**. 71. Els **ronyons**. 72. La **melsa**. 80. L'**esque-na**. 84. La **cama**. 86. La **cuixa**. 87. El **genoll**, preciosos para estudiar las distintas evoluciones fonéticas.

También hay en el *ALDC* mapas ricos en informaciones relacionadas con las creencias y las supersticiones, como el 110. Les **mentides** de les ungles (cast. *mentiras de las uñas*), cuyo interés ya ha destacado Germà Colón, el 106 dedicado a El **dit petit**, donde se recogen las cancioncillas infantiles para contar los dedos de la mano o el mapa 18. La **nineta** de l'ull, sobre el que Joan Veny⁸ publicó un sugerente artículo. Pero donde se va a poder estudiar este aspecto en profundidad va a ser en los etnotextos que se han grabado en el 75% de las encuestas, textos que no sólo proporcionan lengua en contexto —complementando así los datos de los mapas—, sino que priorizan los contenidos de una cultura que ha cambiado mucho desde 1952 y de la que constituyen documentos de gran valor y, en muchos casos, irrepitibles.

Se podrían destacar muchos más aspectos del *ALDC* del que este volumen sólo es el primero de un total de nueve previstos, a los que se sumarán otros dos de etnotextos, uno del catalán noroccidental y otro del valenciano. Para hacerse una idea de cuáles van a ser los beneficios de una obra de estas características, recomendaría recorrer sin prisa la lista de publicaciones vinculadas al proyecto (ps. 21-23): en ella se ve cómo, además de la propuesta metodológica y las sucesivas noticias sobre el avance de los trabajos, en estos años los investigadores relacionados con el *ALDC*, especialmente Joan Veny, han ido publicando, a partir de sus materiales, desde artículos muy concretos sobre un descubrimiento etimológico determinado hasta estudios básicos sobre la geolingüística catalana, la caracterización de los diferentes dialectos, la relación de la realidad lingüística popular con la normalización y muchas otras cuestiones fundamentales.

Los mapas del *ALDC* están hoy perfectamente enmarcados en los macroatlases europeos, especialmente en el *Atlas Linguistique Roman (ALiR)*,⁹ cuyo Comité catalán ha dirigido desde el comienzo Joan Veny, Presidente del *ALiR*. Gra-

8. De la 'nineta' a l'ànima de l'ull', en *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Elx i a la Universitat d'Alacant (16 i 17 doctubre e1998)* (Barcelona/Elx, Institut d'Estudis Catalans, 2000), ps. 83-92.

9. Michel CONTINI y Gaston TUAILLON (dir.), *Atlas Linguistique Roman (ALiR)*. Volume I (Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1996); Michel Contini, *ALiR*, II, *ibid.*, 2001.

cias a su constancia, los geolingüistas que actualmente se animan a trabajar en otros atlas, de pequeño dominio, dentro del espacio románico catalán,¹⁰ tienen en el *ALDC* la referencia imprescindible de un atlas de gran dominio atento a la realidad lingüística menos influida por la intervención de la lengua culta. Hay que felicitar sobre todo a sus autores, Joan Veny y Lúdia Pons, por su riguroso trabajo, pero también al Institut d'Estudis Catalans, por haber contribuido a editar una obra de esta envergadura, y a la comunidad científica que, por una parte, va a tener el privilegio de disfrutar de este *Atles lingüístic del domini català* y, por otra, tendrá a partir de ahora la obligación de divulgar sus contenidos.

PILAR GARCÍA MOUTON

CAMPS, Cristià i BOTET, Renat: *Diccionari català-francès*, Barcelona, Enciclopèdia catalana, 2001.

L'aparició del diccionari bilingüe català-francès, que tots esperàvem d'ençà de temps, és un esdeveniment important. En efecte, tant els professors com els estudiants i alumnes dels dos estats no disposaven d'una eina correcta per a la seva feina traductora. Hi havia dues maneres de procedir: o bé hom buscava els equivalents directament en diccionaris francesos (el *Robert* o el *Littré*, per exemple), fent un salt gran i perillós, o bé hom passava pels bons diccionaris català-castellà (editats a l'Estat espanyol) i castellà-francès (de l'Estat francès). És evident que aquest procediment constituïa una gimnàstica ben llarga i complicada que no garantia la correcció dels resultats ja que, com se sap, la llengua francesa és molt enrevessada fins i tot per als francesos mateixos.

En aquesta situació, el Rosselló, com a terra catalana de l'Estat francès podia tenir un paper important de nexa, servint de passarel·la entre les dues cultures; és el que s'ha aconseguit gràcies a la col·laboració de dos lingüistes rossellonesos que treballaven sobre lexicografia, feia anys, cada u del seu costat i que, seguint el nostre modest consell, han sumat llurs forces i competències per contribuir junts a l'elaboració d'un gran diccionari. Es tracta de Cristià Camps, originari de Millars (1944) al Riberal, catedràtic de llengua i literatura catalanes a la Universitat Paul Valéry de Montpeller, i de Renat Botet, nascut a Orellà (1922), alt Conflent, que va ensenyar el català i el castellà durant anys, primer al liceu F. Arago de Perpinyà i sobretot al liceu Déodat de Séverac de Ceret (Vallespir), vila on ha viscut la major part de sa vida. Ni l'un ni l'altre no són novençans en lexicografia; el primer, deixeble d'Enric Guiter, ha publicat, a més d'obres de literatura rossellonesa i d'onomàstica perpinyanesa, l'*Atlas linguistique du Biterrois* (1983), *Locutions comparatives languedociennes* (1984), el *Dictionnaire du français régional du*

10. Joan VENY, *La geolingüística catalana, abir i avui*, «Caplletra», núm. 25 (1998), ps. 253-73.

Roussillon (1991); és també director-fundador de l'única revista de llengua i literatura catalanes de França, actualment, la *Revue d'Études Catalanes* (REC, 1998). Quant a Renat Botet, que va tenir la sort de conèixer els mestres Joan Amade, Josep Sebastià Pons i Enric Guiter, ha col·laborat a les enquestes de *l'Atlas Linguistique des Pyrénées Orientales* (ALPO, 1966), és l'autor del *Vocabulari rossellonès (vocabulaire roussillonais)* (1997) i d'un recull bilingüe de *Proverbis-Proverbes, català-francès, français-catalan* (1998). En aquest darrer no dona una traducció literal sinó les equivalències.

De tals experiències complementàries i competències sumades n'ha sortit una obra qualificada per la catedràtica M. C. Zimmermann, directora del Centre d'Études Catalanes de París, d'«excepcional qualitat» i de «gran rigor metodològic» (pròleg, p. v). Com ho escriuen els autors (p. x) mateixos, aquests han «volgut presentar un lèxic complet i actual, atorgant el merescut espai als girs idiomàtics, als exemples d'ús, als neologismes i tecnicismes més freqüents, als regionalismes, als mots i a les locucions pertanyents al llenguatge familiar, popular, vulgar i fins i tot a l'argot...». Si obrim aquest volum en cartoné de 1230 pàgines + 93 d'introducció on figura un compendi de gramàtica catalana (ps. XXI-XCIII), remarquem la claredat de la presentació del text, gràcies al joc encertat i coherent de l'ús de les diferents grafies en negreta, cursiva, versaletes, en rodona, amb parèntesis, claudàtors i abreviatures explicades ps. XVIII-XX. La comoditat del lector és afavorida al màxim.

Per fer aquesta recensió no hem repassat les 60.000 entrades, les 112.000 accepcions, les 23.000 locucions, frases fetes i refranys, els 13.000 exemples d'ús, els 1.700 noms de lloc i de persona, històrics i mitològics que anuncia l'editorial a la coberta: seria un treball d'anys. Només hem procedit a un sondeig ràpid, recurrent les primeres pàgines de la lletra G. Hem remarcat la decisió assenyada dels autors de suprimir mots tècnics del *Diccionari de la Llengua Catalana* d'Enciclopèdia Catalana (1982) com per exemple: *gabropegmatita* (mineral), *gabroporfirita* (mineral), *gabnita* (mineral), *galagtagog* (substància medicamentosa), *galatocelle* (pat.) etc., que d'altra banda no figuren al *Diccionari de la Llengua Catalana* de l'IEC; són, en efecte, paraules tècniques que pertanyen al lèxic especialitzat i no a la llengua corrent o literària. Endemés, s'afegeixen dins el corpus del diccionari els noms propis *Gabon*, *Gaietà*, *Galàcia*, *Galatea*, *Galderic*, *Galè*, *Galeri...* i formes com *gabiejar*, *gabun*, *gag*, *gamberrada...* que són al *DLC* de l'IEC. Les expressions amb *gaire*, *galdós*, *garbuix...* són més nombroses. Però, el que més hem apreciat són els innombrables refranys i expressions que apareixen amb les seves equivalències justes, unes traduccions no sempre fàcils de trobar; subratllem, per exemple, dins els articles següents: «**gat... què sap el ~ de fer culleres?** cordonnier, tiens t'en à ta chaussure! (à chacun son métier et les vaches seront bien gardées!... **gínjol... més content que un ~ gai** comme un pinson, **més eixerit (trempat) que un ~** très éveillé (très vif, très dégourdi, vif comme la poudre **gos... lligar els ~sos amb llangonisses** rouler sur l'or... **no lligar els ~sos amb llangonisses**, ce n'est pas un pays de cocagne (il ne faut pas croire que c'est le Pé-

rou)... **quan els ~sos lladren alguna cosa senten** il n'y a pas de fumée sans feu... **gràcia... més val caure en ~ que ésser graciós** le savoir-faire vaut mieux que le savoir... **gana... no tenir ni un rosegó per a distreure la ~** n'avoir rien à se mettre sous la dent... **guineu... al lloc de la ~ qui se n'alça ja no hi seu** qui va à la chasse perd sa place...». Podríem continuar a lloure esmentant els detalls que mostren l'èrudició i professionalitat de c. Camps i R. Botet, els quals, cal dir-ho, han hagut de limitar els exemples per imperatius editorials. Esperant haver donat les ganes de consultar aquest diccionari bilingüe dels nostres lexicògrafs rossellonesos, desitgem el mateix èxit per a d'altres obres seves en preparació.

JORDI J. COSTA COSTA

VIANA, Amadeu: *Raons relatives*, Lleida, Universitat de Lleida / Pagès editors, 1997 («El fil d'Ariadna»).

Amadeu Viana aplega a *Raons relatives* sis assaigs sobre el pensament pragmàtic concebuts des d'una perspectiva històrica, no empirista, i comparativa, inusual en la recerca pragmàtica. Viana és dels pocs pragmatistes que tenen la curiositat d'abocar-se als textos de la història del pensament occidental amb vista a treure'n lliçons que puguin fer llum sobre les aportacions actuals a la comprensió de l'ús del llenguatge. És per això que aquest llibre és plenament actual i vigent, i que no és pas inoportú de ressenyar-lo passats ja cinc anys de la seva publicació.

A *Història natural de la conversació*, Viana explora la interacció entre oralitat i escriptura al llarg de la història. Per fer-ho, es remunta als diàlegs orals que en el món clàssic constituïen un mitjà de formació i expressió del coneixement i n'analitza la influència en la constitució del diàleg escrit i, a partir del Renaixement, en el desenvolupament del discurs expositiu. Al mateix temps, mostra la consideració de què ha estat objecte la conversa informal en la reflexió sobre l'ús de la llengua i estudia la relació entre el discurs col·loquial i el diàleg formal. El paper que fa (o que no fa) la voluntat prescriptiva té molt a veure amb el vaivé d'aquests estils discursius al llarg de la història.

A *Observacions sobre la cortesia* Viana defensa la necessitat d'analitzar els actes de cortesia en el marc d'estructures complexes i de seqüències ordenades, fugint doncs d'un tractament atomístic atent només als actes aïllats. Viana examina quatre actes de cortesia: el favor, el perdó, el premi i el permís. La idea que els actes formen seqüències li permet de revelar que una part de la seqüència pot ser un acte no verbal i, doncs, de postular l'existència d'unes regles pragmàtiques, o de l'actuació, que donen compte tant d'accions verbals com d'accions no verbals. Viana mostra també que aquests actes no són, com volia Searle, expressius, sinó valoratius: el favor i el premi estan connotats positivament, mentre que el perdó i el permís són típicament negatius. Viana enriqueix la seva anàlisi amb el recurs a

l'obra de Jeremy Bentham *Deontology* (un tractat sobre la conducta ordinària): en efecte, la consideració, per part de Bentham, dels actes humans des de la doble perspectiva moral (bo/dolent) i reguladora (acció/inhibició de l'acció) permet a Viana de fer-nos veure les vacil·lacions en el tractament de la imatge (positiva o negativa) en l'estudi de la cortesia; així, en Goffman (1971) positiu i negatiu s'interpreten moralment (positiu és bo, i negatiu és dolent), mentre que en altres autors la perspectiva moral i la reguladora es confonen: en Brown i Levinson (1987), la imatge negativa és reguladora (negatiu és inhibició de l'acció), mentre que la imatge positiva és moral (positiu és bo).

A *Crear i creure* Viana s'interessa per la relació entre llenguatge, pensament i realitat, i per les teories que pretenen explicar aquesta relació. Les propostes sobre la categorització constitueixen el fil conductor d'una discussió orientada a la defensa de la interpenetració entre *relativisme* (que pressuposa que el coneixement es forma a partir de les accions i de l'ús) i *racionalisme* (que postula l'existència de principis universals i nega la utilitat del coneixement basat en l'experiència social). Viana troba mostres d'aquesta perspectiva integradora en el pensament d'autors tan diversos com Aristòtil, Comte (1852), Chesterton (1905), Sperber (1974, Sperber i Wilson 1986), Leech (1983), Moravcsik (1990) i Jackendoff (1992), entre d'altres. Aquest passeig bibliogràfic desemboca en la convicció que de raons n'hi ha moltes: tantes com contextos vitals.

A *L'argumentació sociolingüística* Viana avalua la pertinència de l'enfocament funcional prenent com a pretext la construcció del pensament sociolingüístic. Les fonts de què beu Viana en aquest cas són, entre molts d'altres, Ciceró, Tàcit, Sant Isidor (659 dC), Speroni (1582), Bernstein (1970), Genette (1976), Todorov (1977), Bateson (1980) i Aracil (1985). Viana revela l'existència de dues línies argumentatives: la perspectiva *instrumental*, que es vincula amb la intervenció en la forma i en l'ús social de la paraula, i la perspectiva *crítica*, que se centra en el discurs com a objecte i motiu de reflexió. La fixació en l'una o en l'altra d'aquestes dues perspectives condueix a cercles viciosos i, per tant, el que proposa Viana és de buscar camins per connectar-les.

El centre d'anàlisi d'*Efectes reflexius* són quatre operacions discursives: l'esmena, la citació, el comentari i l'exemple. Totes quatre són operacions reflexives en la mesura que actuen o bé *sobre* l'enunciació (la citació i el comentari) o bé *sobre* l'enunciat (l'esmena i l'exemple). Viana estableix connexions entre aquestes operacions i (a) la concepció jakobsoniana del discurs indirecte i el metallenguatge i (b) l'aproximació a la ironia i el discurs imprecís (*loose talk*) de Sperber i Wilson (1978, 1986, 1990). Així, discurs indirecte i ironia actuen sobre l'enunciació, mentre que metallenguatge i discurs imprecís ho fan sobre l'enunciat. Al mateix temps, Viana revela com els procediments de producció i de comprensió es relacionen amb aquestes operacions discursives: la citació i l'exemple (del cantó de la producció), afegint informació i creant nous marcs en el text; el comentari i l'esmena (del cantó de la comprensió), retocant el discurs i mostrant la confluència dels papers d'autor i lector.

A *Senyals i espills*, finalment, Viana explora algunes de les metàfores bàsiques (*root-metaphors*) que ens serveixen per conceptualitzar l'experiència: l'arbre i la xarxa, d'una banda, i els espills, els senyals, les fletxes i les banderes, d'una altra. L'arbre i la xarxa representen dues maneres diferents d'establir relacions entre fenòmens: l'una mostra divergències i jerarquies, mentre que l'altra estableix convergències i interaccions. Pel seu cantó, espills, senyals, fletxes i banderes constitueixen mecanismes d'ordenació i orientació que utilitzem per guiar la nostra percepció del món.

En definitiva, aquest és un recull engrescador i estimulant, que complaurà aquells qui vulguin entendre d'on provenen moltes de les coses que ja saben (o que creuen saber) a propòsit de l'ús del llenguatge i d'allò que n'ha dit la recerca actual. L'originalitat tant en l'enfocament com en el tractament i la resolució de les qüestions, els recorreguts —sempre nous— que se'ns proposen, i el repensament d'allò comunament admès en el context general de la producció sobre les concepcions del llenguatge i el seu ús són les seves virtuts. A la banda dels defectes, se li pot retreure a Viana una escriptura excessivament digressiva i centrífuga, una certa tendència a usar termes diferents per a conceptes iguals, i la postulació, a l'altre cap del fil, d'un lector tan ben equipat (o quasi) com ell, i que ja sabrà, doncs, restablir els lligams necessaris. Defectes que, tanmateix, no comprometen pas aquelles virtuts: en darrera instància, són en bona part imputables, si de cas, al gènere de l'assaig en el qual s'inscriuen tots sis treballs, un gènere que, com tan bé va formular Adorno, paga la seva afinitat amb l'experiència intel·lectual oberta amb «la manca de certesa que la norma del pensament establert tem com la mort».

NÚRIA ALTURO I JOSEP BESA

GUASH, Oriol: *L'escriptura en segones llengües*, Barcelona, Graó, 2001 («Biblioteca d'articles», núm. 128).

Donar forma gràfica al coneixement preexistent, «transformar la informació», «dir el coneixement», o potser, fins i tot, intervenir en la creació del pensament... d'això, de l'activitat d'escriure, tracta *L'escriptura en segones llengües* d'Oriol Guash.

Els processos de composició escrita, així com el seu ensenyament i aprenentatge constitueixen un dels temes més tractats a la bibliografia actual. Resultat de la modificació radical de les concepcions generals del que és ensenyar i aprendre, les recerques es fan ressò de l'interès per trobar explicació a qüestions determinades: des de com s'ensenyava a escriure fins a com se n'aprèn, passant per si existeix o no alguna relació entre les capacitats de comprensió lectora i de producció escrita, o si se n'ha de postular alguna, de vinculació, entre l'expressió lingüística

oral i l'escrita. En la majoria del casos, les recerques relacionen aquestes i altres incògnites generals amb la L1 dels emissors.

A l'assaig que comentem es tracta aquest fenomen, però, des de l'òptica de la L2 dels productors; és a dir, el tema analitzat és la construcció de textos en segones llengües (L2). El plurilingüisme creixent a les aules, degut bé a l'ensenyament de dues llengües o en dues llengües, bé a la incorporació precoç de l'ensenyament de llengües estrangeres porta a completar la visió que ofereix l'enfocament des de la L1. A més, és probable que si l'objecte d'estudi són els processos de composició escrita, les conclusions aportades per una sola d'aquestes dues perspectives (la L1 i la L2) serien inevitablement parcials. Ara bé, l'ampliació de la perspectiva suposa que ens hàgim de plantejar si existeix alguna relació, i de quin caire, entre la capacitat d'expressió lingüística escrita en L1 i en L2, és a dir, quina relació guarden aquests dos processos; a part també cal que ens preguntem sobre si la realitat plurilingüística afecta la capacitat de producció escrita, per exemple.

A *L'escritura en segones llengües*, els objectius concrets de Guash són aportar respostes raonades a qüestions com ara quin tipus de dificultats específiques suposa per als escriptors la producció escrita en segona llengua; si les habilitats d'escritura característiques de la llengua materna s'activen de forma automàtica en l'escritura en segones llengües; si podem parlar de similituds o hauríem de discriminar les particularitats que caracteritzen l'un i l'altre procés; en quin grau afecta el major o menor domini de la L2 en les habilitats de composició, etc. A fi d'assolir aquest objectiu, cal una recerca que derivi en propostes raonades des de marcs teòrics de l'àrea de coneixement concreta i que generin hipòtesis que hauran de ser avaluades en posteriors treballs d'investigació. En paraules fixades per l'autor, es tracta de «aportar elements per la constitució del saber didàctic» (p. 8).

Ens trobem davant d'una publicació amb una clara vocació d'incidir en la reflexió sobre les necessitats del món de l'ensenyant, que pretén assolir el paper de punt de referència per a l'activitat docent. Ara bé, els objectius fixats no sempre s'avenen amb aquesta vocació: una resposta raonada obliga a un llenguatge formalitzat, que no sempre permet el ressò generalitzat que es desitja. En efecte, una de les característiques més evidents i immediates d'aquesta publicació és un llenguatge especialitzat servit en un estil eixut que fa massa evident l'innegable origen acadèmic de la recerca de la qual és el resultat. Des de la primera línia i de forma molt clara, aquest tret de l'assaig limita els seus hipotètics lectors i, per tant, redueix la incidència didàctica real dels interessants i raonats resultats. Potser, però, aquest és el preu de les respostes argumentades i sòlides a les qüestions plantejades.

El llibre compta amb una part teòrica i una de pràctica. A la part teòrica es presenta la perspectiva d'observació de les dades inèdites, l'anàlisi de les quals permeten a l'autor valorar els processos de composició escrita en català L2 d'escolars que tenen com a llengua familiar el castellà. A la part pràctica, es descriu la confecció del treball portat a terme per recollir les dades que constitueixen el corpus d'aquest treball.

Per a l'elaboració del marc teòric, l'autor porta a terme una lectura crítica de les aportacions de recerques precedents sobre la llengua escrita, en general, i sobre els processos de composició en llengües primeres i segones, de forma més concreta. Les propostes revisades constitueixen treballs duts a terme des de dos paradigmes diferents d'observació del fenomen: la teoria cognitiva i la psicologia sociocultural; i no s'oblida de revisar els resultats derivats de reflexions bibliogràfiques pertanyents a les àrees anglòfones i francòfones.

A través d'aquesta anàlisi crítica, s'articula la perspectiva d'observació des de la qual s'estudia el fenomen, més concretament es formulen les hipòtesis de treball i les dades inèdites recollides per fonamentar les conclusions. En aquesta extensa revisió bibliogràfica, d'altra banda, es basa el criteri que determina l'estructura de la publicació. En efecte, aquest llibre està dividit en dues parts: en una s'analitzen críticament els treballs sobre el procés de composició escrita duts a terme des d'una visió individual i interna del fenomen (la perspectiva de la teoria cognitiva) i a l'altra els que aborden el fenomen des d'una visió social (l'òptica duta a terme des de la concepció en la línia de la psicologia sociocultural). El llibre conclou amb un capítol de recapitulació i de síntesi de les idees aportades des de les dues perspectives, a part d'un annex que constitueix un resum de les investigacions empíriques que són l'origen de l'elaboració del marc teòric en què deriva la investigació. Al final de cada capítol se'n presenten les conclusions parcials, el que facilita la lectura i comprensió de la recerca.

Distribuïda així la informació permet valorar de forma més nítida una de les millors aportacions del treball: que les conclusions finals a què arriben una i altra visió del fenomen no es neguen ni s'oposen, que no només són compatibles, sinó que es complementen per l'ensenyament i l'aprenentatge de l'ús de la llengua.

La primera valoració important del treball de Guash és la constatació de coincidències importants en els diagnòstics als que arriben la teoria cognitiva i la psicologia sociocultural. La comprovació d'aquesta coincidència confirma, d'una banda, els resultats de la recerca i, de l'altra, posa de manifest que, des del punt de vista didàctic, les respectives perspectives no són antitètiques sinó complementàries. En efecte, l'una i l'altra òptica s'avenen en conclusions com que la resolució de les activitats d'escriptura en segones llengües es produeix a través d'estratègies específiques; que el menor coneixement de la L2, la competència plurilingüe i l'actitud dels productors constitueixen els factors que conformen la diferència entre les estratègies activades en la composició en L2 i les que s'activen en la de L1; que en els escriptors experts en L1, almenys a les etapes inicials de l'ús i aprenentatge de segones llengües, el recurs implícit o explícit a la L1 —més concretament, a les estructures de l'aprenentatge de coneixements generals i lingüístiques— és pràcticament indefugible.

Aquesta significativa coincidència en els diagnòstics d'una i altra aproximació es trenca quan es tracta d'explicar-los. En efecte, la perspectiva cognitiva atribueix l'especificitat de les estratègies per la resolució de les activitats de composició en L2 a la concreció d'unes habilitats generals de processament de la llengua

per a cada context d'escriptura. La psicologia sociocultural, en canvi, ho explica com a resultat de les exigències derivades del fet d'utilitzar una segona llengua, dues activitats de gestió de segon nivell. Per explicar els factors que conformen les estratègies, la visió interna o cognitiva els atribueix al funcionament dels mecanismes interns de processament de la informació; i la visió externa o sociocultural a les diferents maneres que tenen els productors de regular la pròpia activitat; respecte a l'inevitable recurs a la L1 en les primeres etapes d'aprenentatge, la teoria cognitiva ho explica en termes de sistemes de conceptualització i d'emmagatzemament en la memòria de les unitats conceptuals, mentre que des de l'àmbit sociocultural es justifica per la conformació de la parla interna dels usuaris.

Totes aquestes conclusions conflueixen a rebatre que el domini de la composició en segona llengua es desprèn sempre de manera autònoma del coneixement que es té de la primera, constatació que porta a una defensa decidida que la intervenció educativa en l'aprenentatge de les llengües té un caràcter decisiu.

LOURDES GÜELL